

VILNIAUS GEDIMINO TECHNIKOS UNIVERSITETAS

Jūratė Jurevičienė

**VILNIAUS ISTORINIAI PRIEMIESČIAI:
AUTENTIŠKUMO ASPEKTAS**

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, menotyra – 03 H
Skulptūra ir architektūra – H 312

Vilnius, 2005

Disertacija rengta 2000–2005 m. Vilniaus Gedimino technikos universitete.

Disertacija ginama eksternu.

Darbo mokslinis konsultantas prof. dr. Rimantas BUIVYDAS (Vilniaus Gedimino technikos universitetas, humanitariniai mokslai, menotyra – 03 H).

Vilniaus istoriniai priemiesčiai: autentiškumo aspektas

Turinys

Įvadas

Temos aktualumas.....	4
Tyrimo objektas.....	7
Darbo tikslas ir uždaviniai.....	9
Darbo metodika ir tyrimo ribos.....	10
Problemos ištirtumas.....	12
Darbo sąvokos.....	16
Darbo naujumas.....	16
Darbo pritaikomumas.....	17
Publikacijos ir darbo rezultatų aprobavimas.....	18
Darbo struktūra ir apimtis.....	18

1. Urbanistikos paveldo autentiškumo turinys

1.1. Autentiškumo sampratos raida.....	19
1.2. Urbanistikos paveldo vertinimo subjektai.....	26
1.3. Urbanistikos paveldo autentiškumo aspektai.....	34
1.4. Vilniaus istorinių priemiesčių autentiškumo vertinimo modelis.....	37

2. Vilniaus istorinių priemiesčių autentiškumo raiška

2.1. Vilniaus istorinių priemiesčių urbanistinių struktūrų sudėtis ir apimtis.....	40
2.2. Vilniaus istorinių priemiesčių autentiškumo kriterijai.....	42

2.3. Vilniaus istorinių priemiesčių autentiškumo požymiai	
2.3.1. Morfostruktūra.....	45
2.2.2. Funkcijų struktūra.....	62
2.2.3. Medžiaginė sandara.....	70
3. Istorinių priemiesčių autentiškumo išsaugojimas	
3.1. Apsaugos principai.....	78
3.2. Išsaugojimo priemonės.....	81
3.3. Saugojimo strategija.....	89
4. Darbo išvados.....	96
5. Šaltinių sąrašas.....	107
6. Iliustracijų sąrašas.....	115
7. Rezultatų aprobacija.....	116

IVADAS

Temos aktualumas

Autentiškumo išsaugojimo problema stiprėja augant visuomenės siekiams dalyvauti kultūros paveldo apsaugoje. Spartėjanti istorinės aplinkos pertvarka skatina daugiau dėmesio skirti urbanistikos paveldui ir plėsti leistinos jos pokyčių ribos paieškas.

Lietuvos urbanistikos paveldo vertingųjų savybių išsaugojimo būtinybė ir poreikis keisti jo pavidalo bruožus ir susiklosčiusias paskirtis yra vienas svarbiausių iššūkių dabartiniame mūsų didmiesčių teritorinės plėtros laikmetyje. Itin aštriai šių tendencijų priešprieša pasireiškia Vilniaus miesto teritorijoje, iki XX a. vidurio susiklosčiusioje už Senamiesčio, Pasaulio paveldo vietovės, ribų. Vilniaus istoriniai priemiesčiai, išlaikę daugelį vertingųjų urbanistikos paveldo savybių ir sovietiniame laikotarpyje, nuo praėjusio šimtmečio paskutiniųjų metų patiria agresyvią naujų statybų ekspansiją. Pastarojo laikotarpio naujosios statybos keičia jų erdvės kompoziciją, paskirčių ir medžiagiškumo ypatumus, susiformavusius ilgalaikės evoliucinės plėtros keliu. Tačiau šių pokyčių reguliavimo principai ir priemonės iki šiol nėra pakankamai konkretizuoti. Tiek miesto planuotojai, tiek visuomenė skirtingai vertina ir susiklosčiusios aplinkos išsaugojimo svarbą. Jei Vilniaus senamiesčio UIP tvarkymo ir naudojimo reikalavimai urbanistinio audinio lygmenyje šiuo metu yra nustatyti [Vilniaus Senamiesčio apsaugos reglamentas, 2004], tai Miesto istorinio centro UV 70¹ erdvinės sandaros pokyčių apribojimais iki pastarųjų metų tebuvo apibrėžti tik bendriausiais bruožais [Vilniaus miesto saugomos urbanizuotos vietovės reguliuojamo užstatymo zonos laikinasis režimas, 1994]. Dabartinė teisinė ir norminė urbanistinės paveldosaugos bazė nepakankama sustabdyti Vilniaus priemiesčių istorinio urbanistinio audinio nykimą, deformacijas, kultūrinės vertės menkėjimą. Atskiri jo fragmentai ir urbanistiniai dariniai, kuriems nėra taikomas saugomos teritorijos ar apsaugos

¹ Kodai pateikiami pagal LR Nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą 2005 m. duomenis. UV 70 teritoriją sudaro didžioji Naujamiesčio, centrinės Žvėryno, Šnipiškių, Užupio, Paupio ir šiaurinė Naujamiesčio dalys.

zonos statusas, dažnai nėra respektuojami miesto teritorinės plėtros planuose, nėra taikoma teisinė atsakomybė už jų kultūrinės vertės naikinimą. Dabartinių Vilniaus miesto raidos procesų daugialypiškumas, prieštarų tendencijų persipynimas, nepakankamas urbanistinių sprendimų verifikavimas gali lemti priemiesčių urbanistikos paveldo vertingųjų savybių praradimą artimiausiais dešimtmečiais.

Vilniaus istorinių priemiesčiai pasižymi mažesniu, nei daugumos Europos didmiesčių teritorijos, apstatymo tankiu, smulkiu urbanistinio audinio masteliu, medžio statinių gausa. Šios savybės lemia urbanistinio audinio trapumą, neatsparumą stambaus masto pertvarkai. Vilniaus priemiesčiai dažniau traktuojami kaip apstatymo struktūros potencialios tankinimo vietos, nei kaip unikalūs kultūriniai resursai. Žinant, kad pastarųjų dešimtmečių bėgyje daugelyje Europos Sąjungos šalių paveldosauginis dėmesys urbanistikos paveldo objektams, susiklosčiusiems už senamiesčių ribų ir išsaugojusiems senąją medžio architektūrą, ėgavo prioritetinį vaidmenį ir tapo teisiniai įtvirtintu visuomenės siekiu išsaugoti ne tik atskirus išskirtinės architektūrinės vertės statinius, bet, visų pirma, tradicinę miesto aplinką ir istorinę urbanistinę visumą, Vilniaus istorinių priemiesčių galima vertinti kaip nepatenkinamą. Galima konstatuoti, kad dabartiniame laikotarpyje Vilniaus urbanistikos paveldo apsaugoje pasireiškia urbanistikos paveldo vertingųjų savybių nustatymo metodikos plėtojimo poreikis. Nepakankamai lėšų skiriama fundamentaliems teoriniams urbanistikos tyrimams.

Nustatyti ilgalaikėje raidoje susiklosčiusių urbanistikos objektų kultūrinę vertę tampa išskirtinai aktualu kiekviename sparčios plėtros ir vertybinių nuostatų pokyčių laikotarpyje: “verčių keitimosi procesai ypač būdingi naujųjų laikų istorijai” [Buivydas R., 2001, P. 89]. Dabarties sociokultūriniame kontekste priemiesčių autentiškumas įgyja ypatingą svarbą, tampa prioritetiniu kitų urbanistinio audinio vertės apraiškų tarpe.

Objektyvizavimo instrumentų nepakankamumas XXI a. pradžioje yra laikomas viena aktualiausių problemų ir kitų demokratinių šalių urbanistinėje plėtroje, o jų kūrimas – viena svarbiausių darnios aplinkos formavimo reikmių. Vis sparčiau kintanti aplinka stiprina visuomenės ir planuotojų siekį surasti pastovius atsparos taškus, įkūnijančius kultūrinį tęstinumą ir vietos gyvensenos tradiciją, kuriuose, neprarandant sandaros stabilumo, galėtų klostytis nauji urbanistiniai sluoksniai, nemenkinantys senųjų objektų kultūrinės vertės. Urbanistikos paveldo

apsaugos strateginės kryptys yra išreikštos Jungtinių Tautų gyvenviečių plėtros programoje [UN Human Settlement Programme Habitat Strategy for Sustainable Urbanization, 2002], kurioje vienu iš tvarios aplinkos formavimo tikslų nurodomas kultūrinės ir istorinės vertės vietų saugojimas, atskirai pažymint sakralinių vietų apsaugos svarbą. Tačiau problemos, su kuriomis susiduriama plėtojant kitus Vidurio ir Rytų Europos istorinius miestus, įtruktus į Pasaulio paveldo vietų sąrašą, patvirtina, kad net detalių, tačiau unifikuotų urbanistinio audinio tvarkymo reikalavimų, išreikštų Pasaulio paveldo globos konvencijos įgyvendinimo gairėse [The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, 1994] nepakanka priimant konkrečių urbanistikos paveldo objektų tvarkymo sprendimus. Todėl po bendrųjų strateginių dokumentų skelbimo saugomi miestai² yra priėmę rekomendacinių aktų, atlikę tyrimo darbų, skirtų įvairiems urbanistinės kultūrinės vertės išsaugojimo aspektams nušviesti.

Urbanistinės aplinkos vertės tyrimo darbų ir jų metodikos poreikį Vilniuje aktualizuoja ir pastaraisiais metais tarptautiniu mastu diegiama tvarios aplinkos formavimo metodika. Svarbi vieta joje tenka kultūros paveldo vietų išsaugojimo interpretavimui, pokyčių „tolerancijos ribų“ nustatymui. Miestų planuotojų siekis konkretizuoti darnios plėtros principus atspindi augantį šiuolaikinės vakarų visuomenės dėmesį evoliuciškai susiklosčiusiai (tradicinei) gyvenamajai aplinkai ir joje išvelgiamai darnai, pagrįstai įvairialaikių istorinių vertybių sąveika, kurios nesuardė miestų pergyventi revoliucinės pertvarkos laikotarpiai.

Pamatine nekilnojamojo kultūros paveldo vertingąja savybe tarptautiniu mastu yra pripažįstamas urbanistinis autentiškumas. Jis vertinamas dvejopai - laikomas kultūrinės vertės rodikliu arba šios vertės fizine išraiška. Tačiau tarptautinės rekomendacijos įvardina autentiškumo svarbą, bet neapibrėžia jo vertinimo metodikos. Lietuvos vyriausybės priimta paveldosaugos strategija teigia, kad yra būtina "užtikrinti įsipareigojimų pagal Lietuvos ratifikuotas tarptautines konvencijas ir šalies įstatymų nuostatų, reglamentuojančių kultūros paveldo inventorizavimą bei apskaitą, vykdymą, atrenkant objektus, vertus valstybės paramos pagal jų reikšmingumą ir valstybės galimybes ir nustatant saugomų objektų vertingąsias savybes" [Lietuvos Kultūros paveldosaugos sistemos pertvarkymo koncepcija, 2015, sk. 10, p. 1, 2]. Lietuvos paveldosaugos teisės aktuose nurodoma būtinybė saugoti autentiškumą,

² Šiais metais parengti Rygos miesto ir Senamiesčio apsaugos zonų bendrieji planai, 2002 m. Vienos miesto plėtros planas numatė aukštybinių pastatų statybos apribojimus buvusių istorinių priemiesčių teritorijose.

nekonkretizuojant jo turinio ir nereglamentuojant vertinimo ir saugojimo procesą. Teritorijos plėtros ir kultūros paveldo apsaugos teisinio ir norminio reguliavimo dokumentai nurodo autentiškumo vertinimo ir išsaugojimo būdų svarbą, apibrėždami atskirus procedūrinius vertinimo reikalavimus [Siūlomų įrašyti į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą kultūrinių vietovių vertinimo laikinieji kriterijai ir tvarka, 1996]. Autentiškumas įvardinamas pirmuoju urbanistikos vertybės kultūrinės vertės požymiu urbanistikos vertybių apskaitos dokumentų sudarymo metodikoje, kurioje įvardinamos ir urbanistinės struktūros, kuriose autentiškumas pasireiškia, bei būtinybė jo apraškas vertinti visos objekto raidos kontekste [Urbanistikos vertybių sudėties ir apimties bei vertingų elementų nustatymo metodika, 2000].

Kultūros būklę nusakančių rodiklių sistemos sukūrimas yra nurodomas vienu svarbiausiu Lietuvos veiksmingos kultūros plėtros politikos tikslu [Nacionalinė Lietuvos kultūros plėtros programa, 2004]. Tuo tarpu nepakankamai susistemintas ir apsaugotas kultūros vertybių paveldas yra įvardinamas viena iš Lietuvos valstybės dabartinio laikotarpio kultūros raidos silpnybių [Dėl valstybės ilgalaikės raidos strategijos, 2002]. Tačiau jau prieš dešimtmetį perkėlus dalį valstybės vykdytų paveldosauginių išipareigojimų privatiems kultūros paveldo objektų savininkams [Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas, 1995, 27 str.] fundamentaliųjų urbanistikos paveldo kultūrinės vertės tiriamųjų darbų atliekama vis mažiau, o vietoje daugelio sovietiniu laikotarpiu vykdytų kompleksinių tyrimų apsiribota siauresnių taikomojo pobūdžio uždavinių, tik iš dalies susijusių su urbanistinių darinių genezės ir naujų dinaminių procesų sąveikos problematika, sprendimu.

Tik pastaraisiais metais teisinę išraišką įgavo visuomenės ir paveldosaugos specialistų reikštas nerimas dėl Vilniaus medinio architektūros paveldo nykimo. Šiuo metu yra parengtas Žvėryno ir Užupio vertingiausių medinių pastatų sąrašas įtraukti į 2004 m. įsteigtą Vilniaus miesto nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą, tačiau nekilnojamojo kultūros paveldo apskaitos, teritorijos plėtros planavimo ir saugotinių teritorijų stebėsenos (monitoringo) procesuose urbanistinis autentiškumas nėra pakankamai respektuojamas.

Tyrimo objektas

Darbe siekiama ištirti Vilniaus istorinių priemiesčių autentiškumą kaip vertingą jų savybę. Dalykinis darbo objektas yra autentiškumo nustatymas. Urbanistikos paveldo objekto erdvių, paskirčių ir medžiaginė struktūra yra laikoma autentiškumo šaltiniu ir yra pasirinkta bendrinio tyrimo objektu. Tikrinis teritorinis (konkretus) tyrimo objektas yra Vilniaus miesto teritorija, susiformavusi už miesto istorinio branduolio (miesto gynybine siena buvusios apjuostos teritorijos) ribų, kurioje vyrauja gyvenamoji paskirtis ir kuri pagrindinius plano ir erdvių sąrangos bruožus yra įgavusi iki XX a. vidurio.

Šiame darbe istoriniais Vilniaus priemiesčiais yra laikoma: už Vilniaus istorinio branduolio ribų susiformavusios apstatytos teritorijos, kurių pagrindiniai plano ir erdvės struktūros bruožai susiklostė iki XVIII a. pabaigos (ši Vilniaus istorinių priemiesčių samprata įteisinta Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamente, 2004), kiti iki XX a. vidurio susiformavę urbanistiniai dariniai, kuriuose vyrauja gyvenamoji funkcija ir kurie yra kompoziciniai neatsiejami nuo miesto audinio: Žvėrynas³, Užupis, Šnipiškės, Naujininkai, Aukštutinis ir Žemutinis Pavilnys, Naujoji Vilnia, Jeruzalė, Verkiai, Naujininkai, Liepkalnis, Žemieji Paneriai, Vokė bei Vilniaus miesto teritorijos ribose išlikusios gatvinės buvusių kaimų gyvenvietės⁴: Vaidotai (Vilniaus miesto ribose esanti dalis), Kazbėjai, Naujakiemis, Liudvinavas, Užusienis, Didieji Karklėnai ir išlikę tokių gyvenviečių fragmentai Verkiuose, Lazdynuose, Antakalnyje. Susietomis (integruotomis) su Vilniaus istoriniais priemiesčiais laikomos Riešės, Zujūnų, Buivydiškių, Vaidotų (Vilniaus rajono ribose esanti dalis), Keturiasdešimties Totorių, Kuprijoniškių kaimo gyvenvietės, esančios Vilniaus rajono savivaldybės teritorijoje. Taip pat nagrinėjamos su Vilniaus miesto ribose susiklosčiusiais priemiesčių urbanistiniais dariniais erdviniai kompoziciniai susietos kaimo gyvenvietės ar jų dalys. Siekiant nustatyti istorinių Vilniaus priemiesčių aplinkos (apsupties) autentiškumo požymius nagrinėjami ir Vilniaus apylinkių arealai, reprezentuojantys priemiesčių istorinį kultūrinį kontekstą.

Vilnius pasirinktas dėl ne tik dėl Lietuvos, bet ir Baltijos regiono šalių miestų tarpe išskirtinai ryškios prieštarnos tarp kasmet didėjančių teritorinės plėtros mastų⁵ ir per pastaruosius metus (laikotarpyje nuo Nepriklausomybės atgavimo) kelis kartus sumažėjusių nekilnojamojo kultūros paveldo objektų restauravimo darbų⁶ kiekių, šiuolaikinių urbanistinių kompleksų ir

³ Šiame darbe pateikiami dabartiniai Vilniaus miesto dalių ir seniūnijų pavadinimai (istoriniai priemiesčių pavadinimai nurodomi skliaustuose).

⁴ Vilniaus ribose išlikusios pavienės senosios vienkiaminės gyvenvietės nenagrinėjamos kaip nesudarančios urbanistinio audinio darinių.

⁵ "In real. Invalda Real Estate" Nr. 2/17, 2005 vasario mėn., duomenimis 2005 m. Vilniuje planuojama pastatyti daugiau nei 3.600 butų, 2004m. pastatyta apie 3.000 butų, planuojama eilės daugiafunkcinių kompleksų statyba.

⁶ Vilniaus teritorijos bendrojo plano, 2005 (šiuo metu rengiamas) Nekilnojamojo kultūros paveldo dalies esamos būklės analizės duomenimis.

archaiškų rudimentinių urbanistinio audinio fragmentų darinių gretimybės, priemiesčių zonų urbanistinio kompozicinio ir architektūrinio stilinio daugiasluoksniškumo.

Nėra nagrinėjamos iki XX a. vidurio susiklosčiusios ir dabartinėse Vilniaus miesto ribose esančios buvusios savarankiškos miesto tipo gyvenvietės. Tyrimo objektu taip pat nėra buvę priemiesčiai, išnykę Vilniaus miesto istorinėje raidoje arba performuoti į kitos vyraujančios paskirties teritoriją.

Darbo tikslas ir uždaviniai

Darbo tikslas – nustatyti Vilniaus istorinių priemiesčių autentiškumo kriterijus, autentiškumo požymius ir jų išsaugojimo būdus.

Darbo tikslo įgyvendinimui iškelti šie uždaviniai:

1. Išnagrinėti urbanistikos paveldo autentiškumo sampratą.
2. Sudaryti urbanistikos paveldo teritorijos autentiškumo vertinimo modelį.
3. Nustatyti pagrindinius Vilniaus istorinių priemiesčių autentiškumo kriterijus.
4. Įvertinti Vilniaus istorinių priemiesčių autentiškumo požymius.
5. Apibūdinti pagrindinius Vilniaus istorinių priemiesčių autentiškumo išsaugojimo principus ir priemones.

Tyrimas atliktas remiantis:

- a) Lietuvos ir tarptautiniais paveldosaugos teisės aktais ir kitais reglamentuojančiais dokumentais,
- b) Lietuvos ir kitų šalių specialiojoje literatūroje skelbta tyrimų medžiaga,
- c) Vilniaus teritorijų planavimo projektine ir urbanistine paveldosaugine medžiaga,
- d) autorės atliktais natūriniais tyrimais.

Tyrimo ribas sąlygoja pasirinktas darbo objektas ir metodas. Kadangi tiek dalykinis, tiek teritorinis tyrimo objektas pasižymi sudėtingumu ir daliniu neapibrėžtumu, šiame darbe nagrinėjami tik pagrindiniai autentiškumo požymiai, kurie gali būti analizuojami sisteminio urbanistinio kompozicinio tyrimo metodais. Autentiškumo sampratos mentalinis aspektas (asociatyvumas, sensorinės apraiškos) šiame darbe nėra nagrinėjamas.

Nagrinėjamąją teritoriją apibrėžia išlikusio senojo urbanistinio audinio sklaida dabartinėse Vilniaus miesto ribose ir artimiausių jo prieigų zonoje. Istorinių priemiesčių audinys nagrinėjamas atskirais autentiškumo aspektais, kas įgalina nustatyti atskirose struktūrose pasireiškiančius autentiškumo požymius. Šiame darbe nesiekama parengti autentiškumo vertinimo mechanizmo, kuris galėtų tarnauti teritorijų plėtros poveikio nekilnojamajam kultūros paveldui kontrolės instrumentu⁷.

Darbo metodika ir tyrimo ribos

Darbo metodika pasirinkta atsižvelgiant į tyrimo tikslą, uždavinius, problemos ištirtumo laipsnį ir rezultatų panaudojimo galimybes. Pamatinės metodologinės nuostatos ir metodikos instrumentarius pasirinkti siekiant atskleisti esmines priemiesčių urbanistinio audinio autentiškumo apraiškas.

Atlikus įvairių, daugiausiai – pastaraisiais metais ES šalyse ir Lietuvoje parengtų, urbanistikos paveldo objektų tiriamųjų darbų apžvalgą ir Vilniaus urbanistikos paveldo tyrimo darbų analizę, nustatyta, kad siekiant panašių darbo tikslų dažniausiai taikomi keli tyrimo metodai, parenkami priklausomai nuo analizuojamojo objekto prigimties bei aktualaus sociokultūrinio konteksto. Šio darbo tyrimo metodų taikymo ribos pasirinktos remiantis dviem kriterijais - metodo aiškinamąja galia ir išvadų, gaunamų jį naudojant, pritaikomumu urbanistiniams paveldosauginiams tyrimams.

Atsižvelgiant į nagrinėjamo objekto sudėtingumą pasirinktas tarpdisciplininis tyrimas. Atsižvelgiant į tyrimo dalykinio objekto dalinį reliatyvumą, nepakankamą ištirtumą, teritorinio objekto nuolatinę kaitą, pagrindiniu tyrimo metodu yra pasirinkta kompleksinė struktūrinė analizė. Ji įgalina gauti praktikoje reikalingus ir į įvairių aplinkos formavimo sričių duomenų bazines galimus integruoti duomenis. Tyrime naudojami urbanistinis struktūrinis, genetinis rekonstrukcinis, teritorinis struktūrinis analizės metodai. Atsižvelgiant į darbo tikslus, problemos daugiaaspektiškumą ir tyrimo objekto prigimtį pagrindiniu pasirinktas struktūrinės analizės metodas. Taip pat naudojami lyginamosios analizės, genetinis rekonstrukcinis, ikonologinis tyrimo metodai. Atskleidžiant autentiškumo požymius remiamasi iki šiol atliktų urbanistinių,

⁷ Švietėjiškosios epochos idealizuotos absoliučios miesto audinio kontrolės utopijos atsisakė postmoderniojo laikotarpio urbanistinių objektų tyrimų kryptis [Boyer M. Chr., P. 11].

architektūrinių, istorinių, ikonografinių, archeologinių tyrimų duomenimis. Autentiškumo apsaugos teisiniai aspektai nagrinėjami remiantis tarptautiniais, nacionaliniais ir Vilniaus miesto nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos teisės ir norminiais aktais bei teritorijų planavimo dokumentais.

Siekiant atskleisti autentiškumo ontologinę esmę naudojami archeologijos ir istorijos tyrimų duomenys. Struktūriniu metodu, papildant jį genetinė analize, nagrinėjamas urbanistinio audinio morfologinių formų bei struktūrinių ryšių tarp jų atsiradimas ir šių pokyčių seka objekto raidoje (tapsmas). Raidos kryptims nustatyti naudojamas genetinis rekonstrukcinis metodas. Objekto genetinės dinaminės charakteristikos nustatytos tyrimą vykdant sinchroniniais pjūviais, reprezentuojančiais svarbiausius lūžių laikotarpius Vilniaus priemiesčių raidoje. Su morfostruktūros autentiškumu siejamų urbanistinio audinio tradicijų formavimąsi siekiamasi išaiškinti papildomai naudojant urbanistinę kompozicinę analizę.

Tyrimas vykdomas atskleidžiant sąryšius tarp skirtingais aspektais pasireiškiančių autentiškumo elementų. Nustatyti požymiai analizuoti ir rezultatai pateikti atskirų struktūrų komponentų lygmenimis. Urbanistinio autentiškumo vertinimo algoritmas sudarytas atsižvelgiant į Vilniaus istorinių priemiesčių genezę ir tyrimo rezultatų praktinio pritaikymo galimybes.

Naudojami indukcijos ir dedukcijos metodai. Dedukcijos metodas numato abstrakčią realių sistemų išraišką, įgalinančią suprasti ir atkurti pagrindinius jų ryšius [Демек Я., 1977]. Kokybinė paradigma reikalauja indukcinio tyrimo proceso [Robertson J., 1992]. Indukcijos būdu statinės analizės pagalba tiriamos struktūrų atskiros dalys. Šiame darbe dedukcijos būdu objektas suskaidomas į sudedamąsias dalis, o indukcijos būdu nustatomi šių dalių ryšiai ir bendrosios savybės: struktūrų sudėtis, atskirų elementų vaidmuo, struktūrų ypatumai.

Nagrinėjama nustatytų svarbiausiųjų urbanistinio autentiškumo požymių pasireiškimo laipsnis atskiruose teritoriniuose dariniuose. Jokiam istoriniam sluoksniui vertinant urbanistinio audinio autentiškumą nėra teikiama pirmenybė. Dėl nuo antrosios XX a. pusės pasireiškiančių Vilniaus urbanistinės sandaros pokyčių masto, fundamentalumo ir dažnai neprognozuojamo pobūdžio visi iki tol įvykę pokyčiai laikomi nemenkinantys autentiškumo. Metodikos atvirumas yra pagrįstas požiūriu į istorinius priemiesčius kaip gyvus, nuolatinėje kaitoje esančius darinius.

Nesiekama atskleisti autentiškumo požymių, kurie gali būti reikšmingi tik atskirų teritorinių kultūrinių ar konfesinių bendruomenių nariams ir gali būti susiję su vietai reikšmingais įvykiais ar asmenybėmis. Tačiau laikomasi nuostatos, kad atskiroms gyventojų grupėms aplinkos autentiškumas gali būti išreikštas ženklais, kurie yra buvę svarbūs, tačiau gali likti neidentifikuoti ir būti sunaikinti arba tapti naujesiems aplinkos subjektams nebesuvokiami be specialios interpretacijos. Šiems autentiškumo požymiams nustatyti reikalinga atlikti platesnius tyrimus, todėl laikoma, kad autentiškumo analizė turėtų būti vykdoma kaip nuolatinis Vilniaus raidos vertinimo procesas.

Problemos ištirtumas

Atlikus mokslinės literatūros, nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugą reglamentuojančių teisės ir norminių dokumentų, nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos bei teritorijų planavimo projektinių darbų analizę nerasta informacijos, kad urbanistikos paveldo autentiškumo problema būtų sistemiškai nagrinėta demokratinėse užsienio šalyse, o taip pat ir Lietuvoje. Tačiau su ja susiduriama sprendžiant urbanistikos paveldo objektų įvertinimo klausimus, rengiant miestų teritorijų plėtros planus, sudarant į nekilnojamojo kultūros paveldo objektų registrus įtraukiamų objektų apskaitos dokumentus. Urbanistikos objekto plėtros sprendimų pagrindimo moksliniais tyrimais poreikis yra akcentuojamas tarptautiniuose paveldosaugos teisės aktuose, Lietuvos ir kitų ES šalių mokslo darbuose, teritorijų planavimo dokumentuose. Gyvenamosios aplinkos tradiciškumo ir autentiškumo išsaugojimas laikomas vienu iš prioritetinių tikslų Baltijos jūros regiono šalių paveldosaugoje.

Nekilnojamojo kultūros paveldo autentiškumo sampratą yra apibrėžę ir pirminius metodologinius jo turinio nagrinėjimo metmenis praėjusio amžiaus paskutiniojo dešimtmečio pradžioje yra nužymėję Davidas Lowenthalis ir Jukka Jokilehto. Po autentiškumo problemai skirtų 1994 m. įvykusios ICOMOS konferencijos Naroje dokumentų žymesnės mokslinės metodinės šios problemos plėtotės neatlikta. Lietuvoje urbanistikos objekto autentiškumas aptariamas kartu su kultūrine verte, tačiau urbanistikos paveldo objektų sisteminio tyrimo šiuo aspektu iki šiol nėra atlikta. Urbanistikos paveldo kultūrinės vertės problematika plačiai

nagrinėta Jono Glemžos, autentiškumo veiksniai arba aspektai kartu su kultūrinės vertės analizuoti Kazio Šešelgio, Zigmo Jono Daunoros, Jurgio Vanago, Vytauto Jurkšto, Jurgio Bučo, Rimanto Buivydo moksliniuose darbuose. Atskiri urbanistikos paveldo objektų autentiškumo klausimai nagrinėti Nijolės Lukšionytės-Tolvaišienės, Jūratės Markevičienės istoriniuose ir kultūrologiniuose tyrimuose. Naujausieji tarptautiniai paveldosaugos dokumentai pabrėžia, kad šiuo metu nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo kriterijų metodų tobulinimas tebėra vienas svarbiausių paveldosaugos teorinės bazės plėtojimo uždavinių [ICOMOS Charter, 2003, str. 2.1].

Daugiasluoksnių mišrios sandaros urbanistinių darinių, o ypač ilgalaikėje raidoje susiklosčiusios gyvenamosios aplinkos, kurioje vyrauja tradicinė (neprofesionalioji) architektūra, ištirtumo ir vertės kriterijų sisteminimo laipsnis yra žymiai menkesnis, nei profesionaliosios (stilinės) pastatų architektūros ir urbanistikos objektų. Daugelis žymiausiųjų architektūros ir urbanistikos tyrėjų atskirus priemiesčių plėtros aspektus: estetinius kompozicinius [Rossi A., 1992], socialinius ir ekonominius [Rodgers R., Power A., 2004], yra nagrinėję viso miesto problemų kontekste. Praėjusiais metais atlikta pasaulio paveldo vietų sąrašo tipologinė analizė parodė, kad pasaulio tradicinės architektūros paveldas, kurį žymia dalimi reprezentuoja senieji priemiesčiai, šiame sąrašo yra nepakankamai atstovaujamas palyginus su vadinamuoju “elitiniu” architektūros paveldu [The World Heritage List; Filling the Gap, 2004]. Urbanistikos paveldo autentiškumo sampratos tobulinimas ir tyrimų bazės plėtojimas laikomas viena aktualiausių Švedijos, Norvegijos, Lenkijos kultūros vertybių apsaugos institucijų problemų [Baltic Sea Regional Cooperation on Sustainable Urban Heritage Management, 2003].

Autentiškumo kriterijų reikšmę ir jų raidos tendencijas nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugai yra apibrėžę vieni žymiausių nūdienos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos teoretikų Davidas Lowenthalis ir Jukka Jokilehto, parašę chrestomatinėmis tapusias apžvalgas (pranešimus) Naros konferencijai, 1994 m. Naujausiuose savo tyrimuose J. Jokilehto [Jokilehto J., 2004] praplečia anksčiau (Naros dokumente) įvardintus urbanistikos paveldo objekto autentiškumo aspektus, į jų sąrašą papildomai įtraukdamas materialaus ir nematerialaus (gyvosios tradicijos) kultūros paveldo sąveikos, aplinkoje išreikštos vietai būdingos gyvensenos požymius, bei nurodydamas, kad gali būti svarbūs ir kiti autentiškumo aspektai, kurių pasirinkimas priklauso nuo tyrimo tikslų ir analizuojamojo objekto kultūrinės teritorinės

prigimties.

Lietuvoje pastaraisiais dešimtmečiais naudojama urbanistikos paveldo kultūrinės vertės tyrimų metodika yra pagrįsta sisteminiu kompleksiniu principu. Priemiesčių teritorijų plėtros sisteminės analizės principai skirtingais aspektais plėtojami Kazio Šešelgio [Šešelis K., 1996], Zigmo Jono Daunoros [Daunora Z. J., 1993, 1997, 2001, 2003], Jurgio Vanago [Vanagas J., 2003] darbuose. Jurgio Bučo kultūrinio kraštovaizdžio tyrimo metodika nustato kaimo gyvenviečių kultūrinės vertės analizės principus. Vytauto Jukšto, Jono Glemžos, Rimanto Buivydo moksliniai metodiniai darbai, Nijolės Lukšionytės-Tolvaišienės architektūriniai istoriniai, Jūratės Markevičienės kultūrologiniai tyrimai nagrinėja atskirus istorinės kultūrinės priemiesčių vertės aspektus. Stanislavo Jarockio [Jarocki S, 1925], Antano Juškevičiaus ir Juozo Maceikos [Juškevičius A., Maceika J., 1991] vadovai po Vilnių pateikia svarbias Vilniaus priemiesčių aplinkos savitumo išvalgas, jų „genius loci“ apibūdinimą. Apibendrintas priemiesčių ir išskirtinių juose susiformavusių pavienių pastatų ir architektūros ansamblių estetinis vertinimas išreiškiamas Mikalojaus Vorobjovo [Vorobjovas M., 1940], Broniaus Kviklio [Kviklys B., 1991] publikacijose. Vilniaus priemiesčių aplinkos meninis, publicistinis, mokslinis reflektavimas apima beveik šimtmečio laikotarpį. Jo senųjų priemiesčių percepcinis psichologinis įtaigumas yra atkreipęs daugelio architektūros tyrėjų ir menininkų dėmesį jau romantizmo laikmetyje. Emocinio pobūdžio pastabos, išreiškiančios susidomėjimą atskirais Vilniaus priemiesčių autentiškumo ženklais, yra sutinkamos įvairiuose literatūros darbuose. Jau XIX a. viduryje Adomas Kirkoras aprašė Vilniaus priemiesčių gamtos ir architektūros vienovę ir tapybiškumą [Kirkoras A., 1991]. XX a. pradžioje fotografas Janas Bulhakas, fiksavęs savičiausius Vilniaus architektūros ir kraštovaizdžio objektus, žavėjosi Vilniaus prigimties dvilypumu – miestiškojo ir kaimiškojo pradų vienove [Lukšionytė, 2000, P. 168]. Sovietiniu laikotarpiu etnoarchitektūros, kurios būdingi objektai išlikę ir priemiesčiuose, savitumą plačiame regioniniame kultūriniame kontekste nagrinėjo Klemensas Čerbulėnas [Lietuvių liaudies architektūra, 1968]. Atskiri Vilniaus priemiesčių istorijos momentai siekiant sudaryti nuoseklią jų raidos schemą buvo interpretuoti istoriniuose veikaluose, kurių tarpe savo apibendrinančiu pobūdžiu išsiskiria „Vilniaus miesto istorija“ [Jurginis J., 1972]. Gilia ir preciziška mokslinė svarbiausių miesto statinių kompleksų istorijos analize vietos raidos kontekste išsiskiria

Romualdo Firkovičiaus studija [Firkovičius R., 1990], naudota daugelio vėliau rašiusių apie Vilniaus priemiesčio paveldo objektus. Vilniaus priemiesčių autentiškumą bendrajame urbanistinės struktūros vertės ir genezės tyrime savo daktarinėje disertacijoje pažymi Dalia Dijokienė [Dijokienė D, 2002].

Nors sisteminiai kultūrinę aplinkos priemiesčių vertę analizuojantys darbai vykdomi ir pastaraisiais metais (daugiausiai – rengiant saugomų Vilniaus teritorijų ekspertizes ir apskaitos dokumentus), fundamentaliųjų kompleksinių sisteminių tyrimų ženkliai sumažėjo. Norminių ir kitų reglamentuojančių dokumentų neapibrėžtumas, skubota esminių apsaugos krypties ir apsaugos sąvokų turinio kaita (2004 m. rugsėjo mėnesį priėmus naują 1994 m. LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymo redakciją - Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymą, iki šiol neparengti numatyti poįstatyminiai aktai) rodo, kad susiklostyti vieningiems Lietuvos kultūros paveldo objektų vertinimo principams trukdo ir besikeičiančios jų tipologizavimo, kurio nepakankamumą K. Šešelgis laikė [Šešelgis K., 1996, P. 9] vienu esminių Lietuvos paveldotyros plėtojimo trukdžių, nuostatos.

Šiuo metu Lietuvos nekilnojamųjų kultūros paveldo objektų kompleksiniai kultūrinės vertės duomenys, tame tarpe ir paibendrinta autentiškumo charakteristika, nustatomi sudarant į LR Kultūros vertybių registrą įrašomų objektų apskaitos dokumentus. Tačiau pagal dabartinį LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą įregistrą tereiškia apsaugos proceso pradžią arba apsaugos poreikio reikmę. Jei valstybė arba savivaldybė įsipareigoja objektą saugoti, detalūs jo vertės tyrimai privalo būti atlikti rengiant objekto tvarkymo projektą. Tačiau į registrą iš nekilnojamojo kultūros paveldo visumos patenka tik atskiri urbanistikos paveldo objektai, urbanistiniu aspektu svarbūs pavieniai statiniai, jų ansambliai ir kompleksai [LR Nekilnojamųjų kultūros vertybių registras, 2005], o iki XX a. vidurio susiklosčiusi visuma lieka menkai ištirta ir sparčiai nykstanti.

Autento sąvoka Lietuvos teisės aktuose sutinkama nuo XX a. dešimtojo dešimtmečio. Ji naudojama teritorijos plėtrą ir NKV apsaugą reglamentuojančiuose, apskaitos ir norminiuose dokumentuose (saugomų teritorijų apsaugos reglamentuose), tačiau autentiškumo tyrimo metodai ir mechanizmas nėra apibrėžti ir reglamentuoti. Atskirais atvejais autentiškumo sinonimu yra įvardinamas kultūrinis tapatumas [Petrušonis V., 1997]. Įvertinus akivaizdžiai

išaugusį pasaulio paveldosaugos dėmesį autentiškumui ir kartu su pasikeitusiomis Lietuvos socialės ir ūkinės raidos sąlygomis išaugusią šalies nekilnojamojo kultūros paveldo, 1997 m. NKV autentiškumo apsaugos klausimams aptarti buvo skirta ICOMOS Lietuvos nacionalinio komiteto ir Lietuvos restauratorių sąjungos surengta mokslinė konferencija. Tačiau atskiruose pranešimuose išreikštos skirtingus autentiškumo sampratos ir skirtingus jo svarbos aspektus aktualizuojantys nebuvo susisteminti ir įtvirtinti apsaugos teisės arba norminiais aktais.

Lietuvos urbanistikos paveldo apsaugos praktikoje atliekami urbanistikos paveldo tyrimai autentiškumo raišką nagrinėja fragmentiškai. Tai įtakoja nepakankamą autentiškumo kategorijos prezentaciją Lietuvos dabartiniame teritorijų planavime ir nekilnojamojo kultūros vertybių apsaugoje.

Darbo sąvokos

Istorinis priemiestis - miesto teritorija, susiformavusi už miesto istorinio branduolio ribų (miesto gynybine siena apjuostos teritorijos), kurios pagrindiniai erdvių struktūros bruožai susiklostė iki 1940 m. ir kurioje vyrauja gyvenamoji paskirtis.

Urbanistikos paveldo objektas – miesto teritorija, kurios pagrindiniai erdvių struktūros bruožai susiklostė iki 1940 m., nebūtinai įtraukta į nekilnojamojo kultūros paveldo objektų registrą.

Urbanistikos paveldo objekto autentiškumas – urbanistikos paveldo objekto vertingoji savybė, išreiškianti jo dabartinės būklės atitikimą pirminei arba evoliuciškai susiklosčiusiai formai, aplinkai, paskirčiai ir medžiagiškumui.

Istorinio priemiesčio autentiškumo išsaugojimas – istorinio priemiesčio formos, aplinkos, paskirties ir medžiagiškumo požymių, susiklosčiusių iki XX a. vidurio, stabilizavimas ir įtvirtinimas.

Darbo naujumas

Mokslinį darbo naujumą sudaro:

- 1) Urbanistikos paveldo objekto autentiškumo identifikavimo metodologinių nuostatų

plėtojimas;

2) Urbanistikos paveldo objekto autentiškumo kaip vertybinės charakteristikos nagrinėjimas;

3) Erdvių, paskirčių ir medžiagiškumo struktūrų kaip urbanistikos paveldo autentiškumo šaltinio įvertinimas;

4) Vilniaus istorinių priemiesčių pagrindinių autentiškumo kriterijų apibūdinimas;

5) Integrali Vilniaus istorinių priemiesčių autentiškumo požymių analizė;

6) Istorinių priemiesčių autentiškumo išsaugojimo principų ir priemonių apibūdinimas.

Šiame darbe objektyvizuoti Vilniaus priemiesčių autentiškumo kriterijai ir požymiai. Jie atskleisti svarbiausiais raiškos aspektais, pripažintais tarptautiniame lygmenyje [Proceedings of Nara Conference on Authenticity, 1995]. Teisinių, mokslinių ir praktinių darbų analizė įgalino apibrėžti Vilniaus miesto kultūrinės vertės atžvilgiu aktualius istorinių priemiesčių autentiškumo išsaugojimo būdus.

Darbo pritaikomumas

Darbo rezultatai skirti naudoti paveldosauginiuose urbanistiniuose tyrimo ir planavimo darbuose: teritorijų bendrųjų planų nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos dalyse, teritorijų apsaugos specialiuosiuose planuose, urbanistikos paveldo apsaugos teisės ir norminiuose bei apskaitos dokumentuose (rengiant kultūros paveldo objektų pasus), urbanistikos paveldo ekspertizėse, apsaugos programose, vietovių stebėsenos (monitoringo) ataskaitose. Darbas gali būti naudojamas aukštosiose mokyklose dėstant urbanistinės paveldotyros ir paveldosaugos disciplinas.

Publikacijos ir darbo rezultatų aprobavimas

Darbo rezultatai aprobuoti devyniose mokslinėse publikacijose recenzuojamuose leidiniuose, dviejuose straipsniuose užsienio mokslo leidiniuose, viename straipsnyje užsienio interneto mokslo leidinyje. Darbo rezultatai pritaikyti teritorijų planavimo ir NKV apsaugos projektuose,

iš kurių svarbesnieji yra:

1. Vilniaus miesto bendrasis planas. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos dalis. Vilnius: Vilniaus planas, 1998 (patvirtinta Vilniaus miesto tarybos 1998 m. gruodžio mėn. 18 d. sprendimu Nr. 292).
2. Vilniaus rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas. Nekilnojamojo kultūros paveldo dalis, tikroji būklė. Vilnius: Urbanistika, 2004.
3. Vilniaus miesto genplanas. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga. Vilnius: Urbanistika, 1992.
4. Vilniaus verbų etnokultūros draustinio projektas. Vilnius: Paminklų restauravimo institutas, 1993.
5. Keturiasdešimties Totorių kaimo etnokultūros draustinio projektas. Vilnius: Paminklų restauravimo institutas, 1992.
6. Vilniaus miesto plėtros strategija. Nekilnojamojo kultūros paveldo analizė. Vilnius: Kanados miestų planavimo institutas, Vilniaus miesto savivaldybė, 1995.
7. Vilniaus Senamiesčio atgaivinimo strategija. Konsorciumas IzoRenova, Pasaulio Banko Institucijų plėtros fondas, Vilniaus miesto savivaldybė, 1995.
8. Amatų kelias Vilniaus apylinkėse. Nekilnojamojo kultūros paveldo atgaivinimo programa. LR Kultūros ministerija, 1998.

Atskiri tyrimo aspektai aptarti 10 mokslo konferencijų, iš kurių svarbesnės yra: Dekalogas ir barbarystė: *Sacrum* kultūros erdvėje, 2005 11 10, Vilnius; Antrasis Baltijos jūros kultūros paveldo forumas, 10.06.2005, Helsinkis, Suomija; Vietos bendruomenė pokyčių laikmetyje, Baltijos jūros regiono šalių Darnių istorinių miestų grupės ekspertų seminaras, 2004 04 21, Vilnius.

Darbo struktūra ir apimtis

Darbą sudaro įvadas, trys dalys, išvados, literatūros sąrašas ir iliustracijų sąrašas. Įvadinėje dalyje aptariamas mokslinio darbo aktualumas, apibrėžiamas jo objektas, tikslas, uždaviniai, nurodomi tyrimo metodai bei tyrimo ribos, įvertinamas problemos ištirtumas, darbo naujumas ir

pritaikomumas, nurodoma darbo rezultatų aprobacija ir jo struktūra bei apimtis. Pirmojoje dalyje nagrinėjama urbanistikos paveldo objekto autentiškumo samprata, autentiškumo aspektai ir apibūdinami jo vertinimo subjektai. Antrojoje dalyje apibūdinama Vilniaus istorinių priemiesčių autentiškumo raiška: struktūrų sudėtis, apimtis ir sąveika, pagrindiniai autentiškumo aspektai, autentiškumo kriterijai ir jų bendrieji bei unikalūs požymiai. Trečiojoje dalyje apibūdinami istorinių priemiesčių autentiškumo išsaugojimo principai ir priemonės nekilnojamojo kultūros paveldo (NKP) apsaugos, teritorijų planavimo ir socialinės plėtros lygmenimis.

Pateikiamas 267 pozicijų šaltinių ir 13 iliustracijų sąrašas.

1. URBANISTIKOS PAVELDO AUTENTIŠKUMO TURINYS

1.1. Autentiškumo sampratos raida

Bendrakultūrinė autentiškumo samprata remiasi ontologine prielaida, kad yra tikroji bet kurio kultūros objekto prigimtis, atitikimo jai matas ir gali būti nustatytos ribos, kurias peržengus, objektas nebegali būti laikomas autentišku. Autentiškumas bendrąja prasme suprantamas kaip patikimumas, tikrumas, atitikimas prigimčiai, priešingumas kopijai (*gr.* Autos - tikras, toks pat; *lot.* Auctot – pradininkas, protėvis, valdžia, tikrumo garantas [Tarptautinių žodžių žodynas, 2001]). Autentiškumo sąvoka šiuolaikinėje paveldosaugoje išreiškia tikrumą kaip priešingybę klastotei, originalą – kopijai. Aplinkos autentiškumo kategorija išreiškia tampresnį subjekto ryšį su jo aplinka nei aplinkos estetinė vertės sąvoka, kuri suponuoja distanciją tarp aplinkos ir jos suvokėjo (vertintojo).

Tarptautiniuose paveldosaugos teisės aktuose autentiškumo sąvoka pirmąkart buvo panaudota Venecijos chartijos [Tarptautinė Paminklų ir kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija, 1964] preambulėje ir devintajame skyriuje, kuriame nurodoma būtinybė “apsaugoti ir išryškinti paminklo autentiškąją ir istorinę vertę”. Tarptautiniuose paveldosaugos dokumentuose, priimtuose XX a. aštuntajame ir devintajame dešimtmečiuose, ir po šios sekusiųose įvairių urbanistikos paveldo objektų kultūrinės vertės tyrimo darbuose autentiškumas buvo siejamas su pirminiu objekto atsiradimo šaltiniu. Autentiškumas vertintas kaip objekto pirminio pavidalo ar kitų jo pirminių (sukūrimo metu egzistavusių) savybių išlikimo laipsnis.

Tačiau autentiškumo kaip pirminio būvio raiškos sampratą Vakarų Europoje ir JAV pakirto jau antrojoje XIX a. pabaigoje pasireiškęs pozityvizmas, pasaulio sandaros stabilumo idėjas pakeitę gamtos mokslų atradimai, visuotinės evoliucijos teorijos pripažinimas. Autentiškumo kaip aplinkos vertybės sampratos pradmenys gali būti išvelgti tuo metu formai (daiktų pavidalui) suteiktai “teisingumo” ir tikslingumo, t. y. ne tik estetinei, bet ir etinei reikšmei [Иконников В. А., 1986]. Kultūros paveldo objekto kultūrinė vertė buvo esminiai deobjektyvizuota XX a.

pabaigoje, kai susiklostė postmodernusis požiūris į vertybes, visuotinai pripažinęs jų reliatyvizmą [Andrijauskas A., 2001]. Vertinimo pagrindu imta laikyti objektyvaus ir subjektyvaus prado sąveika: “kultūrinės vertė nėra prigimtinė daikto savybė – paveldas kalba verte, kurią jam suteikiame “ [Stovel H., 1995]. Į autentiškumą kaip ir į kitas vertės apraiškas imta žvelgti kaip į sąlygines, nulemtas vietos ir laiko kultūrinio konteksto: “autentiškumas praktiškai niekada nėra absoliutus, jis visada yra sąlyginis” [Lowenthal, 1999, P. 7]. Išryškėjus architektūros moralinei ir estetinei krizei vertės sąlyginumo samprata buvo susieta su siekiu įtvirtinti pagarbą tradicinei, profesionalų architektų menkai vertintai aplinkai. Buvo suvokta būtinybė peržiūrėti susiklosčiusią kultūrinės vertės sampratą. Nuo XX a. devintojo dešimtmečio šis požiūris vis labiau ėmė lemti ir urbanistinės paveldosaugos kryptį ir pobūdį. Visuomenei nusivylus moderniosios urbanistikos idėjomis, pasireiškė susidomėjimas aplinkos bruožais, susiklosčiusiais ilgalaikėje istorinėje raidoje, stiprėjo siekis išsaugoti jos žmogiškumą, jautumą, unikalumą.

Pastarųjų metų reikšmingiausi paveldosaugos teoriniai darbai pabrėžia, kad architektūros paveldo vertė ir autentiškumas negali būti grindžiami unifikuotais kriterijais, kadangi pagarba visoms kultūroms reikalauja, kad materialus paveldas būtų vertinamas kultūriniame kontekste, kuriam jis priklauso [Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage, 2003, str. 2.1]. Ši nuostata pastaraisiais metais įtvirtinama ne tik nacionaliniuose, bet ir tarptautiniuose teisės aktuose. Tyrimai, atliekami įvairiose ES šalyse ir analizuojantys urbanistikos paveldo objektų kultūrinės vertės aspektus, yra grindžiami objekto sąveikos su jo kontekstu interpretavimu, t. y. socialiniais kultūriniais diskursais. Ši kultūrinės vertės samprata ne tik įtakojo visuomenės požiūrį į urbanistikos paveldą kaip į gyvą evoliucionuojančią sistemą stiprėjimą, bet ir turėjo didžiausios reikšmės rengiant įvairių gyvenviečių teritorijų plėtros ir apsaugos projektus.

Dabartinė urbanistikos paveldo autentiškumo sampratą sudaro elementai, išreiškiantys objekto pokyčių, įvykusių skirtingais jo egzistavimo laikotarpiais, požymius ir šių elementų ryšiai, išreiškiantys būdą, kuriuo atskiri požymiai integravosi į visumą.

Pagrindinis tarptautinis urbanistikos paveldo apsaugos dokumentas – Vašingtono chartija, autentiškumą nurodo tarp kitų saugotinų miesto savybių [Tarptautinė istorinių miestų apsaugos

(Vašingtono) chartija, 1987, str. 2]. Dabartinėje ES šalių į tvariąją plėtrą orientuotoje urbanistikos strategijoje vienu svarbiausių tyrimo etapo uždavinių yra laikoma nustatyti susiklosčiusios gyvenvietės svarbiausias vertės apraiškas [Sustainable Historic Towns. Baltic Sea Region cooperation, 2004].

Autentiškumas yra įteisintas būtinu urbanistikos paveldo objekto požymiu jo nominacijai Pasaulio paveldo vietų sąrašui, o jo netekimas įvardintas priežastimi išbraukti objektą iš šio sąrašo [Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencijos įgyvendinimo gairės, 82 str.]. Objektų nominavimo Pasaulio paveldo vietų sąrašui reikalavimuose nurodoma, kad siūloma vietovė turi atitikti autentiškumo patikrą šiais aspektais: kompozicijos, sumanymo arba projekto (*design*); medžiagiškumo arba daiktiškumo (*material*); aplinkos (aplinkumos, apsupties, vietos, situacijos) (*setting*); technologijos (atlikimo) (*workmanship*). Šiame dokumente autentiškumas yra interpretuojamas ne kultūrinės vertės požymiu, o įvardinamas šalia kultūrinės vertės pasireiškiančia objekto prigimtinė savybe. Tačiau šiuose reikalavimuose neapibrėžiamas nei atskirų autentiškumo apraiškų turinys, nei jo aspektų prioritetiškumas. Aplinkos autentiškumas, kuris laikomas pamatiniu urbanistikos objekto autentiškumo aspektu, apibūdinamas kaip “nepaneigiamai autentiška vieta” [Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencijos įgyvendinimo gairės, 24 str. b. 1].

Autentiškumo samprata, apibrėžta UNESCO kriterijuose [Naros konferencijos autentiškumo dokumentas, 1994], per dešimtį metų patyrė ryškius pokyčius. Jau devintajame XX a. dešimtmetyje ryškiai pasireiškė paveldo sampratos demokratėjimas, jos poslinkis į tradicinės architektūros, pramonės, medžio statybos paveldo aktualizavimą. 1985 m. buvo sukurtas ICOMOS Tarptautinis liaudies paveldo komitetas (ICOMOS International Vernacular Committee). Iškilo poreikis nustatyti kriterijus, kuriuos taikant būtų galima atskleisti šių sričių paveldo kultūrinės vertės požymius [Stovel H., Notes on Authenticity. P. 2].

Nekilnojamojo kultūros paveldo autentiškumo sampratos koncepcijai tarptautiniame lygmenyje aptarti buvo skirtas Bergeno seminaras ir Neapolio simpoziumas (abu 1994 m.). Juose buvo suformuluotos metodinės nuostatos 1994 m. lapkričio mėnesį įvykusiai Naros konferencijai. Šios nuostatos buvo plėtotos ir detalizuotos eilėje po šių susitikimų pasirodžiusių straipsnių. Bergeno susitikime Herbas Stovelas išplėtė Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo

globos konvencijoje įvardintų nekilnojamojo kultūros paveldo autentiškumo apraiškų sąrašą, nurodydamas: formą (*form*) ir pavidalą (*design*), medžiagas (*materials*) ir substanciją (*substance*), naudojimą (*use*) ir paskirtį (*function*), tradicijas (*traditions*) ir technologiją (*technique*), vietą (*location*) ir išorinę aplinką (*setting*), charakterį (*spirit*) ir nuotaiką (*feeling*), pažymėdamas šio sąrašo nebaigtumą, kitų aktualių vidinių ir išorinių konkretaus objekto autentiškumo aspektų galimybę.

Pirmajame ir iki šiol reikšmingiausiam autentiškumo koncepciją apibrėžiančiame tarptautiniame nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos dokumente Naros konferencijos dokumente [The Nara Document on Authenticity, 1994] autentiškumas yra įvardintas esminiu, Venecijos chartijos patvirtintu kultūrinę vertę apibrėžiančiu veiksniu: “Kultūros paveldo apsauga visose savo formose ir visais istoriniais laikotarpiais išauga iš verčių, kurios priskiriamos paveldui. Mūsų gebėjimas suprasti šias vertes iš dalies priklauso nuo to, kiek informacijos apie šias vertes šaltiniai gali būti suprantami kaip patikimi ar teisingi”. Naros konferencijos dokumentas pažymi, kad autentiškumo sampratai tenka esminis vaidmuo visuose kultūros paveldo moksliniuose tyrimuose, apsaugos ir restauravimo projektavime bei įrašant objektą į apsaugos registrą [The Nara Document on Authenticity, 1994, preamble, par. 10]. Pirmąkart tarptautiniuose paveldosaugos dokumentuose jame pateikta autentiškumo sąvokos apraiškų sklaida.

Autentiškumas bendrąja prasme yra visuotinai suprantamas kaip visų objektų savybių atitikimas jo medžiaginei prigimčiai. Autentiškumo sąvoka dažnai vartojama paprastumo, artimumo gamtai prasme [D. Lowenthal, Changing Criteria of Authenticity. P.2]. Gamtiškumo ir autentiškumo sąvokų artimumą pabrėžia Jukka Jokilehto ir Bernardas Feildenas. Daugiausiai dėmesio jie skiria dviem autentiškumo aspektams: medžiagai (pirminei medžiagai, raidoje atsiradusiems sluoksniams, laiko patinai) ir atlikimui (pirminės technologijos ir technikos esmei, jų žymėms konstrukcijose ir paviršiuose). Medžiagos (statinių išorės) ir funkcijos autentiškumas išskiriamas kaip svarbiausios autentiškumo apraiškos Danijos teritorijų planuotojų XX a. devintojo dešimtmečio pradžioje sukurtoje ir Danijos Aplinkos apsaugos agentūros nacionaliniu ir tarptautiniu mastu (Estijoje, Lenkijoje, Latvijoje, Vokietijoje, Bosnijoje-Hercogovinoje, Rusijoje) taikytoje urbanistikos objektų vertinimo metodikoje InterSAVE [Jurevičienė J., Vejby

H. Chr., 2001].

Pasaulio paveldo vietų tvarkymo gairėse apibūdinant autentiškumą dėmesį sutelktas į dvi sritis: medžiagą (autentišką statybos medžiagą, istorinius sluoksnius, senėjimo procesų apraiškas ir ženklus), ir į technologiją (meistrystę, statybos būdo ir medžiagų apdorojimo bei konstravimo technikos apraiškas ir ženklus) [Feilden B., Jokilehto J., 1993. P. 67].

Pagal nekilnojamojo kultūros paveldo objektų kultūrinės vertės kriterijų kompleksus (jų sudėtį ir prioritetus) ir svarbą, teikiamą autentiškumui, Europoje išsiskiria Baltijos jūros regiono, visų pirma - Skandinavijos, šalys, kuriose autentiškumo apraiškoms skiriamas išskirtinis dėmesys. Jų tyrėjų darbuose ryški dinaminės, į konkrečius saugojimo rezultatus orientuotos analizės kryptis, pagarba vietai būdingoms aplinkos autentiškumo požymiams [Roald H. J., 2000]. Juose pabrėžiamas subjektyvusis vertės aspektas, aplinkos ir jos naudotojo emocinis sąryšis [Grytli E., Kittang D., 2004].

Urbanistikos paveldo autentiškumo apraiškų interpretacija išlieka nevienareikšmė [Kammeier H. D., 2003]. JAV aplinkosauga, išsiskirianti efektyvia gamtos ir kultūros paveldo apsaugos integracija, svarbų vaidmenį skiria objekto integralumui, jo vidinei darnai, kurios samprata yra artima ES įprastai autentiškumo sampratai. Vertinant objekto tinkamumą įrašyti į valstybės saugomų objektų registrą, JAV yra rekomenduojama taikyti modifikuotą Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencijos įgyvendinimo gairių apibrėžtą autentiškumo aspektų sistemą. Nurodoma, kad objekto darna vertintina šiais aspektais: vietos (*location*), aplinkos (*setting*), formos (*design*), atlikimo (*workmanship*), medžiagos (*material*), sąsajų (*association*) [National Register Bulletin Guidelines, 2004].

Nekilnojamojo kultūros paveldo autentiškumą apibūdinančiuose darbuose galima išskirti kelias pagrindines kryptis, kuriose autentiškumas traktuojamas kaip objekto:

- kultūrinės vertės požymis (ši požiūrį išreiškia Skandinavų šalių tyrėjai [Woolston G., 1995]),
- kultūrinės vertės šaltinis, objekto savybė, esanti vienu iš kultūrinės vertės atsiradimo veiksnių arba egzistuojanti šalia jos (Jokilehto J., 1995),
- būdas pasiekti verčių tikroviškumą arba kultūrinės vertės kompleksiskumo matas [Stovel H., 1995].

Apibendrinus išnagrinėtus autentiškumą apibrėžiančius šaltinius ir atliktus mokslinius metodinius ir tiriamuosius darbus galima nustatyti, kad pagrindiniu autentiškumo požymiu yra laikoma arba objekto pirminio būvio raiška, arba jo raidoje vykusių pokyčių pėdsakų darna, pasireiškianti objekto formoje, paskirtyje, medžiaginėje sandaroje. Tai pažymi autoritetingas tarptautinis autentiškumą apibrėžiančiame paveldosauginis dokumentas: “yra būtina gerbti pirminį statinio, architektūros, miesto ar kaimo komplekso sumanymą” [B. Feilden, J. Jokilehto, P. 67-68].

Naujausiuose tarptautiniuose dokumentuose įtvirtinta sąlyginumo dimensija suponuoja požiūrį į patį vertinimo procesą ir jo subjektą pokyčius. Dabartinėje Vakarų šalių paveldosaugoje pripažįstamas ekspertinio vertinimo subjektyvumas ir siekis įtvirtinti teisę apie paveldo vertę spręsti bendruomenei. Tam įtakos turėjo praėjusio amžiaus devintajame dešimtmetyje svarbiausiu iššūkiu aplinkos raidai įvardintas globalizacijos procesas, atskleista jo lemiamą įtaką aplinkos kultūrinės vertės sampratai [Smith Ph., 2001, p. 268]. Globalizacija paskatino pripažinti kultūrinio vertinimo reliatyvumą ir reflektyvumą, kultūros apraiškų skirtumus, kritiškai įvertinti gyvenamąją aplinką, suformuotą remiantis moderniosios Vakarų architektūros principais. Imta ieškoti darnos su tradicine aplinka ir gyvensena [Buivydas R., 1999]. Kultūrinės tradicijos dinamiškumui ir sąlyginumui atskleisti vykdomi įvairių kultūros paveldo rūšių tyrimai [Hodder, 2000]. Skirtingų analizės krypčių integracija imta laikyti ypač efektyvia nagrinėjant vertybines problemas, būdingas dabartiniam vėlyvojo modernumo (postmoderniajam) laikmečiui, pasižyminčiam kultūros reiškinių įvairove [Fornas, 1995].

Lietuvos nekilnojamojo kultūros paveldo teisinė apsauga buvo pradėta reglamentuoti tik XX a. ketvirtajame dešimtmetyje. Pirmajame Lietuvos paminklų apsaugos įstatymo projekte, 1939 m. parengtą, išardytą ir atskirais norminiais aktais su pakeitimais priimtą 1940 m., pirmojo straipsnio bendrojoje dalyje saugomais objektais apibrėžti “kilnojamieji ir nekilnojamieji daiktai” [Zabiela G., 1995]. Tačiau poreikis vertingiausiems urbanistikos objektams taikyti apsaugos režimą nurodytas jau pirmuosiuose Lietuvos poįstatyminiuose apsaugos teisės aktuose: “kultūros paminklais laikomi: [Taisyklės kultūros paminklų apsaugai vykdyti, 1940] senoviški miestų kvartalai, gyvenamieji namai ir kitokie trobesiai, miestų ir žemių ribų stulpai ir ženklai — su visais jų dekoratyviniais elementais, jų liekanomis ir aplinka” [Taisyklės kultūros paminklų

apsaugai vykdyti, 1940, 3 str.]. Tarpukario laikotarpyje buvo įstatymu įteisintas visuomenės siekis saugoti vertingiausias, tačiau tik išskirtinius kaimo aplinkos objektus.

Urbanistikos paveldo autentiškumo samprata Lietuvos paveldosaugoje iki šiol nėra interpretuojama vienareikšmiai. Pagrindinius jos turinio sampratos skirtumus lemia neadekvačiai vertinami objekto raidoje įvykę pirminės būklės pokyčiai. Istorinė vaizdo dinamika dažnai lieka už objekto vertinimo ribų. Autentiškumo kriterijų prigimtį sąlygiškumą savo darbuose išreiškia J. Glemža. Autentiškumo požymių įvairovę jis sieja su objektų tipologinės skalės platumu ir iškelia dinamišką autentiškumo charakteristikos prigimtį, pažymėdamas evoliucijos vaidmenį urbanistikos objektų formavimesi [Glemža J., 1997].

Reikšmingiausiuose pastarojo laikotarpio Lietuvos kompleksiniuose teritoriniuose kultūrinės vertės tyrimuose nekilnojamosios kultūros vertybės autentiškumo kriterijumi yra laikomas pirminio vaizdo ir pirminės erdvių struktūros išlikimas. J. Bučas, apibūdindamas autentiškumą, teikia prioritetą objekto pirminio pavidalo išlikimo laipsniui [Bučas J., 1993, P. 6]. J. Bučo atliktuose Neringos kultūros paveldo vertės tyrimuose nekilnojamojo kultūros paveldo objektai yra klasifikuoti į autentiškas, kopijų ir imitacijų grupes “pagal pirminės struktūros, vaizdo ir medžiagų praradimą, rodantį jų paminkliškumo transformacijas” [Bučas J., 1995, P. 164]. Panašaus požiūrio laikosi A. Miškinis, autentiškumą įvardindamas vienu iš šešių kriterijų, kuriais įvertinamas kiekvienas pretendentas į Lietuvos urbanistikos saugomų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų sąrašą. Autentiškumą jis apibrėžia kaip pirminių elementų ir jų formų išlikimą [Miškinis A., 1999]. Tuo tarpu J. Markevičienė, apibūdindama nepakankamą autentiškumo vertinimą Lietuvos paveldotyros darbuose, atkreipia dėmesį į dažną autentiškumo ir pirmapradiškumo sąvokų sutapdinimą ir pažymi: “Kai vertinamas paveldo autentiškumas, didžiausias dėmesys skiriamas formos autentiškumui, labiausiai vertinant pirminę idėją, autorinį sumanymą, o ne tikrą istorijos faktą – laikišką, per amžius susisluoksniavusį objektą. Mažiau vertinamas medžiagos autentiškumas, dar mažiau atlikimo būdas, aplinkos ar funkcijos autentiškumas” [Markevičienė J., 1998, P. 42].

Pagrindiniame Lietuvos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos dokumente - Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatyme, įsigaliojusiam nuo 2005 m. gegužės mėnesio, autentiškumas apibrėžiamas kaip kultūros paveldo objekto ar vietovės išlikusios

savybės, apimančios pirminę ar istoriškai susiklosčiusią objekto paskirtį, išraišką ir savitą fizinį pavidalą–formą, panaudotas medžiagas, konstrukcijas, suplanavimą, atlikimo technologiją, aplinką [LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas, 2004, 2 str. 7 p.].

Iki šiol Lietuvos urbanistikoje nėra vieningai suprantamos ir miesto, priemiesčio, kaimo gyvenvietės sąvokos. Bendroji priemiesčių urbanistinė charakteristika yra suformuluota J. Vanago, charakterizuojant juos grupe savybių: nuo centro nuosekliai žemėjančiu ir retėjančiu užstatymu, ekstensyvėjančiu teritorijos išnaudojimu, nemiestiška gyvensena, neprofesionalių bruožų gausa urbanistinėje sąrangoje, suplanavime, namų architektūroje bei kitais papildomais požymiais. Kartu pabrėžiama, kad priemiesčiams negalima priskirti “daugiaaukščių gyvenamųjų namų rajonų, aplink miesto pakraščių pramonės įmones, mokslo ir pan. įstaigas susikūrusių gyvenviečių ir [Vanagas J., 1996, P. 86]. Tačiau nėra nusistovėjusi vieninga istorinių gyvenviečių tipologijos samprata. Jos įvairovę lemia tyrėjų vertybinių nuostatų ir taikomų kriterijų skirtumai, istorinių duomenų trūkumas, leidžiantis skirtingai traktuoti gyvenviečių genezę.

K. Šešelgis, apibūdindamas istorinių gyvenviečių tipologijos formalumą, nurodė, kad “sudėtinga nustatyti ribą tarp kaimaviečių ir miestų, ir kuo tolyn į praeitį, tuo ta riba sunkiau nubrėžiama“ [Šešelgis, 1996, P. 4]. Lietuvos pajūrio regiono seniausių miestų skiriamaisiais bruožais nurodoma gyvenvietės lokalizacija prie svarbiausių prekybos kelių, išskirtinio dydžio plotas, sudėtinė sandara, apstatymo tankumas, grįstų gatvių sistemos susidarymas, papildomu požymiu išskiriant gynybinių užtvartų buvimą [Genys, 1994]. Tuo tarpu prioritetą teikiant erdviniams funkciniams seniausiųjų gyvenviečių požymiams, miestų atsiradimas nukeliamas keliais šimtmečiais vėliau [Miškinis A., 1981].

Urbanistikos paveldo skirstymas į miestus ir kaimo gyvenvietes remiasi kriterijais, nesusietais su jų kultūrine verte. Istorinės raidos aspektu miesteliu laikoma gyvenvietė, kurioje yra buvusi bažnyčia ir kas savaitę rengtas turgus [Baliulis A., 2004]. Teisės istorijos aspektu miestais laikomos gyvenvietės, turėjusios savivaldos teisę. J. Gimbutas, aptardamas vienetinius pastatų puošybos pavyzdžius, kaimą interpretuoja “platesniąją prasme, su mediniais miesteliais ir dvareliais” [Gimbutas J., 1999, P. 8], nors tiek dvareliai, tiek dvarų sodybos yra vieni svarbiausių istorinių priemiesčių urbanistinio audinio elementų.

Pastaraisiais metais teritorijų planavimo ir jų kultūrinės vertės apsaugos sąvokų turinį keičia stiprėjantys demokratizavimo procesai, plačiau pasireiškianti įvairių mokslo ir praktinės veiklos sričių sąveika [Daunora Z., 2000]. Dalinis vertinimo proceso ir urbanistinės apsaugos objekto neapibrėžtumas yra neišvengiamas, tačiau siekiant vertinimą objektyvizuoti reikalinga nustatyti sąlygų ir kontrolinių rodiklių sistemą. Apsaugos tikslams realizuoti yra reikalinga tikslinti urbanistikos paveldo objektų vertinimo metodus, siekti vieningos jų vertės aspektų ir požymių interpretacijos.

1.2. Urbanistikos paveldo autentiškumo vertinimo subjektai

Urbanistikos paveldo kultūrinės vertės nustatymas yra procesas, kurio rezultatus lemia jį įtakojantys išorės ir vidaus veiksniai: vertinimo tikslai, vertintojo išankstinės vertybinės nuostatos ir empirinė patirtis, objekto prigimtis ir ištirtumas, vertinimo išorinės aplinkybės. Siekiant atskleisti autentiškumo raišką reikalinga atsižvelgti į pačio vertinimo proceso sąlyginumą.

Subjektus, dalyvaujančius pastaraisiais metais Vilniuje vykdomų urbanistikos paveldo objektų vertinimo ir saugojimo siūlymų teikimo procese, galima suskirstyti į 3 pagrindines grupes:

- urbanistikos paveldo apsaugos ekspertai,
- nekilnojamųjų kultūros vertybių apskaitos specialistai,
- visuomeninės vietos bendruomenių organizacijos.

Urbanistikos paveldo apsaugos ekspertai (tyrėjai, atestuoti LR Vyriausybės numatyta tvarka) kultūrinę vertę apibūdina rengdami individualias objektų ekspertizes (kurių pagrindu objektai siūlomi traukti į Lietuvos NKV registrą arba braukti iš jo) arba dalyvaudami moksliniuose sisteminiuose tyrimuose, kuriuos paprastai rengia grupė mokslininkų ir tyrėjų praktikų. Vertinimą atlieka ir Nekilnojamojo kultūros paveldo centro bei savivaldybių paminklotvarkos tarnybų specialistai, rengdami nekilnojamųjų kultūros vertybių registro apskaitos dokumentus – iki šiol pagal Nekilnojamųjų kultūros paveldo vertybių apsaugos įstatymą, 1995 m., rengtus dosje arba nuo šių metų gegužės mėnesio pagal Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos

įstatymą rengiamus kultūros paveldo objektų pasus. Teisiniai apibrėžtas yra visuomenės vaidmuo. Ji gali dalyvauti siūlant objektus NKV registrui [LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas, 2004]. Tačiau pastaraisiais metais susikūrusių Žvėryno, Užupio, Antakalnio bendruomenių indėlis urbanistikos paveldo objektų vertinimo procese dažniausiai pasireiškia stabdant statybų procesus atskirose kultūrinės vertės požiūriu aktualiose priemiesčių vietose.

Ekspertinis vertinimas savo prigimtimi yra subjektyvi kokybinė analizė. Suvokėjo ir tiriamojo objekto ryšys yra tiesioginis, tačiau įtakojamas suvokėjo empirinės patirties ir vertybinių nuostatų. Ekspertinis aplinkos vertinimas suponuoja emocinį perceptinį suvokėjo atitolimą nuo vertinamojo objekto. Ryškia atsietumo nuo objekto prigimties apraiška, susvetimėjimą išreiškiančiu metaforų ir asociacijų pakaitalu yra estetiškas vertinimas. Sparčios urbanizacijos laikotarpyje, nutrūkstant bendruomenių ryšiams su senąja gyvenamąją aplinka, imant į ją žvelgti kaip į išorinį objektą, „iš šalies“, visuomenėje stiprėja aplinkos estetinio vertinimo nuostatos, ryškėja jo prioritetas lyginant su kitais vertinimo būdais. Jei objekto kultūrinę vertę patikima nustatyti tik vienam ar keliems ekspertams, ryškiausiai pasireiškia vertinimo proceso subjektyvusis pradas, „bendras mokslo ir mito sistemų veikimas“ [Robertson J., 1992].

Nežiūrint rezultatų neišvengiamo dalinio subjektyvumo šiuolaikinėje urbanistikos paveldosaugoje ekspertinis kultūrinės vertės nustatymo būdas taikomas plačiai. Siekiant sukurti paprastą ir lankstų, aplinkos integralumo koncepciją išreiškiantį urbanistikos struktūrų kultūros paveldo vertinimo metodą 1987-1990 m. Danijoje buvo suformuoti InterSAVE metodo principai. Pozityviu InterSAVE metodo aspektu yra teritorinio objekto kaip visumos traktavimas, vienodą svarbą teikiant tiek miestų centrinėms, tiek priemiesčių ir užmiesčio zonoms. Šį metodą urbanistikos objektų vertinimui pritaikė daugelis Danijos savivaldybių, buvo atliktas ir eilės Baltijos regiono šalių miestų įvertinimas: Vokietijoje (Stralsunde), Estijoje (Kuressaare), Lenkijoje (Krzeszowe), Rusijoje (Puškine), Lietuvoje (Vilniuje). Ši metodika pasižymi tik atskirais mokslinio sisteminio tyrimo požymiais, ji pagrįsta subjektyviu ekspertiniu vertinimu. Atlikus vietos žvalgomuosius tyrimus, kurių rezultatai patikslinami vietos kartografijos ir istorinės raidos apžvalga, yra nustatomos vizualiai dominuojančios erdvės struktūros, apibūdinami svarbiausieji kompoziciniai urbanistinio audinio požymiai. Kiekvieno pastato

architektūrinis reikšmingumas urbanistiniame kontekste yra įvertinimas pagal sutartinę balų sistemą. Tačiau metodo subjektyvumas įgalina skirtingų objektų vertinime nukrypti nuo bendrųjų metodologinių rekomendacijų ir ypatinga svarbą suteikti specifiniams, vietos savitumą reprezentuojantiems požymiams. Pavyzdžiui, rengiant Puškino miesto (dabar – Peterburgo miesto priemiestinis rajonas) teritorinį atlasą paveldosaugos specialistai nusprendė išryškinti semantinį aspektą. Buvo įvertintos ir kartu su kitomis kultūrinės vertės charakteristikomis pateiktos šio išskirtinį vaidmenį rusų kultūroje atlikusio miesto įvairių vietų refleksijos poezijos ir prozos kūrinuose [Пушкинский район Санкт-Петербурга, 2002].

Šiuolaikinių socialinių teorijų vertinimu aplinkos kultūrinė vertė yra socialinių santykių išdava. Šiuolaikinė vėlyvojo modernumo laikotarpio mokslo metodologija teigia, kad visuomenėje vyraujančią kultūrinės vertės sampratą lemia socialinių santykių tipas, valdžios vaidmuo visuomenėje. Kultūrinės vertės tyrimai laikomi politikos dalimi, todėl laikoma, kad mokslininkai negali kultūrinės vertės nustatyti vien objekto tyrimais, ji tegali būti atskleista debatuose su visuomene [Smith Ph., 2001, P. 240].

Nežiūrint plataus ekspertinio vertinimo taikymo įvairioms susiklosčiusio urbanistinio audinio pertvarkos nagrinėti, brandžios demokratijos šalyse vis didesnis vaidmuo teikiamas visuomenės galimybei įtvirtinti savo vertybių sampratą aplinkos formavimo procesuose.

Lietuvoje ekspertinis vertinimas dažniausiai vykdomas apibrėžtai paveldosaugos problemai spręsti, todėl ekspertuojamos ne visos kultūrinės vertės apraiškos, o atskiri aktualūs jos sluoksniai. Juose žymus vaidmuo tenka tyrėjo subjektyvioms nuostatoms, tačiau ekspertizų vaidmuo, įteisintas Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymu, vis dar išlieka nepagrįstai didelis. Urbanistikos paveldo ekspertizės galėtų pasižymėti efektyvumu sprendžiant atskiras neplanuotai iškylančias problemas, tačiau jos yra menkai susiejamos su bendrąja urbanistikos strategija ir dažnai nepakankamai objektyvizuojamos. Ekspertizės rezultatai priklauso nuo eksperto taikomo mechanizmo efektyvumo, o ypač nuo jo išankstinių nuostatų. Subjektyvus ekspertinių sprendimų pobūdis kartais lemia paveldo objekto, kurio buvusi vertė nustatoma vėliau, praradimą.

Nekilnojamojo kultūros paveldo vertintojo vaidmenys keičiasi kartu su visuomenės vertybine samprata. Vakarų šalyse valstybės ir savivaldybių paveldosaugininkų įprastas darbas -

informacinės medžiagos, skirtos ekspertams, rengimas, yra keičiamas darbu su bendruomene aiškinantis gyventojų vertybines nuostatas bei padedant jas išreikšti teritorijų planavimo būdais ir teisinės apsaugos formuluotėmis. Vis dažniau paveldosaugininkams tenka ne teisėjų, o aiškintojų vaidmuo. Sprendimas, kurią nekilnojamojo kultūros paveldo dalį reikalinga išsaugoti ir kuriuos vertės požymius respektuoti, priimamas kartu su tiesioginiais aplinkos naudotojais.

Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairės nurodo, kad “labai svarbus yra vietinės bendruomenės nominavimo procese dalyvavimas, kuris motyvuoja dalytis atsakomybe su šalimi nare prižiūrint vietovę” [Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairės, 14 str.]. Savivaldybių ir bendruomenių vaidmens stiprinimas priimant sprendimus, lemiančius kultūrinių kraštovaizdžių ir architektūros paveldo likimą, yra įvardinamas vienu svarbiausiu Baltijos jūros regiono uždavinių ES plėtros laikmetyje [Hannel, 2001]. Tarptautinės paveldo globos institucijos pripažįsta, kad tik įvertinus vietos bendruomenės raidos stipriąsias ir silpnąsias puses galima sudaryti efektyvią susiklosčiusios gyvenvietės raidos programą. Bendruomenė įgyja kolektyvinę patirtį, jei joje išlieka gyva tradicinė gyvensena ir stabili vertybių skalė. Jungtinių Tautų gyvenviečių plėtros programa “Būsto strategija siekiant tvarios urbanizacijos” [Habitat Strategy for Sustainable Urbanization, UN Human Settlement Programme, 2002, B. 42 str.] pabrėžia, kad trapioje ir pažeidžiamoje ekosistemoje būtina efektyviai naudoti esamus resursus jų nealinant, bet sukuriant palankias gyvenimo sąlygas labiausiai nepasiturinčioms ir apleistoms socialinėms grupėms (kurios dažnai vyrauja priemiesčių bendruomenėse). Viena iš šių sąlygų yra nurodoma galimybė puoselėti savo kultūros paveldą.

Europos šalyse, kuriose XX a. vyko intensyvi urbanizacija ir gyventojų migracija iš tradicinės, daugiausiai kaimų ir miestelių aplinkos į naujas gyvenvietes (Suomijoje, Danijoje, Norvegijoje, Lenkijoje), buvo pažeista darni bendruomenių ir jų aplinkos sąveika. Tyrėjams imamas kelti uždavinys mokyti visuomenę iš naujo suprasti aplinkoje įkūnytas vertes. Otto van Meurmanas, analizuodamas Suomijos urbanistikos paveldo nykimo XX a. priežastis, 1964 m. rašė: “Dauguma gyventojų yra naujai atsikėlę. Tai paaiškina faktą, kad mes neturime miesto tradicijų ir daugelis gyventojų nejaučia tokios meilės savo namams, kuri pasireikštų pagarba tradicijoms. Senasis miesto veidas nėra įsispaudęs į jų sąmonę kaip mylimi gimtosios vietos bruožai, kuriuos jie norėtų išsaugoti bet kokia kaina” [Kaila P., 2000, P. 59]. Bendruomenė

įtraukiama vykdant projektinius atskirų miesto dalių tyrimus ir svarstant projektinius siūlymus daugelyje Švedijos savivaldybių [Rudberg, 1991]. Bendruomenės poreikis išsaugoti susiklosčiusias aplinkos savybes nagrinėjamas Lenkijos kaimo gyvenviečių ir jų relikto mieste tyrimuose. Juose siekiama apibrėžti erdvių „socialinį turinį“ [Dabrowska – Milewska G., 1996]. Bendruomenės teisė išsaugoti aplinkos susiklosčiusią kultūrinę vertę yra tradiciškai prioritetingai respektuojama JAV. Prie JAV nacionalinio ICOMOS komiteto pastaraisiais metais veikianti Kultūrinio kraštovaizdžio analizės iniciatyvos grupė (CLAI) prioritetine bendruomenės darnos išsaugojimo sąlyga laiko gyvenvietės bendrų viešųjų erdvių tradicinių paskirčių išsaugojimą [Cormer, P. 10].

Ekspertų ir vietos bendruomenės bendradarbiavimo koncepcija yra įtvirtinta šiuolaikiniuose tarptautiniuose paveldosaugos dokumentuose [Svarbių vietų sambūvio etikos kodeksas, 1994]. Ji yra išreikšta skirtingų socialinių grupių paveldo lygiavertiškumo principu, kuriuo rekomenduojama vadovautis nacionalinėms paveldosaugos institucijoms [Stovel H., 1995]. Stiprėja pastarųjų metų Vakarų Europos šalių urbanistikos paveldo tyrimuose pasireiškusį tendenciją pereiti nuo mokslinių sisteminių prie lankstesnių, labiau į tiesioginius aplinkos naudotojus orientuotų vertinimo metodų. Įtvirtinami įvairiose visuomenės grupėse išryškėję vertinimo nuostatų pokyčiai: „vertės suvokimas priklauso ne tik nuo kultūros ar subkultūros, bet ir toje pačioje kultūros grupėje kinta laiko eigoje“ [Jones M., P. 22].

Šiuo metu į pasaulio paveldo objektų sąrašą gali būti įtraukiami ir objektai, nepasižymintys ryškesne estetine verte [Feliu C. A., 1995], tačiau ypatingi vietos bendruomenei savo religine ar asociatyvine reikšme. Šios objektų grupės atitikimo Pasaulio paveldo sąrašui kriterijai nėra tiksliau suformuluoti [Cleere H., 1994, P. 66], yra vadovaujamasi valstybės institucijų svarbos vietos bendruomenei patvirtinimu.

Su bendruomenės vaidmens stiprėjimu didesnė reikšmė teikiama mokymui. Pabrėžiama, kad siekiant nustatyti kultūrinę vertę, reikalinga atsižvelgti į aplinkybę, kad kiekvienai socialinei grupei svarbi vertė įgyjama ir formuojama mokymosi ir nuolatiniais dalijimosi informacija su kitais būdais. Įtvirtinamas visų visuomenės grupių, nežiūrint jų dydžio ir įtakos visuomenėje, lygybės saugant paveldą principas. Jis siejamas su pasipriešinimu globalizacijai ir standartizuotai vertybių skalei, hierarchiškai savo prigimtimi, pagrįstai vertės skaidymu į atskiras, profesionalių

ekspertų grupių nustatomas vertes. Šis principas buvo išreikštas Naujosios Zelandijos ICOMOS komiteto 1992 m. spalio 4 d. priimtoje Vietovių kultūros paveldo vertės apsaugos chartijoje [ICOMOS New Zealand Charter for the Conservation of Places of Cultural Heritage Value, 1992]. Australijos paveldo komisijos 1994 m. priimtame dokumente “Apsaugos įvairovė, vieta ir etika” pabrėžiama, kad “kiekviena kultūrinė grupė turi pirmąją teisę nustatyti kultūrinės svarbos vietas.

Teikiant Vienos istorinį centrą Pasaulio paveldo vietų sąrašui UNESCO komitetui buvo pateiktas ir “Wien-Mitte” teritorijos plėtros projektas [Wien und das Weltkulturerbe, 2002], kurio analizę 2001 m. atliko dr. J. Jokilehto ir 2002 m. UNESCO paveldo centro direktorius A. Bandarinas, kuriems patekti visi teritorijos plėtros planai ir skirtingos “Wien-Mitte” projekto požiūriu išreikštos nuomonės. Buvo surengti nepritariančiųjų projektui ir A. Bandarino susitikimai, kuriuose išsamiai aptartos iškilusios problemos. UNESCO pasaulio paveldo komiteto susitikime Budapešte 2002 m. liepos mėnesį buvo nuspręsta, kad jei “Wien-Mitte” projektas nebus koreguotas, komitetas pradės išbraukimo iš Pasaulio paveldo vietų procedūrą. Dabartinėje Vidurio ir Rytų Europos šalių urbanistikoje istorinių miestų transformacijos, įvykusios praėjusio amžiaus nuo septintojo iki devintojo dešimtmečio ir esminiai pakeitusios susiklosčiusių miesto centro ir priemiesčių sąveiką, vertinamos vienareikšmiai neigiamai. Lenkijos senųjų miestelių ir kaimo gyvenviečių susiklosčiusio audinio pokyčiai XX a. septintajame dešimtmetyje gyvenamuosius kvartalus pradėjus formuoti laisvo planavimo principais, atmetusiais istorines planavimo tradicijas, dabar įvardinami kultūriniu genocidu ir didžiausia žala nacionaliniam urbanistikos paveldui [Chodorowski F., 2000].

Saugotinos kultūros vertybės nustatomos derinant ekspertinių analizių rezultatus su tiesioginių paveldo objektų naudotojų ir savininkų prioritetais. Todėl nustatomų vertybių sudėties, apimties ir saugotinių bruožų charakteristika dažnai neturi vieningos visumos požymių, o kriterijai, kuriais remiantis apibūdinama aplinkos vertė, siejami su gyvenimo sąlygų kokybės, ūkio pažangos, erdvės sandaros racionalumo rodikliais. Tačiau pažymima, kad neužbaigtumas, o kartais ir prieštaravimas yra pozityvus, nes slepia gyvybingumą, galimybę keistis ir plėtotis, o taip pat tampa ir realistišku planu praktiniams veiksams [Mikko H., 1999]. 1989 m. Europos

Tarybos Kultūros paveldo komiteto pateiktais duomenimis dvidešimt šešiose Europos šalyse 78 nekilnojamųjų kultūros vertybių inventorizavimu užsiimančių organizacijų sudaryti statinių ir vietovių, sukurtų nuo seniausiųjų iki šių laikų, registrai yra pagrįsti skirtingais kriterijais. 70% jų teikia pirmenybę architektūros ir istorinei vertei, 40% - objekto būklei keliamam pavojui, 38% - vietovės vertės aspektui [Bald J., 1993, P. 13].

Siekiant susieti mokslinius sisteminius tyrimus, akademinį mokymo procesą ir vietos gyventojų dalyvavimą aplinkos formavime ieškoma naujų bendradarbiavimo būdų. Jie gali įvairuoti nuo atskirų urbanistinių darinių: miestelių arba kaimo gyvenviečių, atgaivinimo projektinių variantų pristatymo vietos bendruomenei ir investitoriams [Korolczuk D., 2000] iki kelerius metus besitęsiančio bendro urbanistikos specialistų ir gyventojų darbo rengiant miesto bendrąjį planą [Sustainable Historic Towns, 2004]. Lietuvoje nėra susiklosčiusių vietos gyventojų interesų atstovavimo tradicijų ir vietos bendruomenių įtraukimo į apsaugos procesą teisinio reglamentavimo. Bendruomenės dalyvavimas teritorijų planavime aktyviausiai pasireiškia sklypų detaliųjų planų viešuosiuose svarstymuose, tačiau dažnai įgauna neadekvatų tikslams turinį [Jakaitis J., 2004], tampa ne visuomenės, o merkantilinių vertybių įtvirtinimo procedūra.

Urbanistikos paveldo moksliniai sisteminiai tyrimai apima įvairių jo vertės apraiškų analizę. Sisteminis tyrimų pobūdis įgalina įveiksminti subjektyvų ekspertinį vertinimą, įtraukti į vertinimo procesą vietos bendruomenę ir pasiekti maksimaliai objektyvizuotus, teritorijų planavime ir NKV apskaitoje naudotinus rezultatus. „Miestų planuotojai turėtų pradėti mokytis nuo istorinių teritorijų morfologijos ir tipologijos studijų, ir pripažinti esančią padėtį, prieš imdamiesi formuluoti ir bandyti ateities galimybes bei tikrinti pasirinkimus patyrimo ir nuolatinio monitoringo keliu” [Jokilehto, 1995, P. 29].

XX a. urbanistinių struktūrų tyrimo metodikai būdingas empirizmas, pliuralizmas ir specifiskumas [Гильберт К. Э., Кун Г., 2000]. Tačiau tiesiogiai susipažinus su įvairiais pastaraisiais metais Lietuvoje, Suomijoje, Danijoje, Švedijoje, Latvijoje, Lenkijoje atliktais urbanistikos paveldo objekto moksliniais tyrimais, išanalizavus tyrimus, aprašytus naujausioje specialioje literatūroje ir tyrimų mokslinėse ataskaitose⁸, galima išskirti pasikartojantį, dažniausiai taikomą urbanistinių kompleksinių paveldo objekto kultūrinės vertės nustatymo

⁸ Eilė urbanistikos paveldo objektų kultūrinės vertės tyrimų ataskaitų svarstyta Šiaurės šalių Interreg III C programos Subalansuotų istorinių miestų (Sustainable Historic Towns) darbo grupės posėdžiuose Vilniuje, Rygoje, Helsinkyje, Stokholme, vykusiais 2002–2004 m.

algoritmą (vertinimo veiksmų seką). Jį sudaro:

1. Sinchroninis sistemos pjūvis. Bendrasis sistemos elementų ir ryšių (morfostruktūros) esamos padėties įvertinimas.
2. Diachroninis sistemos pjūvis. Sistemos morfostruktūros raidos įvertinimas svarbiausiais objekto raidos (istorinių lūžių) laikotarpiais.
3. Vertingiausių urbanistinio darinio dalių ir esminių ryšių nustatymas.

Šis veiksmų eiliškumas yra pripažintas būtina tyrimo rezultatų objektyvumo prielaida: „Sinchroninis sistemos pjūvis yra metodologiškai viršesnis nei diachroninis, t. y. pirma pažįstama, o vėliau atskleidžiama jos raida” [Gaižutis, 1998, P. 58].

Kompleksinis struktūrinis metodas įgalina įvairiapusiai atskleisti ryšius tarp sistemos elementų. Tyrimų metodų derinimas nepanaikina kūrinio vienovės ir taip įgalina pasiekti vertybinius sprendimus [Baueris, 2002]. Jis atitinka daugialypę poststruktūralizmo kryptį, nuo praėjusio amžiaus pabaigos pasireiškiančią įvairių kultūros paveldo objektų tyrimuose.

XX a. pabaigoje pasireiškęs poststruktūralizmas įtvirtino nuostatą, kad siekiant darbo rezultatų pritaikomumo, tikslinga analizuoti aktualiausius ir problemiškesnius sistemos elementus ir ryšius. Poststruktūralizmas į pirmąjį planą iškėlė objekto savitumo ir raidos charakteristikas [Leach N., 2000, P. 283].

Lyginant iki šiol Lietuvoje atliktus urbanistikos paveldo kultūrinės vertės tyrimus su Baltijos regiono urbanistikos tyrimais ir paveldo apsaugą reglamentuojančiais dokumentais, akivaizdu, kad Lietuvoje urbanistinių darinių kultūrinės vertės samprata didžiąja dalimi yra formuojama ekspertinės veiklos keliu. Nėra sukurta teisinio mechanizmo, įgalinančio jų vertybinėms nuostatoms įtakoti urbanistinės aplinkos vertinimo procesą [Jakaitis J., 2004]. Todėl dažnai absoliutizuojami urbanistinių darinių estetinės kompozicinės vertės požymiai, neatskleidžiamas evoliuciniai susiformavusios aplinkos kaip terpės, kuri lemia joje besiklosčiusios gyvensenos ypatumus, vaidmuo, retai atsižvelgiama į kultūrinės vertės sąlyginumą ir jos dinamišką kaitą.

Šiame tyrime apibendrintą kultūrinės vertės tyrimo schemą pritaikant autentiškumo savybės analizei išskirti bendrieji urbanistinio audinio autentiškumo kriterijai, kuriuos taikant Vilniaus priemiesčių audinio analizei atsižvelgta ir į jo unikalias savybes.

1.3. Urbanistikos paveldo autentiškumo aspektai

Bendrieji nekilnojamojo kultūros paveldo objekto autentiškumo aspektai (sluoksniai, pjūviai) yra aptarti tarptautiniuose apsaugos dokumentuose, tačiau konkretaus objekto specifika lemia skirtingų aspektų prioritetą. Tyrimo objektu esanti urbanistinė struktūra aktualizuoja aspektus, susietus su makromasteliu, erdvine raiška. Aspektai, atspindintys technologinę ar istorinę vertę gali būti objektyvizuoti detalesnio tyrimo lygmenyje – nagrinėjant atskirų statinių ir atvirųjų erdvių kultūrinę vertę. Technologijos (atlikimo būdo) ar “vietos dvasios” ypatumai pasireiškia žemesnio lygmens urbanistinės struktūros aspektuose. Autentiškumo požymiai atskleidžia elementų (kiekybinių rodiklių) sąveikos būdą. Jie pasireiškia kiekviename autentiškumo аспекte.

Urbanistinio audinio lygmenyje prioritetiniai svarbus yra aplinkos aspektas. Joks struktūros elementas negali būti suprastas, neatsižvelgiant į jo užimamą padėtį bendroje struktūros konfigūracijoje [Gaižutis A., 1998]. Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairėse pabrėžiama, kad vietos (išorinės aplinkos, aplinkumos, apsuptys – *setting angl.*) autentiškumas yra būtina sąlyga teritorinį objektą nominuoti Pasaulio paveldo vietų sąrašui.

Autentiškumas aplinkos aspektu atskleidžiamas nagrinėjant objekto kaip visumos sąveiką su jį supančia erdve. Nagrinėjant istorinius priemiesčius vertinamas kiekvieno senojo urbanistinio darinio aplinkos atitikimas autentiškumo kriterijams. Priemiesčius supančios erdvės yra susiklosčiusios sąlyčio su istorinio miesto centro zonomis arba kaimiškosiomis (agrarinėmis)⁹ teritorijomis. Su istoriniais priemiesčiais besiribojančios pramonės ir gyvenamosios teritorijos, suformuotos XX a. antrojoje pusėje (industrinės statybos laikotarpyje), laikomos aplinka, praradusia visus autentiškumo bruožus.

Urbanistikos paveldo objektų autentiškumui apibūdinti prioritetiniu aspektu yra nustatytas formos autentiškumas. Pagrindiniu urbanistinio autentiškumo šaltiniu laikoma iki XX a. vidurio susiklosčiusi urbanistinė struktūra. Urbanistinės struktūros morfotipas laikomas vienu iš pamatinių elementų, išreiškiančiu “integruotą miesto struktūrinio elemento plano ir erdvių charakteristikų visumą, jo vystymosi ar pertvarkymo kryptį bei ribas nuoseklios plėtros sąlygomis” [Daunora Z. J., 2004].

Teritorijos plano struktūra yra įvardinama reikšmingiausiu požymiu, lemiančiu gyvenviečių

⁹ kaimiškosiomis (agrarinėmis) teritorijoms laikomos su senaisiais priemiesčių dariniais besiribojančios žemės ūkio naudmenos bei ekstensyvaus užstatymo kaimų gyvenvietės.

pavidalą (fizionominius požymius) [Miškinis A., 2002, P. 16]. Teritorijos plano struktūra yra laikoma visą bet kurio urbanistinio objekto erdvių struktūrą apimančiu kompoziciniu principu [Раппапорт А., Сомов Г., 1990, P. 243].

Paskirties (funkcijos) autentiškumas nėra nurodytas tarp autentiškumo požymių, būtinu urbanistikos objekto nominacijai Pasaulio paveldo vietų sąrašui [The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, 1994], tačiau vėliau įvardintas svarbiu autentiško nekilnojamojo kultūros paveldo objekto požymiu [The Nara conference document, 1994]. Gyvenamosios aplinkos funkcijos autentiškumu imta labiau domėtis pastarajame dešimtmetyje [Cleere H., 1995, P. 65]. Dėmesys jam sietinas su siekiais įgyvendinti teritorijos darnios plėtros koncepciją. LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas, 2004 m., 13 str. 3 p. apibrėžia pirminį ar “istoriškai susiklosčiusį būdą” kaip autentiškos paskirties režimo reikalavimą.

Kiekvieno istorinio priemiesčio pirmine paskirtimi yra gyvenamoji arba mišri paskirtis, tai yra tokia, kurioje be gyvenamosios yra ryškios pramonės (amatų), prekybos ar kitos paskirtys, susietos su miesto aptarnavimu. Šių teritorijų funkcijų autentiškumą labiausiai naikina didelės monofunkcinės, daugiausiai industriniame laikotarpyje (XX a. antrojoje pusėje) suformuotos zonos.

Mišri priemiesčių audinio paskirtis atitinka jų morfostruktūros integralumą ir gali būti laikoma svarbiu tradiciškumą išreiškiančiu autentiškumo elementu.

Medžiagos autentiškumo aspektas išreiškia urbanistikos paveldo objekto atitikimą jo prigimčiai. Kadangi daugumoje Europos miestų istoriniai priemiesčiai klostėsi savaimingai, o jų gyvensena buvo artima kaimiškajai, jų medžiagiškumas ryškiau nei miestų centrinės dalys atspindėjo vietos (regiono) statybos, gyvensenos, kultūros tradicijas.

Daugumoje Baltijos regiono šalių priemiesčių iki statybos industrializacijos laikotarpio yra buvę statyti beveik išties iš medžio, be profesionalių projektų, remiantis vietos statybos tradicija [Ahlberg N., 2000, P. 8].

Sinchroniniai (vienalaikiai) tyrimai negali padėti nustatyti urbanistikos paveldo autentiškumo požymių. Norint apibrėžti, kokios urbanistinio audinio ypatybės turi būti išsaugoti teritorijoje, kad būtų reprezentuotas ir įtvirtintas jos autentiškumas, būtina atlikti kelių svarbiausiųjų

sinchroninių būsenų tyrimus ir juos susieti išskiriant pagrindinius (atspindinčius vietos kultūros tradiciją) rodiklius. Istorinis aspektas aktualizuoja tam tikrą morfostruktūros sluoksnį. Istorinė morfologija leidžia išvengti istoriškai panašių bruožų, nustatytų neįvertinant jų turinio skirtumų, sureikšminimo [Andrijauskas A., 2001].

Šiame darbe siekiama išryškinti kiekvienam Vilniaus istoriniam priemiesčiui būdingą autentiškumo aspektų prioritetiškumą. Jų kiekybiniai santykiai ir sklaidos teritorijoje ypatumai apibūdina kokybinę šių priemiesčių charakteristiką – jų autentiškumo raišką. Subjektyvi vertės prigimtis apriboja galimybę išreikšti jos dydį kiekybiškai, todėl bet kuri vertybinė objekto charakteristika, nors ir talpinanti savyje kiekybinius rodiklius, remiasi kokybės požymiais.

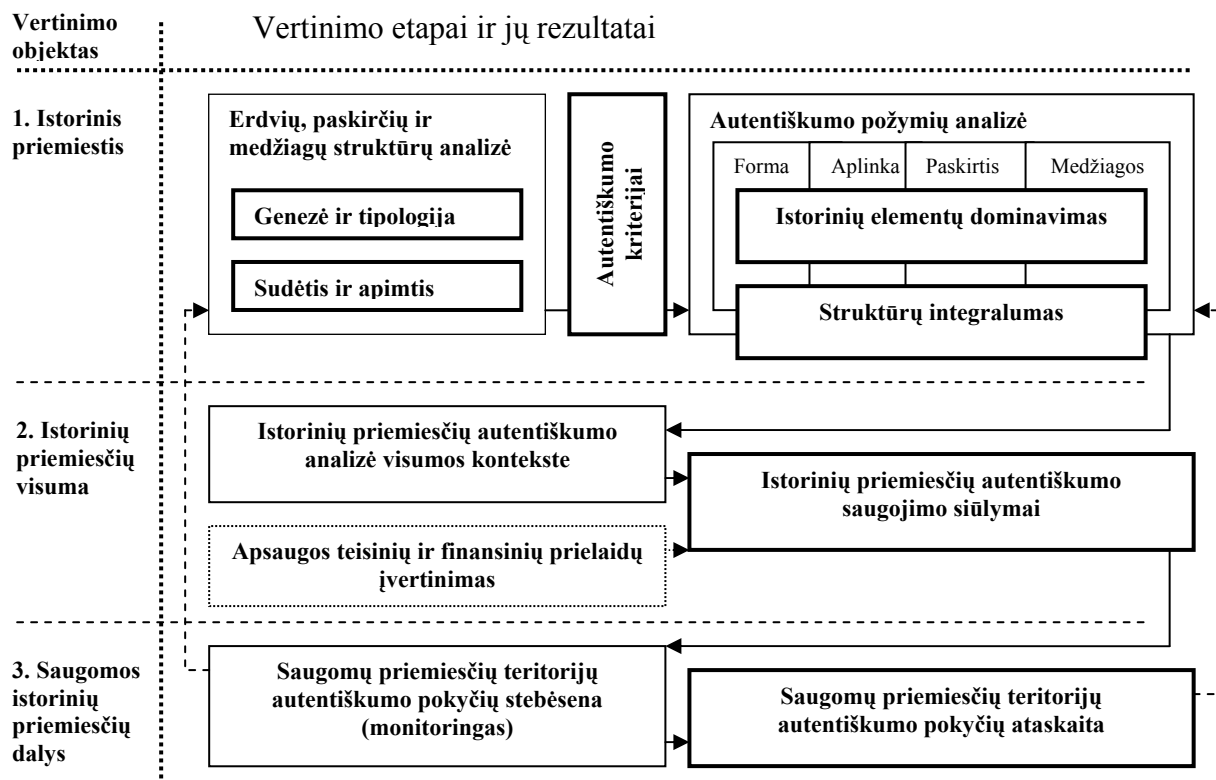
Analizuojant Vilniaus senųjų priemiesčių integralumą vadovaujamasi sudėtingą kultūrinį darinį sudarančių dalių sąveikos dėsningumu - bendra jo kultūrinė vertė viršija aritmetinę atskirų jo vertės apraiškų sumą, t. y. tokio darinio atskirų sluoksnių sąveikai būdingas sinergetinis pobūdis [Культурология, Р. 260]. Atskirų vertingų objektų teritorinė sanakaupa padidina kiekvieno jų kultūrinę vertę. Lietuvoje ši vertės samprata labiau yra išreikšta istorinio kraštovaizdžio analizės lygmenyje (J. Bučo atliktuose Užnemunės regiono, Neringos gyvenviečių, Dzūkijos nacionalinio parko tyrimuose, Z. J. Daunoros atliktoje kompleksinėje vertybinėje analizėje rengiant Vilniaus teritorijos bendrojo plano “žaliojo žiedo” programą ir Aukštųjų pastatų Vilniaus mieste išdėstymo schemą).

Tradiciškumas šiuolaikinėje autentiškumo sampratoje yra traktuojamas kaip apibendrinanti sąvoka, susiejanti skirtingus autentiškumo aspektus ir objekto materialiuosius pokyčius su gyvensenos, veiklos pasikeitimais. Paskutiniaisiais XX a. dešimtmečiais stiprėjant regionalizmui [Buivydas R., 1999] tradicija vis dažniau suprantama kaip tam tikram kultūriniam regionui būdingos erdvės sąrangos (archetipo) pakartojimas naujai formuojamo objekto urbanistinėje sąrangoje. Ontologinis autentiškumo aspektas (autentiškumo kaip tapatumo sau pačiam, savo nekintamai esmei samprata) susieja jį su tapatumu. Autentiškumas išreiškia ypatingumą ir unikalumą ir yra priešingas tipiškumui, reiškiančiam su vieta nesusijusią grupės reprezentaciją. Urbanistikos objekto tradiciškumas jo raidoje pasireiškia kaip gyvybingumo garantas [Jokilehto J., 1995, p. 31], jo raidos principų išraiška: “tebevykstantys reiškiniai anksčiau ar vėliau sukuria gyvą tradiciją, naują ir konkurencingą, demonstruojančią autentiškumą dinamiškomis, ne

statiškomis, formomis” [Lowenthal D., 1994, P. 2]. Atlaikęs laiko išbandymus objektas patvirtina savo gyvybingumą. Tradiciškumas pasireiškia kaip būdingumas, patvirtintas objekto raidoje. “Mūsų įvaizdį apie bet kurią istorinę visuomenę lemia ne kultūrinės informacijos skerspjūvis ar suma, o būdingų elgesio modelių ir procesų rekonstrukcija” [Kaschuba, 2003, P. 18].

1.4. Vilniaus istorinių priemiesčių autentiškumo vertinimo modelis

Svarbiausieji istorinių priemiesčių urbanistinio audinio autentiškumo požymiai yra išskirti kaip apimantys visus pagrindinius urbanistinio autentiškumo aspektus. Jie nustatyti remiantis šio darbo metodologinėmis prielaidomis ir pirmajame skyriuje išnagrinėta urbanistikos paveldo objekto autentiškumo samprata.

Pav. 1. Vilniaus istorinių priemiesčių autentiškumo vertinimo modelis

Siūlomą vertinimo modelį sudaro trys etapai: atskiro istorinio priemiesčio vertinimas, jo analizė bendrame visų istorinių priemiesčių kontekste ir detali autentiškumo analizė priemiesčio teritorijos, kuri yra įvertinta kaip pasižyminti didžiausiu autentiškumo laipsniu ir kuriai, atsižvelgiant į jos kultūrinę vertę, gali būti siūlomas nekilnojamojo kultūros paveldo objekto apsaugos statusas (1 pav.). Vertinant atskirą priemiestį nustatomi jo autentiškumo požymiai. Atliekant autentiškumo analizę visos Vilniaus istorinės priemiestinės zonos kontekste įvertinama, ar nustatyti požymiai yra būdingi daugumai Vilniaus istorinių priemiesčių ir pasireiškia tik viename iš priemiestinių darinių. Detaliai analizuojant vertingiausių teritorijų urbanistinį autentiškumą siekiama parengti jo išsaugojimo siūlymus. Todėl tikslinga nagrinėti atskiras bendrais kultūrinės vertės ypatumais pasižyminčias jų dalis, kurių autentiškumui stabilizuoti ir įtvirtinti gali būti siūlomi atskiri saugojimo būdai.

Prieš vertinant kiekvieno priemiesčio autentiškumą atliekama jo urbanistinių struktūrų genezės ir tipologijos analizė, nustatoma istoriškai susiklosčiusių struktūrų sudėtis ir apimtis. Vertinant kiekvienos struktūros autentiškumo raišką nustatytais aspektais taikomi apibrėžti svarbiausieji autentiškumo kriterijai. Analizės rezultate apibūdinamas istorinių elementų dominavimas ir struktūrų tarpusavio integralumo laipsnis, autentiškumo požymiai.

Antrajame vertinimo etape parengiami autentiškumo saugojimo siūlymai. Atliekama visų atskirai nagrinėtų istorinių priemiesčių lyginamoji analizė. Nustatomi tipiniais (būdingus daugumai priemiesčių) ir saviti atskiram priemiesčiui (unikalūs) požymiai. Rengiant siūlymus įvertinamos konkrečios teisinės ir finansinės jų įgyvendinimo galimybės. Siūlymų pobūdis ir detalumas nustatomas pagal teritorijų planavimo, socialinės plėtros ar kitos srities dokumento, kuriam rengti jie bus naudojami, lygmenį ir reikalavimus.

Autentiškumo pokyčių vertinimą tikslinga vykdyti rengiant saugomos teritorijos stebėsenos (monitoringo) dokumentus. Saugomo priemiesčio autentiškumo pokyčių vertinimas turėtų būti vykdomas nustatytu periodiškumu. Stebėsenos ataskaitą tikslinga naudoti įvertinant tiek saugomos teritorijos kaitos dinamiką, tiek siūlymų praktinį efektyvumą. Stebėsenos rezultatai turėtų būti naudojami rengiant naujus teritorijos plėtros projektus, tikslinant ir

koreguojant jos saugojimo siūlymus.

Laikomasi nuostatos, kad vertinant Vilniaus istorinių priemiesčių urbanistinį autentiškumą tikslinga derinti abu požiūrius: autentiškumo kaip pirminio būvio rašiką ir kaip visų įvykusių pokyčių darnią sąveiką. Kiekviena iš šių miesto dalių talpina savyje ir antrojoje XX a. pusėje bei šio amžiaus pradžioje suformuotas erdves, kurios paklūsta evoliuciškai susiklosčiusio urbanistinio audinio sandaros logikai, jo struktūros dėsningumams. Tokiu būdu dabarties pėdsakai tampa formuoja naujausią šio audinio sluoksnį, tampa su ankstesniais komponentais susieta jo dalimi. Naudojantis architektūrinės kompozicijos metodais nustatoma, ar priemiestis gali būti laikomas istoriniu ir koks vaidmuo tenka pirminėms bei vėlesnėms jo struktūrinėms dalims.

2. VILNIAUS ISTORINIŲ PRIEMIESČIŲ AUTENTIŠKUMO RAIŠKA

2.1. Vilniaus istorinių priemiesčių struktūrų sudėtis ir apimtis

Vilniaus priemiesčių urbanistinių struktūrų autentiškumo vertinimui atlikti yra apibūdinama priemiesčių urbanistinio audinio genezė, istorinių struktūrų sudėtis ir apimtis, pirminėms ir evoliuciniai suklosčiusioms struktūrų dalims tenkantis vaidmuo. Atsižvelgiant į Vilniaus istorinių priemiesčių urbanistinių struktūrų daugialypiškumą ir autentiškumo raiškos sąlyginumą nėra siekiama apibrėžti tikslias teritorines atskirų komponentų ribas. Nagrinėjant urbanistinio audinio sudėtį yra išskiriami svarbiausieji struktūrų komponentai ir juose dominuojantys elementai. Nagrinėjama atskirų sluoksnių tarpusavio sąveika.

Teritorinis tyrimo objektas išplėstas iki Vilniaus miesto tiesioginės erdvinės sąveikos zonos, vizualiai susietos su urbanistine teritorija Vilniaus miesto administracinėse ribose. Šios zonos ribos pasirinktos priklausomai nuo atstumo iki miesto, žemės paviršiaus reljefo, teritorijos apstatymo, želdinių pobūdžio. Tolimesnės Vilniaus apylinkės, reprezentuojančios reliktinį istorinį kraštovaizdį, yra nagrinėjamos siekiant įvertinti istorinių priemiesčių aplinkos autentiškumą.

Gamtiniai (antropogenuoti) komponentai: žemės paviršiaus reljefas (geomorfologinės formos), vandens telkinių sistemos, želdynai, laikomi pamatiniu priemiesčių urbanistinio audinio komponentu.

Nagrinėti šie istorinių priemiesčių dariniai: Užupis, Šnipiškės, Žvėrynas, Antakalnis¹⁰, Rasos, Liepkalnis, Markučiai, Žemutinis ir Aukštutinis Pavilnys, kvartalai tarp Balstogės, P. Višinskio ir Vizičių komplekso bei tarp M. K. Čiurlionio ir J. Konarskio g. (J. Montvilos kolonijos) Naujamiestyje, Burbiškės, Naujininkai, Žemieji Paneriai, Liepkalnis, senosios gatvinės kaimo gyvenvietės, esančios Vilniaus miesto teritorijoje: Gudeliai, Jočionys, Vaidotai, Kazbėjai, Naujakiemis, Liudvinavas, Užusienis bei Keturiasdešimties Totorių kaimo gyvenvietė,

¹⁰ Užupio vakarinė, Šnipiškių pietinė, Antakalnio centrinė dalys, kuriose vyrauja komercinė, kultūrinė, administracinė, gydymo paskirtys, atlieka miesto centro funkcijas.

esanti Vilniaus rajono savivaldybės teritorijoje, tačiau besiribojanti su Vilniaus miesto teritorija ir susieta su ja erdviniais kompoziciniais ryšiais. Kiekviename iš istorinių priemiesčių išskirti struktūrą sudarantys genetiniai komponentai.

Pirminiais struktūriniais elementais yra laikomi homogeniškos urbanistinės sandaros dariniai arba kompleksai, kurių dalys yra susietos funkciškai ir kurie yra suformuoti pagal bendrą urbanistinį architektūrinį sumanymą arba remiantis bendrais erdvės formavimo principais. Atskiri urbanistinio audinio elementai: posesijiniai sklypai, atvirosios viešosios erdvės (gatvės, aikštės, skverai, krantinės) nėra vertinami atskirai, nagrinėjamos bendrais ypatumais pasižyminčios jų grupės.

Medžiaginis autentiškumas laikytas būtina urbanistinės struktūros istoriškumo sąlyga. Vilniaus miesto gyvenamosios teritorijos dalys, kurių gatvių tinklas ar jo fragmentai yra susiformavę iki XX a. vidurio, tačiau kuriose nėra išlikę iki tol statytų pastatų, jie yra neatpažįstamai transformuoti arba jie išlikusios dalys nesudaro atvirų miesto erdvių, negali būti laikomos urbanistinio autentiškumo reiškėjomis.

Nagrinėjant paskirčių autentiškumą yra išskiriamos pagrindinės, urbanistiniame audinyje vyraujančios paskirtys. Neatsižvelgta į kitas pavienių urbanistinės struktūros elementų: sklypų, viešųjų erdvių, funkcijas.

Analizuojant urbanistinių struktūrų pirminių sluoksnių vaidmenį remtasi istoriniais tekstiniais ir kartografiniais šaltiniais. Nustatyta, kad priemiesčių susiformavimo laikotarpio urbanistinių struktūrų fragmentai yra išlikę didesnėje dalyje Vilniaus istorinių priemiesčių teritorijos. Žvėryno urbanistinė struktūra, susiformavusi iki Pirmojo pasaulinio karo, išlaikė didžiąją dalį pirminio urbanistinio audinio. Markučių priemiesčio urbanistinis audinys, nežiūrint atskirų elementų atsiradimo pastaraisiais dešimtmečiais, išlaikė homogeniškas erdvės ir paskirčių struktūras. Užupyje, patyrusiam kelias esmines transformacijas, pirminiu arba artimu pirminiam yra dabartinis gatvių tinklas. Šnipiškėse taip pat išliko didžioji dalis gatvių tinklo ir fragmentai pirminės erdvių struktūros. Užupyje ir Šnipiškėse sunyko buvusi gamybinė paskirtis. Rasų priemiestyje, kuriam nuo XVIII a. buvo būdingas heterogeniškumas, pirminių komponentų fragmentai gali būti identifikuoti centrinėje ir šiaurinėje dalyse. Didžioji dalis pirminės erdvių, paskirčių ir medžiagų struktūros išliko XX a. pradžioje suformuotuose gyvenamuosiuose

kvartaluose (J. Montvilos kolonijose) tarp Balstogės ir P. Višinskio gatvių, Rinktinės ir Šeimyniškių gatvių bei tarpukaryje pastatytame kvartale tarp T. Kosciuško, M. Dobužinskio, Olandų gatvių. Paupyje pirminė erdvių struktūra neišliko. Galima konstatuoti, kad Kuprioniškėse, Burbiškėse Liepkalnyje, Naujininkuose, Saltoniškėse fragmentiškai išliko buvęs gatvių ir kelių tinklas, pirminiam erdvių struktūros išlikimui nustatyti nepakanka duomenų.

Priemiesčių struktūroms evoliucionuojant iki XX a. vidurio jose įvykę pokyčiai didžiaja dalimi atitiko pirminiame priemiesčių apstatymo laikotarpyje susidariusius erdvių, paskirčių ir medžiaginės struktūrų sąrangos ypatumus. Tačiau pirminio laikotarpio erdvių, paskirčių ir medžiagų struktūros išlikimo įvertinimui būti reikalingi papildomi archeologinių tyrimų duomenys.

2.2. Vilniaus istorinių priemiesčių autentiškumo kriterijai

Siekiant nustatyti urbanistines struktūras sudarančių komponentų autentiškumą nagrinėjamas jų sąveikos pobūdis, atskirų elementų tarpusavio priklausomybė, svarbiausių komponentų ir elementų vaidmuo.

Remiantis išnagrinėta autentiškumo samprata pagrindiniu urbanistikos paveldo objekto autentiškumo kriterijumi apibrėžiamas istorinių elementų dominavimas urbanistinėje struktūroje. Evoliuciškai susiklosčiusiame urbanistiniame audinyje tradiciškumo ir istorinių elementų vyravimo apraiškos yra glaudžiai susijusios. Evoliuciniai susiklosčiusioje aplinkoje neišvengiamai dominuoja didžiausia svarba visuomenės gyvenime išsiskiriantys pavieniai objektai ir jų sudaromos struktūros, o menkiausia bendrakultūrine svarba pasižymintiems erdvės ir paskirčių struktūros elementams tenka žemiausias hierarchinis lygmuo. Autentiškumo samprata kiekvieno objekto vertinime ypatingą reikšmę teikia jo kilmei (pirminiam būviui, pirmapradiškumui). Evoliucinei kultūros dinamikai būdinga pastovi jos komponentų sąveikos tvarka, periodiškumas, kryptingumas [Культурология, 1998, Т. 1, Р. 175]. Sinchroniniame evoliuciškai susiklosčiusios aplinkos pjūvyje integralumas pasireiškia ne jos kompoziciniu vienodumu, tolygumu, o hierarchiškumu, kuriame išreikšta šią aplinką formavusios visuomenės vertybinė orientacija. Hierarchiškumas nusako struktūrų vidinės sąrangos pobūdį.

Diachroniniame pjūvyje atsiskleidžia atskiruose sinchroniniuose pjūviuose išryškėjusio hierarchijos pobūdžio stabilumas. Jis atspindi visuomenės vertybių perimamumą, kultūrinės tradicijos stabilumą. Struktūros hierarchijos sunaikinimas kuriame nors iš sinchroninių pjūvių reiškia nuoseklios sekos trūkį, kultūros tradicijos lūžį arba jos praradimą (jei vėlesniuose laikotarpiuose nustatytas hierarchijos pobūdis nebeatsinaujina).

Reikšmingiausiųjų objektų dominavimas istorinėje urbanistinėje aplinkoje vertinamas kaip bendrų bruožų, kompozicinio vientisumo pasireiškimas. Išskirtine architektūros ar istorijos verte nepasižyminčių urbanistinių darinių reikšmę pilniausiai išreiškia ne atskiri statiniai ar jų kompleksai, o darni reliktinių ir naujų elementų sąveika bendroje urbanistinėje struktūroje.

Urbanistinio audinio fiziniame lygmenyje integralumas pasireiškia kaip glaudi jo dalių sąveika (integralus – neišskiriamai susijęs, vientisas, vieningas [Tarptautinių žodžių žodynas, 2001]). Integracija apibrėžiama kaip skirtingų kultūros elementų vidinės vienovės ir darnos būklė, o taip pat procesas, kurio rezultatu yra ši darna [Культурология, P. 252]. Autentiškumas negali pasireikšti atskirai nuo visumos, autentišku negali būti objektas, priešpastatytas visumai [Sayers, Sean, 1999].

Naros dokumente [The Nara Document on Authenticity, 1994], įvardinusiame esminius autentiškumo aspektus, urbanistinio darinio autentiškumo samprata apibrėžiama kaip vietos antropogeninio ir gamtinio sluoksnių integralumas. Atkreipiamas dėmesys, kad urbanistikos paveldą makrolygmenyje galima išsaugoti tik kaip integruotą urbanistinį tinklą, jungiantį svarbiausius teritorinius gyventojų interesų taškus [Resolutions of the International Symposium on the Conservation of Smaller Historic Towns, 1996].

Nepakankamas dėmesys horizontaliai (teritorijos plane išreikštai) urbanistikos objektų sąsajai (integracijai) su išorės aplinka įvardinamas netgi viena iš galimų priežasčių, dėl kurių šiuolaikinio Vakarų Europos miesto nepavyko suformuoti kaip darnios erdvinės visumos [Benevolo L., 1998, P. 236]. Įvertinus psichologinį percepcinį aplinkos suvokimo pobūdį: aplinka suvokiama kaip vieninga visumas, pirmaujančiose paveldosaugos srityje šalyse yra priimami ir urbanistiniai paveldosauginiai dokumentai. Remiantis urbanistinės aplinkos antžeminės ir požeminės struktūrų kaip integruotos visumos suvokimu Šveicarijos federalinė istorinių paminklų komisija 2001 m. priėmė nutarimą, draudžiantį formuoti naujas erdves po

saugomais statiniais [US/ICOMOS Newsletter 2001, No 3, P. 6].

Integralumo sąvoka yra respektuojama tarptautiniuose kultūros paveldo apsaugos dokumentuose. ICOMOS Tradicinio architektūros paveldo apsaugos chartija [Charter on the Built Vernacular Heritage, 2000] nurodo, kad intervencija į tradicines struktūras gali būti vykdoma tik atsižvelgiant į vietos integralumą ir jį išsaugant. Vakarų Europos šalių nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugoje pastarajame laikotarpyje didžiausias dėmesys teikiamas ne pavienių statinių ar ansamblių, o integruotų kompleksinių darinių tyrimams. JAV aplinkosaugoje (nacionalinių parkų tarnybos teisės aktuose) integralumo ir autentiškumo charakteristikoms netgi suteikiamas tapatus turinys. Integruotų teritorinių objektų svarbą akcentuoja Lenkijos paveldosauga. 1988 m. Lenkijos Kultūros paveldo inspekcijos iniciuotu projektu „Lenkijos architektūrinės aplinkos erdvės vertės apraiškų sintezė“ buvo siekta atskleisti ir pradėti sistemingai saugoti šalies regionų kultūros paveldą, laikantis nuostatos, kad šią sintezę sudaro specialiųjų (erdvės valdymo ir žemės naudojimo), materialiujų (materialiosios kultūros) ir nematerialiujų (dvasinės ir intelektualinės kultūros) verčių sąveika [Kostarczyk A., 1993].

Vilniui, kaip ir kitoms Baltijos šalių istorinėms gyvenvietėms būdinga didesnė urbanistinė architektūrinė įvairovė, nei Šiaurės Europos šalims, nes Baltijos šalys patyrė įvairesnes kultūrinės ir religinės įtakos [Action Plan for Spatial Development around Baltic Sea, 2003]. Kita įvairovės ir urbanistinio audinio atskirų elementų reliktiškumo priežastimi yra laikoma ir lėtesnė miesto plėtra nuo XIX a. pabaigos iki XX a. vidurio - laikotarpyje, kai buvo sparčiai plečiami ir rekonstruojami kaimyniniai regioniniai centrai Varšuva ir Ryga [Baltranas D., 2003]. Lėta evoliucija sudarė sąlygas laipsniškai erdvių struktūrų integracijai.

Dauguma priemiesčių senojo urbanistinio audinio darinių morfostruktūros lygmenyje yra integruoti su miesto centro teritorija. Urbanistinė genetinė analizė atskleidžia, kad erdvinis kompozicinis Vilniaus priemiesčių ir miesto centro paskirtį atliekančių dalių integralumas yra būdingas Vilniaus raidos ypatumas. Ankstyvajame Vilniaus miesto raidos laikotarpyje (nuo Magdeburgo teisių suteikimo iki tapsmo vienu didžiausių Rytų Europos kultūros ir religiniu centru) erdvinės ribos tarp miesto ir agrarinių teritorijų nebuvo. Tik XVI amžiaus pradžioje (1503-1522 m.) Vilniaus miesto centrinė dalis buvo apjuosta gynybine siena, kuri nuo ištisinio urbanistinio audinio atkirto pagal pagrindinius kelius nusitęsčius priemiesčius. Tačiau gynybinė

siena egzistavo tik iki XVIII a. pabaigos, jau iki tol praradusi savo gynybinę paskirtį ir teisinį administracinės ribos statusą. Ankstyvųjų urbanistinių darinių, aiškiai teritoriniai atskirtų nuo Vilniaus miesto, statusas taip pat istorikų ir architektūros tyrėjų yra interpretuojamas nevienareikšmiai. dešiniajame Neries krante šiauriau Pilių teritorijos susiklosčiusius Žvejus (Ribokus) V. Drėma [Drėma V., 1991] ir J. Jurginis [Vilniaus miesto istorija, 1968] laiko kaimo gyvenvieta, kiti tyrėjai [Miškinis A., 1991] juos įvardina priemiesčiu.

Vilniaus istoriniuose priemiesčiuose integralumas pasireiškia sąveikoje su autonomiškumu ir sudaro prielaidas atskirų teritorinių darinių darnai su Vilniaus urbanistine visuma. Istoriniame urbanistiniame audinyje, kurio atskiros dalys iki šiol išvengė revoliucinės pertvarkos, iki šiol dominuoja istorinių struktūrų komponentai ir elementai. Jie tebėra integralūs, erdviniais kompoziciniais ir funkciniais ryšiais neišskiriamai susiję su išorės aplinka ir tarpusavyje, tačiau yra išlikę saviti, išsiskiriantys unikaliais pavidalo, paskirties, medžiagiškumo bruožais.

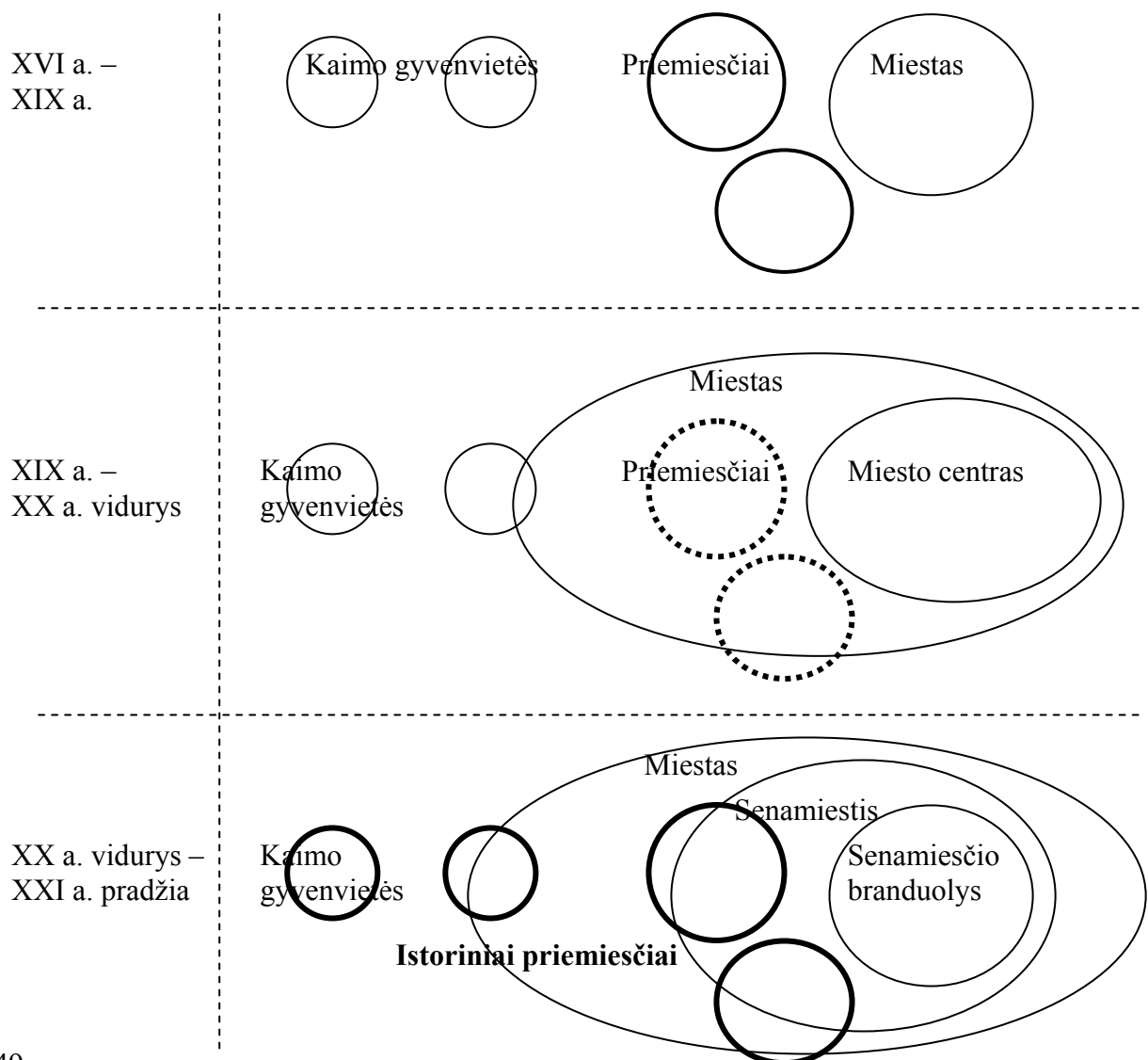
2.3. Vilniaus istorinių priemiesčių autentiškumo požymiai

2.3.1. Morfostruktūra

Vilniaus istorinių priemiesčių urbanistinėje struktūroje išsiskiria morfotipai, kuriems būdingi bendri erdvių sandaros ir šią struktūrą sudarančių elementų ir jų tarpusavio ryšių istorinės raidos ypatumai. Raidos analizė įgalina apibūdinti pagrindinių morfotipų atsparumą išoriniams raidos veiksniams, o tuo pačiu ir jų autentiškumo požymius.

Vilniaus priemiesčiai kaip atskiros gyvenamosios vietos egzistavo nuo miesto gynybinės sienos statybos XVI a. pradžioje iki Vilniaus įjungimo į Rusijos imperiją XVIII a. pabaigoje, tačiau griežtos urbanistinės ir socialinės atskirties, būdingos Vakarų Europos miestams, nebuvo. Devynioliktajame amžiuje jie tapo Vilniaus gyvenamosiomis dalimis, išlaikiusiomis tiek miesto, tiek kaimo gyvenvietėms būdingus aplinkos ypatumus. Septintajame dešimtmetyje ėmus spartėti miesto plėtrai buvo suformuotos naujos gyvenamosios priemiestinės teritorijos, administracinė miesto riba apėmė užmiestyje buvusias kaimų gyvenvietes, dvarų ir palivarkų sodybas. XX a. vidurio plėtra sunaikino dalį senųjų priemiestinių teritorijų, tačiau jų geriausiai išlikusios ir besiribojančios su miesto istoriniu branduoliu dalys buvo įtrauktos į saugomą Senamiesčio teritoriją arba jo apsaugos zoną (pav. 2).

Vilniaus istorinių priemiesčių struktūriniai pokyčiai vertinti svarbiausiais jų raidai laikotarpiais. Stabiliausiais urbanistiniais darniais nustatyti sakraliniai statinių ansambliai arba kompleksai ir sakralinės vietos. Šie dariniai yra dažnai suformuoti remiantis skirtingais, nei aplinkinis apstatymas, principais ir tik iš dalies susieti su juo bendromis erdvėmis. Dažniausiai jie yra suformuoti anksčiau, nei priemiesčio gyvenamasis audinys. Daugumą sakralinių darinių sudaro vienuolyno su bažnyčia kompleksas. Trys kompleksai apima ir kapines, kiti yra vizualiai su kapinėmis susieti.

Pav. 2. Priemiesčio Vilniaus miesto istorinėje raidoje samprata.

Dauguma šiam morfotipui skirtinų sakralinių darinių savo erdvių struktūros bruožus įgavo iki XVIII a. pabaigos. Tai – bažnyčios ir vienuolyno tūrio dominavimas, lokalizacija aukštesnėje vietoje prie buvusio istorinio trakto. Dabartinėje urbanistinėje struktūroje, susiklosčius naujam kelių tinklui, šie kompleksai dažnai yra atsidūrę atokiau pagrindinių kelių. Taip pat jiems būdingas erdvių hierarchiškumas, komplekso uždarumas nuo išorinės struktūros, dažnai stambesnis nei aplinkinės teritorijos erdvių mastelis. Šie ypatumai yra ryškūs abiejuose vienuolynų kompleksuose Lukiškėse: buvusiam karmelitų vienuolyne su Šv. Jurgio Kankinio bažnyčia bei dominikonų vienuolyne su Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčia. Abu šie kompleksai buvo suformuoti baroko laikotarpyje (seniausias išlikęs pastatas Šv. Jurgio Kankinio bažnyčia pradėta statyti XVI a. pradžioje) ir, nors ir praradę dalį pagalbinių pastatų ir teritorijos, iki šiol išlaikė pirminius ansamblių sąrangos bruožus. Panaši baroko erdvės kompozicijos principais pagrįsta XVIII a. susidariusi erdvės sąranga būdinga ir Šnipiškių sakraliniam kompleksui – jėzuitų (priorų) vienuolynui su Šv. Rapolo bažnyčia. Suformuotas prie dviejų istorinių traktų sankryžos jis išlaikė savo dominuojantį vaidmenį priemiesčio plano, o iki pastarojo laikotarpio aukštybinių pastatų statybos Naujajame miesto centre, ir erdvių struktūrose.

Antakalnyje taip pat išlikę du baroko laikotarpio vienuolynų kompleksai, pasižymintys šiam urbanistiniam istoriniam morfotipui būdingais erdvės kompozicijos ypatumais. Tai – laterano kanauninkų vienuolynas su Šv. Ap. Petro ir Povilo bažnyčia bei Saulės (Šv. Ap. Petro ir Povilo) kapinėmis ir trinitorių vienuolynas su Viešpaties Jėzaus bažnyčia (kompoziciniai susietas su Sapiegų dvaro ansambliu). Taip pat baroko laikotarpyje du stambaus mastelio vienuolynų kompleksai buvo suformuoti priemiestyje, susiklosčiusiame už buvusių Subačiaus vartų (pav. 3). Tai – misionierių vienuolynas su Viešpaties Dangun ėmimo bažnyčia ir vizčių vienuolynas su Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia. savo pirminio sandaros ypatumus autentiškumas erdvės aspektu pasireiškia kaip pirminės sandaros išlikimas. Šie aukštumoje prie Subačiaus trakto pastatyti kompleksai pasižymi erdvės uždarumu, tačiau jų bažnyčios yra aukščiausios vertikaliosios

Senamiesčio ir į pietus nuo susiklosčiusių istorinių priemiesčių pagrindinės dominantės iki šiol.

Erdvių kompozicijos ir paskirties autonomiškumu, struktūros stabilumu sakralinio komplekso morfotipui artimos yra ir Vilniaus istoriniuose priemiesčiuose susiklosčiusios dvarų sodybos: Verkių, Kairėnų, Trakų Vokės, Baltosios Vokės (už miesto ribų), Tuskulėnų, Markučių. Nustatytas teritorijų plano (horizontaliosios) ir erdvinės (vertikaliosios) morfostruktūrų neatitikimas integralumo aspektu. Daugumos priemiesčio darinių planinė struktūra klostėsi savaimingai tampriai suaugdama su žemės paviršiaus reljefo, antžeminių ir požeminių vandens telkinių, želdynų sistema. Ji yra tampriai prisitaikiusi prie gamtinio topologinio pagrindo. Tuo tarpu tūrinės erdvinės priemiesčių dominantės susiformavo sąlyginai trumpame laikotarpyje: istorinės vertikaliosios dominantės - XVII a. - XVIII a. paskutiniame ketvirtyje (bažnyčių su vienuolynais, rūmų kompleksai). Istorinių priemiesčių teritorijoje vertikalųjų dominančių sistema suteikė miestovaizdžiui baroko bruožus, tačiau plano kompozicijoje baroko apraiškos beveik nepasireiškė (išskyrus rūmų ir vienuolynų kompleksų teritorijas). Baroko laikotarpio vienuolynų kompleksai istoriniuose Vilniaus priemiesčiuose: karmelitų vienuolyno su Šv. Jurgio bažnyčia buvusiose Totorių Lukiškėse, misionierių su Viešpaties Dangun ėmimo bažnyčia ir vizičių su Švč. Jėzaus širdies bažnyčia Rasose, dominikonų su Šv. Kryžiaus atradimo bažnyčia Verkiuose, trinitorių su Viešpaties Jėzaus bažnyčia Antakalnyje, dažniausiai yra susiklostę atokiau gatvių, buvusių didelių sklypų gilumoje.

Vilniaus priemiesčių evoliucijoje nustatyti sąlyginai stabilūs centrai, erdviniai uždari, tačiau generavę gyvenamojo urbanistinio audinio plėtrą aplink juos. Tai bažnyčių ir vienuolynų kompleksai, didikų dvarų sodybos. Priemiesčių teritorijose susiklostę vienuolynų kompleksai formavosi ne “pagal šniūrą”, prie pagrindinių gatvių šliejosi kiemai ir šventoriai su kapinėmis, pagalbiniai pastatai buvo statomi kiemų gilumoje, o daržai dažnai driekėsi į gretimą kvartalą [Firkovičius R., 1992]. Greta jų senųjų formų pagrindu laipsniškai vyko atneštinių kultūros formų akumuliacija. Istorinės kapinės Vilniaus priemiesčiuose taip pat, kaip ir vienuolynų kompleksai, yra savitos plano kompozicijos dariniai, pasižymintys erdvės uždarumu, tačiau jų vertikaliosios dominantės – koplyčių pastatai, atlieka svarbų vaidmenį ir aplinkinės priemiesčio teritorijos erdvės kompozicijoje. Aukštumose stovinčios koplyčios katalikų Rasų kapinėse

(senojoje vakarinėje dalyje) ir stačiatikių Šv. Jevforsinijos kapinėse Rasose bei Saulės (Šv. Ap. Petro ir Povilo) kapinėse Antakalnyje yra dominuojantys objektai šių priemiesčių aplinkinėse gyvenamosiose zonose.

Vilniaus švenčiausioms (piligrimystės ir religinio turizmo vietos) vietoms būdinga lokalizacija urbanistinio darinio riboje: Šv. Petro ir Povilo bažnyčia, susiklostė miesto ir priemiesčio, urbanistinio audinio ir gamtinės aplinkos riboje, o pagrindinė piligrimystės vieta - Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelias, buvo suformuotas vietovėje, kurioje vyrauja gamtinė aplinka, tačiau aukštumoje prie į šiaurę vedančio trakto, keliaujant nuo kurios piormąkart atsiveria Vilniaus miesto vaizdas.

Dvarų sodybos Vilniaus istoriniuose priemiesčiuose buvo suformuotos atokiau pagrindinių istorinių traktų ir apstatytų gyvenamųjų zonų vaizdingose, dažniausiai prie vandens telkinių esančiose ir geomorfologine įvairove pasižyminčiose vietose. Iki šiol jose vyrauja gamtiniai erdvės struktūros komponentai. Šių kompleksų raida atskleidžia jų kompozicijos principų stabilumą (kompozicinių ašių, dominuojančios rūmų padėties išlikimą), tačiau ir žymiai didesnes, nei sakralinių kompleksų, erdvės deformacijas. Buvusio Jėzuitų dvaro Vingio parke buvusi baroko laikotarpio erdvės struktūra yra prarasta, iki šiol išliko tik atskirų istorinių pastatų fragmentai. Taip pat baroko erdvės formavimo principais remiantis suformuota Sapiegų dvaro sodyba Antakalnyje išlaikė ašinę erdvės kompoziciją ir pagrindinę jos dominantę – barokinius Sapiegų rūmus bei buvusį glaudų erdvinį sąryšį su Trinitorių vienuolyno kompleksu, tačiau XIX a. vidurio ir sovietinio laikotarpio statiniai iš dalies deformavo jos parko zonos erdvių struktūrą. Verkių dvaro ir Kairėnų pagrindinės dominatės yra prarastos (rūmų pastatai yra nugriauti), tačiau gerai išlikę kiti istoriniai statiniai, geomorfologinės formos, vandens telkinių sistemos želdynai, formuojantys šių kompleksų istorinę erdvių sandarą. Tuskulėnų dvaro sodyba prarado dalį buvusios teritorijos, parko teritorijoje suformuotas naujas statinys, pakito sodybos aplinkinės teritorijos erdvinės struktūros pobūdis, tačiau pagrindiniai statiniai išlikę autentiški. Autentiškumu išsiskiria ir atskiri Markučių dvaro sodybą sudarantys elementai.

Seniausiai susiklosčiusiu istorinio priemiesčio morfotipu išskirta urbanistinė erdvių struktūra, savaiminiai (be išankstinio plano) susiklosčiusi prie į Vilniaus pilį vedusių istorinių traktų. Šiam morfotipui būdingas užstatymo struktūros prisitaikymas prie geomorfologinių formų, sodybinis

užstatymo pobūdis, erdvių formų ir dydžių įvairovė, vaizdų tapybiškumas. Priemiesčių savaimingai (taikant tik atskiras jų apstatymo reguliavimo priemonės) formavosi iki XVIII a. pabaigos, kai buvo pradėti taikyti Rusijos miestų planavimo įstatymai. Didžioji šių priemiesčių dalis buvo išnykę ir buvo rekonstruota į miesto centro paskirtį atliekančias arba pramonės ir komunalines zonas, kuriose tėra išlikę tik pavieniai urbanistinio audinio nesudarantys buvusių priemiesčių sodybinio užstatymo pastatai. Tai - buvę Sereikiškių, Lukiškių, Žvejų, Šv. Stepono priemiesčiai. Jų buvusi erdvės struktūra gali būti rekonstruota tik remiantis istorijos šaltiniais ir archeologijos tyrimais.

Seniausiu šio tipo istoriniu priemiesčiu, išlaikiusiu pagrindiniu erdvės struktūros bruožus, laikytinas Užupis [Drėma V., 1991]. Nežiūrint sparčių pokyčių pastaraisiais metais sodybinis užstatymas išliko jo rytinėje dalyje (tarp Baltojo skersgatvio ir Varpų gatvės). Užupis anksčiausiai yra paminėtas istoriniuose dokumentuose, atskiri jo geomorfologinės sandaros reliktiniai ypatumai traktuojami kaip archaiški urbanistiniai elementai [Markevičienė J., 2002]. Tačiau vakarinė jo dalis dabar yra įgavusi perimetrinį apstatymo pobūdį ir mišrią paskirtį, būdingą istoriniam miesto centrui. Tuo tarpu rytinėje jo dalyje (tarp Krivių gatvės, Baltojo skersgatvio, Polocko ir Žvirgždyno gatvių) iki šiol vyrauja sodybinis apstatymas. Trečdalis šios zonos pastatų yra mediniai, vienaaukščiai arba vienaaukščiai su mezoninu. Istoriniai kartografiniai dokumentai (Vilniaus m. 1808 m. ir 1939 m. planai) rodo, kad teritorijos plano struktūra, pastatų lokalizacijos pobūdis, atvirųjų erdvių charakteristikos atskiruose šios Užupio dalies fragmentuose per pastaruosius du šimtmečius išlaikė esmines charakteristikas. Užupio kvartalų istoriniai tyrimai [Firkovičius R., 1990] leidžia teigti, kad teritorijoje, kurioje vyrauja savaiminiai susiklosčiusios sodybinės struktūros bruožai, gatvių ir sklypų struktūra išlaikė pirminės morfostruktūros ypatumus. Nors ir neišliko Užupyje buvęs atgailos kanauninkų vienuolynas [Lietuvos vienuolynai, 1998], ant kalvos pastatyta Šv. Baltramiejaus bažnyčia yra svarbi vertikali dominantė miesto perspektyviniuose vaizduose, atsiveriančiuose nuo Vilniaus senamiesčio apžvalgos vietos nuo Subačiaus gatvės (4 pav.). Užupio ir Šnipiškių priemiesčiams buvo būdingą sklypų su gyvenamaisiais namais ir dirbtuvėmis gausą [Samalavičius S., 1978].

Savitu Užupio urbanistinės struktūros požymiu yra glaudi užstatymo struktūros ir raiškių gamtinių komponentų: žemės paviršiaus reljefo ir Vilnios upės, sąveika, lemianti erdvių

dinamiškumą ir vaizdų tapybiškumą.

Antakalnyje, kuriame buvo susitelkusios didikų valdos, išliko didesni sklypai ir iš dvarų perimta sodybos „kaip uždaro mikropasaulio struktūra“ [Lukšionytė N., 2000, P.104]. Jame dominuoja stambūs baroko laikotarpio tūriai: abiejų bažnyčių su vienuolynais kompleksai ir Sluškų rūmai žemutinėje Neries upės terasoje. Taip pat savitu Antakalnio istorinės pietinės dalies erdvių struktūros autentiškumo požymiu yra glaudi užstatymo ir gamtinių komponentų integracija.

Savaiminiai susiklosčiusios sodybinio užstatymo struktūros morfotipas taip pat yra identifikuotas Liepkalnio priemiesčio centrinėje dalyje bei atskiruose buvusio Saltoniškių priemiesčio fragmentuose tarp Paribio ir Sėlių gatvių bei Markučiuose Subačiaus gatvės aplinkoje. Atskiri iki XVIII a. pabaigos savaiminiai susiklosčiusios sodybinės struktūros reliktai yra išlikę Tiltų ir Totorių gatvėse buvusio Lukiškių priemiesčio teritorijoje.

Nuo XIX a. Vilniaus priemiestiniam sodybiniam užstatymui formuoti pradėta taikyti klasicizmo principais pagrįsta stačiakampio (reguliaraus) teritorijos plano sistema. Ryškiausiai ji yra reprezentuojama XX a. pradžioje suplanuotame ir suformuotame Žvėryne [Vanagas J., 1993], kurio tik šiaurės vakarų dalyje buvo palikti keli savaiminio užstatymo elementai. Žvėrynas iki XIX a. antrosios pusės išliko miškinga užmiesčio teritorija. Apstatymas savaiminiai klostėsi šiaurinėje Saltoniškių dalyje prie Ukmergės trakto. Vakarinėje pusėje prie tvenkinių formavosi generalgubernatoriaus vasarvietė, XIX a. pabaigoje teritorija buvo sudalinta sklypais, XX a. pradžioje tiltu sujungta su dabartiniu Gedimino prospektu. Suformuotas taisyklingas teritorijos planas, šiaurinėje dalyje apėmęs ir gatves su iki tol buvusiomis sodybomis. Pagrindiniai Žvėryno erdvių struktūros bruožai susiklostė iki Pirmojo pasaulinio karo. Sakraliniai pastatai nesudaro kompleksinių darinių. Statybos tankumas ir aukštingumas Žvėryne išliko ribojamas iki XX a. vidurio. Šiuo metu senųjų sodybų audinys vyrauja centrinėje priemiesčio dalyje tarp Vytauto, Liubarto, Latvių ir Birutės gatvių (5 pav.).

Kitas stačiakampio planavimo principais remiantis suformuotas priemiestinio sodybinio užstatymo teritorinis darinys yra Šnipiškės. Teritorija buvo suplanuota ir pradėta užstatyti XIX a. antrojoje pusėje kaip darbininkų gyvenamoji zona. Tačiau joje taip pat kūrėsi bajorų ir miestiečių sodybos [Lukšionytė-Tolvaišienė N., 2000, P. 140]. Stačiakampio plano struktūra

apėmė iki tol susiklosčiusius savaiminio užstatymo plano ir erdvės struktūrų elementus: Daugėliškių, Krokuvos, Lvovo, Linkmenų gatves. Dar prieš dešimtmetį savitais šio istorinio priemiesčio autentiškumo požymiais buvo tapybiškos erdvės, susiklosčiusios stačiakampio gatvių tinko sankirtos su senąja kreivalinijine Daugėliškių gatve vietose. Tačiau dabar, plėtojantis naujam miesto centrui, istorinis urbanistinis priemiesčio audinys išliko tik pietinėje Giedraičių gatvės aplinkoje, Krokuvos, Veprių gatvėse.

Gera išlikusi pirminė stačiakampio plano mažaaukščių namų formuojama urbanistinės struktūra yra išlikusi vadinamojoje geležinkeliečių kolonijoje tarp Balstogės ir P. Višinskio gatvių, esanti urbanistikos paveldo objektų registre (UV62). Stačiakampio plano sodybinio priemiesčių audinio morfotipą reprezentuoja ir XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje suformuoti sodybinio užstatymo kvartalai tarp M. K. Čiurlionio ir S. Konarskio gatvių, tačiau dėl pastaraisiais metais įvykusių jų urbanistinės aplinkos transformacijų šie kvartalai nebesudaro atskiro urbanistinio darinio.

Augant Vilniaus miesto teritorijai į ją keliais etapais: XX a. pirmojoje pusėje, XX a. viduryje ir pabaigoje, pateko ir kaimų gyvenvietės buvusioje apymiesčio zonoje. Didžioji jų dalis prarado savitą erdvių sandarą ir išliko tik pavienėmis sodybomis ar atskirais reliktiniais pastatais. Tačiau pietvakariniame miesto teritorijos pakraštyje prie Vokės upės išliko grandinė buvusių linijinių gatvinių kaimo gyvenviečių, kurios dėl Vokės pramonės zonos statybos sovietiniame laikotarpyje prarado žymią autentiškos aplinkos dalį, tačiau išlaikė pirminę erdvių struktūrą, o iš dalies ir erdvinį kompozicinį sąryšį su Vokės upe. Šios gyvenvietės, lokalizuotos nepatrauklioje gyvenamajai ir komercinei statybai teritorijoje, išliko sąlyginai izoliuotos nuo miesto teritorinės plėtros, tokiu būdu išsaugodamos archaiškus struktūros bruožus, netgi režinės žemėnaudos reliktus sodybiniuose sklypuose. Tai – Vaidotai, Kazbėjai, Naujakiemis, Liudvinavas. Pastaraisiais metais daugelis pastatų šiose gyvenvietėse buvo rekonstruota, atskiri tik atskiri autentiški erdvės fragmentai. Didžiausią kompaktišką pirminį erdvės struktūrą išlaikiusį urbanistinį darinį sudaro keliolika sodybų rytinėje Vaidotų kaimo gyvenvietės dalyje. Atskiri gatvinių linijinių kaimo sodybų fragmentai Vilniaus miesto ribose išliko ir Neries upės slėnyje. Tai – pietinė Miškinių gatvės dalis Lazdynuose ir buvusios Ožkinių kaimo gyvenvietės fragmentai šiaurinėje miesto dalyje, tačiau pastaraisiais metais daugelis jas formavusių senųjų

pastatų buvo rekonstruota sunaikinant tradicinę jų tūrį ir formą.

Pastaraisiais metais Vilniuje stiprėja dezurbanizacijos tendencija, ryškėja švytuoklinė migracija [Juškevičius P., Vilniaus miesto bendrasis planas. Tikroji būklė, 2005]. Buvusio užmiesčio istorinio valakinio kraštovaizdžio reliktai tampa Vilniaus urbanistinės struktūros elementais. Užmiestyje augančios Vilniaus miesto gyventojų individualių namų zonos naikina teritorines ribas tarp miesto ir kaimų gyvenviečių artimiausiose Vilniaus prieigose.

Vyraujančiais Vilniaus priemiesčių išorinės aplinkos kaimo gyvenviečių užstatymo struktūros istoriniais tipais yra išskirta stambiaelementė linijinė (vyrauja eilėmis išsidėsčiusios buvusių stambių valakinių kaimų gatvinės gyvenvietės¹¹) ir stambiaelementė (vyrauja padrikai išsimėčiusios buvusių valakinių kaimų kupetinės ir nedidelės gatvinės gyvenvietės) struktūra [J. Bučas. LR teritorijos bendrasis planas. Vyraujantys užstatymo struktūros istoriniai tipai, 1996]. Įvertinant, kad urbanistinio audinio atitiktimi autentiškumo reikalavimams laikoma esamos morfostruktūros atitikimas pirminei arba aukščiausiajai gyvenvietės erdvinio ir architektūrinio išsivystymo lygį išreiškiančiai morfostruktūrai, laikytina, kad Vilniaus priemiesčių aplinkoje erdvės sandaros autentiškumo kriterijus pilniausiai atitinka išlikę istorinio valakinio kraštovaizdžio elementai.

Pastaraisiais dešimtmečiais senųjų kaimo gyvenviečių kultūrinę vertę akivaizdžiai menkinančių erdvių ir medžiaginių pokyčių nėra įvykę tik saugomose teritorijoje - regioniniuose parkuose ir draustiniuose, arba agrarinėse nuošaliuose, statybai nepatraukliose vietose. Pietryčių Lietuvos kultūrinio arealo gyvenviečių sistema artimiausiu pradiniam būviui pavidalu ilgiausiai išliko Vilniaus krašte ir Baltarusijoje atsidūrusioje LDK dalyje [Miškinis A., 2002, P. 62]. Tai vienintelis Europos Sąjungos šalių tarpe istorinio kraštovaizdžio regionas, kuriame iki šiol pagrindiniais bruožais išliko viduramžiško agrarinio kraštovaizdžio struktūra. Paribio su Baltarusija zonoje, besidriekiančioje iki Lenkijos šiaurės rytų arealo, išlikę valakinio kraštovaizdžio struktūros fragmentai su ikivalakinio ir vienkieminio kaimo elementais [LR teritorijos bendrasis planas, 1994]. Etnoarchitektūros regionų ribos turėtų būti patikslintos atlikus pilną šio kultūros paveldo inventorizaciją [Lietuvos Kultūros paveldosaugos sistemos pertvarkymo koncepcija, 2001, 5.10.].

Išorinėje Vilniaus priemiesčių aplinkoje tradicinės smulkiasklės žemės ūkio teritorijų

¹¹ Gatvinės kaimo gyvenvietės buvo pradėtos kurti nuo XVI a. vidurio. Iki XX a. pradžios šios gyvenvietės buvo formuotos remiantis 1557 m. Žygimanto Augusto Valakų įstatymo nustatytais principais.

sąskaidos nykimas spartėja. Per pastaruosius penkiasdešimt metų beveik nepatyrusios morfostruktūros pokyčių valakinės gyvenvietės tampa išretėjusiomis, jų erdvinė visuma skyla į atskiras kompozicines dalis. Į vilniečių nupirkta nuo išlikusių masyvų atitolusias sodybas nutiesiami aplinkiniai keliai¹². Senosios kaimo gatvės, tarnavusios kompozicinėmis ir funkcinėmis ašimis, tampant nebenaudojamos ir sunyksta. Susiklosčiusią gyvenviečių tūrį ir erdvių struktūrą dažnai deformuoja vizualiai agresyvūs naujadarai, užgoždami tradicinius smulkaus mastelio pastatus.

Senosios linijinės režinės kaimo gyvenvietės¹³, išlaikiusios senąją sodybinių sklypų sąskaidą, smulkios geometrinę erdvės struktūrą, pritaikytą prie raižyto reljefo sąlygų tebėra skaitlingiausi ir autentiškiausi Vilniaus miesto išorinės aplinkos nekilnojamojo kultūros paveldo objektai. Pirminę struktūrą didžiąja dalimi išlaikė gyvenvietės, susiklosčiusios atokiau pagrindinių (magistralinių) kelių sąlyginai izoliuotose, žemės paviršiaus reljefo vietose. Šios teritorijos buvo netinkamos stambiasklypei kolūkinei žemėnaudai. Gamtinio kraštovaizdžio sandara tapo lemiamu veiksniu autentiško kraštovaizdžio sklaidai. Vilniaus miesto artimosios įtakos zonoje tradiciškumu pasižymintys istorinio kraštovaizdžio fragmentai išliko vakarinėje zonoje: Šilėnai, Koplyčninkai, Grioviai, vakarinė Gudelių dalis¹⁴, Bieliūnai, Karklėnai (visos Neries upės slėnio ir paslėnio zonoje) bei šiaurinėje pusėje: Vilkeliškių, Šventininkų, Kryžiuokų, Didžiųjų ir Mažųjų Gulbinų (ežerų pakrantėse, raižyto reljefo zonose). Derlingesnėse ir stambaus masto statybai tinkamesnėse pietvakarinio ir pietinio miesto paribio zonose susiklosčiusių senųjų gyvenviečių pirminė erdvių morfostruktūra yra labiau praradusi autentiškumo požymius. Pastaraisiais metais žymiai pakito ir iki XX a. paskutiniojo dešimtmečio autentiškumu pasižymėjusios gyvenvietės Vilniaus šiaurinėse prieigose: Riešė, Bukiškis, Zujūnai. Jų senąją sąrangą transformavo pastaraisiais metais sparčiai besiplečianti ir aplinkos susiklosčiusių kultūrinių architektūrinių savybių netausojanti sodybinė gyvenamoji statyba.

Istoriniai kartografiniai šaltiniai (XIX a. antrosios pusės ir XX a. trečiojo dešimtmečio Vilniaus apylinkių teritorijos planai) rodo, kad daugumos šių teritorijų erdvių struktūra ir paskirtis pakito. Jos buvo naudojamos žemės ūkiui, o XX a. pokario laikotarpyje buvo apželdintos pušynais arba savaimingai apaugo mišku. Verkių ir Pavilnio regioninių parkų bei gamtinių geomorfologinių draustinių: Griovų, Medžiakalnio, Burbiškių, Karoliniškių, Vingio

¹² Vilniaus rajono savivaldybės teritorijos gatvinių gyvenviečių virsmą vienkieminėmis ir kitas naujausias jų raidos tendencijas yra nustatęs R. Devinduonis [Vilniaus rajono savivaldybės bendrasis planas. Esama būklė, 2004].

¹³ Nė viena Vilniaus rajono kaimo gyvenviečių ar istorinio kraštovaizdžio arealų nėra įtraukti į Lietuvos NKV registrą.

¹⁴ Rytinė Gudelių kaimo gyvenvietės dalis yra Vilniaus miesto teritorijoje.

parko, įsteigimas padėjo išsaugoti gamtinių komponentų vyravimą istorinių priemiesčių išorės aplinkoje.

Istorinių Vilniaus priemiesčių aplinka, taip pat, kaip jų vidinė struktūra, yra nuolatos kintanti. Šiuo metu didžiąją istorinių priemiesčių aplinkinių teritorijų dalį sudaro centro ir monofunkcinės: gyvenamosios, gydymo, mokymo ir kitų paskirčių zonos. Vilniaus istorinių priemiesčių išorė aplinka, kurioje vyrauja kraštovaizdžio gamtiniai (antropogenizuoti) komponentai: miškas, žemės ūkio naudmenos, pasižymi pagrindiniai autentiškumo požymiais šiaurės ir vakarų kryptyse artimojoje zonoje ir pietryčių kryptyje tolimojoje zonoje. Atlikus išorinės Vilniaus aplinkos kraštovaizdžio tyrimus [Vilniaus rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas, 2004] nustatyta, kad didžiausiu autentiškumo laipsniu pasižymintys kompleksiniai kaimo gyvenviečių dariniai (autentiški istorinio kraštovaizdžio arealai) yra išlikę virš 20 km atstumu nuo Vilniaus teritorijos pietrytinėje Vilniaus rajono dalyje paribio su Baltarusija zonoje. Valakinio kraštovaizdžio struktūrą iki šiol pilniausiai yra išlaikęs istorinio kraštovaizdžio darinys Svyruonėlės upės slėnyje. Joje nėra naujų, atsiveriančiuose perspektyviniuose vaizduose dominuoja gatvinių Kūlių, Žemaitėlių, Žemlių, Kalesninkų kaimų gyvenviečių grandinė. Šie arealai su teritoriniais tiesioginės šio darbo analizės objektais nesusieti kompoziciniais vizualiniais ryšiais (tegali būti siejama asociatyviai), tačiau gali būti laikomi buvusios ir pastaraisiais dešimtmečiais išnykusios Vilniaus istorinių priemiesčių aplinkos reprezentantais ir archetipais.

Evoliuciškai (laipsniškai) susiklosčiusio Vilniaus priemiesčių urbanistinio audinio integralumui atskleisti tyrimas atliktas sinchroniniame ir diachroniniame pjūviuose. Sinchroninis pjūvis parodo, kiek susieti į struktūrą elementai, paveldėti iš ankstesnių kultūrų. Vilniaus priemiesčių analizėje šiuo pjūviu nagrinėjamos atskiros struktūrų apraiškos: plano, tūrių, erdvės, funkcijų ir medžiagiškumo. Nustatyta, kiek iš ankstesnių raidos laikotarpių paveldėtus elementus ir struktūros sluoksnius į visumą sieja dabartiniai erdviniai ir kompoziciniai ryšiai.

Sovietiniu laikmečiu pastatyti stambių tūrių objektai (daugiabučiai gyvenamieji namai, pramonės ir administraciniai statiniai) suardė susiklosčiusius vizualinius ryšius Paupyje, Naujininkuose, Kuprioniškėse, rytinėje Užupio dalyje, vakarinėje ir šiaurinėje Žvėryno dalyje

(Saltoniškėse), Žemutiniuose Paneriuose.

Priemiesčių plano struktūroje kompozicijos integralumu iki šiol išsiskiria pietvakarinėje miesto dalyje susiformavusi senųjų gatvinių kaimo gyvenviečių grandinė. Tačiau jų erdvių struktūroje tik jų išlikusiose kompaktiškose dalyse pirminiai bruožai vyrauja iki šiol, ryškiausiai rytinėje Vaidotų ir centrinėje buvusios Kazbėjų kaimo gyvenvietės dalyje.

Dalis atokiau miesto susiklosčiusių kaimo gyvenviečių išlaikė pirminę morfostruktūrą, kurią sudaro ne tik sodybiniai sklypai su gyvenamaisiais ir ūkiniais pastatais, bet ir buvusių kaimų sakralinės vietos: bažnyčios su šventoriais (bažnytkaimiuose), aikštelės ar laukymės su koplytėlėmis arba kaimo kryžiais, kapinės. Jočionyse ir Gudeliuose išliko dalis valakinės žemėnaudos rėžinių sklypų. Tačiau didžioji dalis buvusių kaimaviečių teritorijos prarado iki XX a. vidurio susiklosčiusią tūrių ir erdvių struktūrą, nors pagrindiniai senosios plano struktūros bruožai yra išlikę.

Valakinių kaimų principais suformuotas kaimų gyvenviečių Vilniaus prieigose įsikūrimo laikas spėjamas pagal ankstyviausius paminėjimus dokumentuose. Pirminiai surinkti duomenys [Racevičienė A., 1991] rodo, kad pagal Valakų įstatymo nustatytus principus jie buvo steigiami iki XX a. pradžios. Po Antrojo pasaulinio karo naujos gyvenvietės formavosi lėtai, net 1966 m. Lietuvoje pradėta masinė kolektyvizacija ir vienkiemių nukėlimas Vilniaus apylinkes paveikė mažiau, nei kitas Lietuvos agrarines teritorijas, tinkamas stambiasklypei kolūkinei žemėtvarkai.

Vilniaus istorinių priemiesčių ribinėse zonose (miesto teritorijos pakraščiuose ir jo prieigose) sakraliniai objektai sudaro sudėtingus kompleksus, kurių sandaroje vyrauja gamtiniai komponentai. Artimojoje Vilniaus įtakos zonoje struktūros integralumu išsiskiria didžiausias Vilniaus savivaldybės rajone archeologijos kompleksas, susiklostęs abipus Dūkštos upės jos santakos su Nerimi zonoje. Kompleksą sudaro Buivydų senovės gyvenvietė, Bradeliškių, Karmazinų piliakalniai, Buivydų piliakalnis su akmens amžiaus stovykla ir žalvario amžiaus gyvenvietė, Karmazinų pilkapynas ir archaiškiausiai sakralinių mitologinių objektų grupei priklausantis Dūkštų akmuo su ženklais (runomis), praradęs pirminę vietą, tačiau integruotas į bendrą komplekso erdvės struktūrą. Kiti trys artimojoje Vilniaus įtakos miesto zonoje nustatyti mitologiniai akmenys taip pat yra praradę pirminę aplinką (Marijampolio akmuo su „vėlnio pėda“ perkeltas į Marijampolio mokyklos kiemą) arba ji yra nepakankamai ištirta

(neidentifikuotos šalia Mikulionių akmenų su ženklais rastos deginimo liekanos), tačiau jų integracijos į aplinką laipsnis yra žymiai menkesnis.

Sakralinėmis vietomis gali būti laikomos ir tik dabartinių sakralinių (religinių) apeigų vietos, ir miesto erdvės, išlikusios fiziškai, tačiau kurių sakralumas nebeturi tęstinumo gyvojoje dabartinėje tradicijoje ir tegali būti mokslinės interpretacijos objektas. Vilniaus miesto įtakos zonoje šių objektų tarpe gausiausią grupę sudaro pilkapiai ir jų sankaupos vietos - pilkapynai (dauguma datuojami geležies amžiumi). Pirminė jų morfostruktūra geriausiai išliko mažiausiai XX a. antrojoje pusėje transformuoto kraštovaizdžio arealuose [Balčiūnas J., 1997-2002]. Dauguma pilkapių ir pilkapynų sudaro sankaupos vietas su kitomis nekilnojamojo kultūros paveldo vertybėmis (šeši Mūrininkų pilkapynai, Mūrininkų piliakalnis ir senovės gyvenvietės liekanos tarp kelio į Medininkus ir Kenos upės, Rukainių seniūnija).

Plano, tūrių ir erdvių struktūrų vieningumu išsiskiria Keturiasdešimties Totorių kaimo gyvenvietė. Ji yra už administracinių miesto ribų, tačiau erdviniai integruota į jo urbanistinį audinį. Nežiūrint to, kad dauguma gyvenvietės namų yra statyti arba rekonstruoti antrojoje XX a. pusėje, gyvenvietės struktūra iki šiol išlaikė kupetinio bajorkaimio pavidalą, kuris matomas gyvenvietės siluetuose ir panoraminuose vaizduose. Gamtinio ir antropogeninio komponentų integracija ryški horizontaliame ir vertikaliniame erdvės pjūviuose: ant kalvos susiklosčiusios gyvenvietės vizualinio poveikio zoną riboja miškas, kurio vakarinėje ir pietinėje ribose su laukais išlikusios trys laidojimo vietos: akmenų amžiaus pilkapynas, stačiatikių ir seniausiosios musulmoniškosios kapinės. Sovietiniu laikmečiu į šiaurės vakarus nuo gyvenvietės nutiestas kelias atkirto nuo gyvenvietės senąsias kapines (suardė senąsias teritorijos plano jungtis), tačiau gyvenvietės ir laidojimo vietų, vakarų ir pietų pusėse supančių gyvenvietę (archeologijos vertybių sakralinis lankas) vizualinė sąveika yra išlikusi [Keturiasdešimties Totorių kaimo etnokultūros draustinio projektas, 1992]. Gyvenvietėje esančios veikiančios kapinės lokalizuotos aukščiausioje kalvos dalyje, senosios totorių kapinės su mečete žymi pagrindinių gatvių sankryžą. Keturiasdešimties Totorių kaimo gyvenvietė išlaikė morfostruktūros pirmapradiškumą ir integralumą.

Atlikus Vilniaus senųjų priemiesčių urbanistinio audinio autentiškumo analizę vidinės morfostruktūros aspektu nustatyti pagrindiniai jį įtakojantys veiksniai.

Teigiami (autentiškumą didinantys) veiksniai:

- teritorinė atskirtis nuo magistralinių kelių,
- gamtinės geostruktūros ir užstatymo plano ir erdvių struktūrų integralumas,
- gyvenamosios aplinkos audinio kompaktiškumas ir betarpiškas teritorinis sąryšis su sakralinėmis vietomis.

Neigiami (autentiškumą menkinantys) veiksniai:

- geostruktūros tinkamumas intensyviai statybai,
- gamtinių komponentų degradavimas,
- susiklosčiusios erdvių struktūros deformacijos.

Iki intensyvios urbanizacijos laikotarpio pradžios XX a. šeštajame dešimtmetyje šalia Vilniaus susiklosčiusios kaimo gyvenvietės išlaikė teritorijos integralumą. Privati žemės nuosavybė buvo palikta tik sodybiniuose sklypuose, žemės ūkio naudmenų plotai buvo užstatyti. Ėmus statyti pramonės rajonus prie upių dalis kaimo gyvenviečių buvo sunaikintos, didesnės ir kompaktiškesnės struktūros gyvenvietės iš dalies išliko Vokės ir Žemųjų Panerių rajonų teritorijose, daugiaaukščių stambiablokinės statybos gyvenamųjų rajonų Antakalnyje, Žirmūnuose, Lazdynuose apsuptyje. Kitų gyvenamųjų Vokės slėnyje, arba paversti kolektyvinių sodų teritorijomis (Baltupiuose, Rokantiškėse, Antakalnyje, Naujojoje Vilnioje, Pavilnyje). Visi išlikę šios kaimo gyvenviečių fragmentai yra Vilniaus miesto ribose ir yra reikšminga jo istorinių priemiesčių dalis.

Sunykus žemės ūkiui dabartinėse Vilniaus mieste esančiose buvusių kaimų gyvenvietėse visų pirma sumenko arba buvo kitoms reikmėms pritaikyti ūkiniai pastatai: kluonai, daržinės, tvartai. Deformavosi sklypų erdvės struktūra. Ypač sparčiai menkėja pavienių, izoliuotų ir nenaudojamų arba sezoniškai (vasarnamiams) naudojamų objektų kultūrinė vertė.

Atskirų funkcinių zonų raida Vilniaus priemiesčiuose atskleidžia skirtingą jų vaidmenį urbanistiniame audinyje. Nustatyta, kad šio audinio raidoje išskirtinis stabilizuojantis vaidmuo tenka sakralinėms vietoms. Stabilumas ypač būdingas buvusių kaimo gyvenviečių sakralinėms vietoms ir pasireiškia net buvusios gyvenvietės erdvių struktūrai praradus tradicinės morfostruktūros pagrindinius kompozicinius bruožus.

Vilniaus priemiesčių istorinių struktūrų morfotipai pasižymi įvairovė. Integracija yra ryški

tarp savaiminiai susiklosčiusio ir pagal vieningą stačiakampį teritorijos planą suformuotų struktūrų. Ryšių tarp jų visuma yra tvirtesnė ir lankstesnė, nei ryšių tarp sakralinių kompleksų ir jų aplinkos. Tačiau sakralinių kompleksų stabilumas yra ryškesnis, nei kitiems morfotipams skirtinų teritorinių darinių.

Lygiagretūs diachroniniai pjūviai, charakterizuodami objekto evoliuciją, atsiskleidė jo raidoje stabiliausius (tradicinius) elementus ir jų ryšius. Siekiant atskleisti Vilniaus priemiesčių autentiškumo požymius, audinio integralumas nagrinėjamas keliais esminiais lygmenimis: atskirų darinių ir jų išorinės aplinkos, komponentų ir elementų tarpusavio sąveikos (vertikaliais ir horizontaliais erdvės, funkcijų ir medžiaginės struktūros pjūviais).

Sinchroninis Vilniaus priemiesčių tyrimas parodė jų audinio komponentų daugiasluoksniškumą, aukštą morfostruktūros integralumo laipsnį. Diachroninis priemiesčių tyrimas atskleidė, kad Vilniaus priemiesčio kaimo gyvenviečių virsmas Vilniaus miesto urbanistinio audinio dalimis iki XX a. antrosios pusės vyko struktūrų (visų jos sluoksnių) integracijos būdu. Šis procesas buvo būdingas Lietuvos urbanistikos istorinei raidai. A. Miškinis, išryškindamas Lietuvos gyvenviečių raidos netolygumus nuo XVI a. vidurio, kai gyvenviečių sistema buvo kuriama planingai, pažymi, kad gyvenviečių grupės nebuvo viena kitos atžvilgiu stabilios. Dalis valakinių kaimaviečių tapo miestais, o miestelių – kaimavietėmis. To pasėkoje “daugelio gyvenviečių funkcijos, tad ir nuo jų priklausę fizionominiai gyvenviečių požymiai susipynė” [Miškinis A., 2002, P. 59]. Ši urbanistinio audinio charakteristika atitinka šiuolaikinės dezurbanizacijos tendencijas: “centro – paribių, vadinasi, ir miesto – priemiesčio, užmiesčio opozicijų dekonstravimas rodo visokių ribų bei ribojimų sąlygiškumą bei sparčią kaitą [Rubavičius V., 2001, P. 116].

2.3.2. Funkcijų struktūra

Funkcijos autentiškumui nustatyti atlikti bendrieji raidos (diachroniniai) tyrimai. Struktūriniai funkciniai tyrimai išryškino priemiesčių audinio morfostruktūros organizavimo principus ir būdus. Priemiesčių urbanistinio audinio integralumą ir tradiciškumą raiškiausiai atskleidė funkcijų struktūroje dominuojančios gyvenamosios ir priemiesčių raidoje stabiliausios

sakralinės funkcijų sąveika. Svarbiausiais genetiniais funkciniais komponentais išskirtas gyvenamasis audinys ir sakraliniai kompleksai bei vietos.

Seniausiuose istoriniuose Vilniaus priemiesčiuose: Užupyje, Totorių Lukiškėse, Rasose, Saltoniškėse, pirminiame raidos laikotarpyje vyravo mišri: gyvenamoji, ūkinė, gamybinė, paskirtis. XVII – XVIII a. atsiranda konfesiniai gyvenamieji kompleksai jau iš dalies apstatytose teritorijose: misionierių ir vizičių kompleksai Rasose, trinitorių kompleksas Antakalnyje, trinitorių ir dominikonų kompleksas Verkiuose, jėzuitų vasaros rezidencija dabartiniame Vingio parke. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje formavosi užmiesčio gyvenamosios rekreacinės teritorijos Antakalnyje, Žvėryne, Juodšiliuose. Daug vilų buvo statyta Žvėryne, taip pat jų buvo Antakalnyje (Pavasario gatvėje), Zakrete (S. Konarskio gatvėje). Tačiau vėlesnėje raidoje priemiesčių rekreacinė paskirtis sunyko, jai skirti pastatai buvo pertvarkyti kitoms paskirtims.

Priemiesčių urbanistinės struktūros sakralinės paskirties elementų raida atskleidžia, kad sakraliniai kompleksai ir vietos kompoziciniai jungia atskirus gyvenamuosius urbanistinio audinio masyvus. Kitų išskirtinio dydžio, formos ir lokalizacijos audinyje senieji elementai: dvarų sodybos, pramonės zonos, tokio vaidmens neatlieka. Sakralinių vietų kompozicinis išskirtinumas sietinas su sakralinių archetipų įtvirtinimu nustatant vertybinę hierarchiją („žemiškųjų ir dangiškųjų reikalų subordinaciją” [Rubavičius, P. 323]).

Sakralinių vietų ir jų ansamblių bei kompleksų kompozicinis dominavimas Vilniaus priemiesčių raidoje išryškėja kaip tradicinis priemiesčių erdvių struktūros bruožas. Būdami įvairūs savo erdvės sandara dauguma jų išreiškia baroko erdvės kūrimo principus. Apie juos klostėsi istorinių gyvenamasis audinys Rasose, Antakalnyje, buvusiose Totorių Lukiškėse (Gedimino prospekto zonoje), buvusiam Šv. Stepono priemiestyje (Naujamiesčio pietinėje dalyje). Vienuolynų kompleksai žymia dalimi jie lėmė Vilniaus istorinių sklypų dydžio ir formos, apstatymo tipų (nuo perimetrinio iki laisvo sodybinio), tūrių (nuo pagrindinių istorinio centro vertikalių iki žemiausios socialinio gyventojų sluoksnio lūšnų) įvairovę.

Analizuojant Vilniaus priemiesčių ir kaimiškųjų teritorijų sąveiką nustatyta, kad erdvinės kompozicinės jungties vaidmuo tenka morfostruktūroje vyraujančiu vaidmeniu išsiskiriantiems tūriniais erdviniais kompleksams, kurių naudojimo būdas dažnai yra mišrus, tačiau bent pirminiame raidos laikotarpyje susijęs su sakralumu. Sakralumo paskirtį siaurąja prasme

apibrėžia bažnyčios teisė. Pagal ją sakralines vietas sudaro kulto statiniai ir laidojimo vietos. 1983 m. bažnyčių kanonų kodeksas sakralinėmis vietomis įvardina “Dievo garbinimo patalpas ir tikintiesiems palaidoti vietas, kurios tam pagal liturginių knygų pašventimo maldas buvo paskirtos” [Kajackas A., 1998, P. 58]. Tačiau daugelio laidojimo vietų, kaip ir ikikrikščioniškųjų kulto vietų pavidalas yra esminiai pakitęs ir nebeidentifikuojamas neatlikus specialių jų tvarkymo darbų. Tačiau šiuolaikinė psichologinė percepcinė šventos vietos sampratos prigimtis leidžia sakralumo prasmę suteikti vietoms, kurios nebėra sakralinio garbinimo objektai, bet yra saugomi kaip archeologijos paveldas: mitologiniai akmenys, senovės laidojimo vietos.

Sakralumo samprata šiame tyrime traktuojama plačiaja prasme. Šios paskirties erdvėms skiriamos dabar religinei paskirčiai naudojamos ir praeityje religinei paskirčiai naudotos sakralinių statinių erdvės bei šių erdvių fragmentai, susiję su sakraliniais objektais. Vietos, kurių buvusiai paskirčiai pagrįsti nepakanka tikslų istorijos, archeologijos ar architektūros tyrimų duomenų (spėjamos ikikrikščioniškojo garbinimo vietos), tačiau sakralinė paskirtis skiriama remiantis bendrakultūrine tradicija (mitologiniai akmenys) nagrinėjamos kaip kompleksų dalys.

Lenkijos etnologai 1991–1992 m. vykdė senųjų vietos gyventojų (autochtonų) Vilniaus artimosios įtakos zonos kaimuose – Kriaučiūnuose, Pikeliškėse, apklausas. Buvo išsiaiškinta, kad proginės oficialiosios su pagoniškuoju sakralumu siejamos akcijos neatitinka šių gyventojų tradicijų [Halemba A., 1993]. Proginių kryžių statymas ir ąžuolų sodinimas jų yra vertinami kaip vietos stiprioms katalikiškosioms tradicijoms svetimų atvykėlių bandymai atkurti mitologinę pagoniškąją praeitį, reprezentuojančią žemesnės, iš išorės atneštos kultūros apraiškos.

Nustatyta, kad lemiamas veiksnys, sąlygojantis sakralinių erdvių vaidmenį ir integraciją į susiklosčiusią morfostruktūrą yra konfesinė priklausomybė. Gausiausią iki šiol išlikusio sakralinio nekilnojamojo kultūros paveldo sluoksnį sudaro katalikiškieji statiniai ir laidojimo vietos. Tačiau dalis priemiesčiuose buvusių katalikų bažnyčių sovietiniu laikotarpiu prarado savo pirminę paskirtį. Karinio dalinio reikmėms buvo pritaikyta Viešpaties Jėzaus bažnyčia ir trinitorių vienuolynas Antakalnyje, Miosionierių ir Grigaičių bažnyčios naudotos sandėliams, Vizičių bažnyčia pritaikyta kalėjimui.

Antrąją pagal gausą grupę sudaro stačiatikių sakraliniai objektai. Visos išlikusios cerkvės yra statytos XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Veikiančios stačiatikių cerkvės yra Žvėryne,

buvusiame Liepkalnio priemiestyje (kapinių koplyčia), Naujojoje Vilnioje. Išlikęs cerkvės pastatas Bukiškio dvaro sodyboje.

Veikiančios totorių mečetės išlikusios Keturiasdešimties Totorių kaime ir Nemėžyje. Veikiantys sentikių maldos namai yra Liepkalnyje bei Vilniaus šiaurinėse prieigose Žemaitėliuose ir Maseliškėse. Veikianti karaimų kenesa yra Liubarto gatvėje Žvėryne, buvusios Maluvėnų kenesos pastatas išlikęs Vilniaus apylinkių vakarų dalyje prie Didžiulio ežero.

Sunaikinti buvę gausūs sinagogų pastatai. Atskiri jų fragmentai (Užupyje) buvo panaudoti kitos paskirties statiniams.

Vienuolynų kompleksų kompozicinis dominavimas Vilniaus erdvių struktūroje patvirtina baroko kaip ryškiausios jo architektūros stiliaus “katalikiškojo pasaulio paribio miestuose” [Doukhan I., 2001] vaidmenį. Savitu Vilniaus istorinių priemiesčių ypatumu laikytina tai, kad tiek Antakalnyje, tiek Verkiuose ir buvusiam Subačiaus priemiestyje gretimai susiformavo ir išliko po du baroko laikotarpio vienuolynų ir bažnyčių kompleksus, iki šiol susietus erdviniais kompoziciniais ryšiais. Šiuos erdvinius dvinarius darinius Antakalnyje sudaro Viešpaties Jėzaus ir Šv. Petro ir Povilo bažnyčios, Švč. Trejybės (trinitorių) ir Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios Verkiuose, Viešpaties dangun ėmimo (misionierių) ir Švč. Jėzaus širdies (vizičių) bažnyčios buvusiam Subačiaus priemiestyje.

Kalvarijų kryžiaus kelias, dominikonų suformuotas Verkių priemiestyje, yra vienintelis Vilniuje baroko ansamblis, apimantis didelę teritoriją (160 ha) ir pagrįstas vieningu laike besiplėtojančiu siužetu. Dramatinis religinis siužetas atskleidžiamas einant maldininkams nuo vienos koplyčios prie kitos. Paskutiniame etape dinamiškame reljefe vingiavęs kelias tampa ašimi, šešiasdešimčia aukštyn kylančių laiptų vedanti į Švč. Kryžiaus atradimo bažnyčią, kurios altoriaus erdvė įkūnija nukryžiovimo dramą (pav. 6). Bažnyčios šventoriuje išdėstytos paskutinės kelio koplyčios. Ansamblio statinių lokalizacija parinkta atidžiai išnagrinėjus žemės paviršiaus reljefo ir kitų gamtiniai komponentų (Neries upės, Cedrono upelio) struktūrą ir laikoma atitinkančia Jeruzalės kryžiaus kelio topografinę sąrangą. Autentiškumo aspektas čia įgauna unikalią Vilniaus priemiesčiuose prasmę – ansamblis buvo formuotas kaip autentiškojo kelio kopija, tačiau dėl glaudžios sąveikos su unikalia gamtine aplinka įgavo neginčijamą autento prasmę. Miesto erdvės kompozicijos aspektu ansamblis gali būti laikomas monumentalios ašies,

šiaurės pietų kryptimi kertančios Vilniaus istorinį centrą nuo Aušros vartų pro Arkikatedrą ir Žaliąjį tiltą, besitęsiančios Kalvarijų gatve, baigiamuoju akcentu. Dabartinė Kalvarijų gatvės laisvo apstatymo morfostruktūra disonuoja su ansambliu, menkina jo vietos autentiškumo požymių raišką. Tačiau šio sakralinio komplekso vidinės morfostruktūros sąrangos pobūdis atitinka jo sąveikos su aplinka ypatumus ir yra laikytinas jo erdvės integralumo pagrindu.

Vilniaus priemiesčio baroko erdvė – centriškos arba ašinės kompozicijos. Vidinė jos struktūra hierarchiška. Struktūra sudaryta ne baigtinės erdvės skaidymu, o erdvės telkimusi aplink traukos centrą. Todėl šioje erdvėje nėra vienodų dalių ir formalių ribų. Erdvę sudarančios dalys yra savarankiškos, jų santykiai pagrįsti kontrastu. Visumai būdingas tęstinumas, supintumas, persislinkimas. Erdvės ribos išsiterpia urbanistiniame audinyje (šv. Petro ir Povilo bažnyčios aplinka Antakalnyje) arba gamtiniame kraštovaizdyje (Kalvarijų Kryžiaus kelias Jeruzalėje). Erdvių horizontalioji ir vertikalioji integracija apima ir aplinkinį gyvenamąjį audinį.

Sakralinių darinių morfostruktūros tipai: linijinė (kryžiaus kelias), centriška (šventoriai), kapinėmis), kompleksinė (kapinės). Vilniaus Kalvarijų Kryžiaus kelio kompleksas apima visų 3 tipų morfostruktūras. Kapinių plano struktūra, koplyčių lokalizacija, antkapių orientacija, formos, įrašų lokalizacija, apželdinimo pobūdis ryškiausiai atspindi religinę konfesinę priklausomybę. Rasų, Saulės, Antakalnio, Šv. Jefrosinijos kapinėse XIX – XX a. pradžioje susiformavusios teritorijos su koplyčiomis išlaikė dominuojantį vaidmenį. Kalvotas reljefas ir medžių gausa įgalino sukurti izoliuotas, atskirose vietose su išorine aplinka vizualiai susietas erdves (pav. 7). Klasicizmo architektūros stiliaus principais suformuotos priemiesčių sakralios erdvės: Žvėryno, Aukštutinio Pavilnio, Baltosios Vokės bažnyčių aplinka, paklūsta aplinkinio urbanistinio audinio struktūros principams, jų erdvės poveikio ribos sutampa su erdvės vizualinėmis ribomis. Tačiau daugelio priemiesčiuose statytų bažnyčių vizualinio poveikio laukas apima didesnę nei priemiesčių teritoriją ir žymia dalimi įtakoja Senamiesčio siluetą.

Siekiant atskleisti autentiškumo veiksnius atlikta vadinama lygiagreti raidos analizė (*longitudinal research* [Menard, 1991]). Diachroninei atskirų priemiesčių analizei duomenys parinkti iš laikotarpių, žyminčių esminius morfotipų ir jų tarpusavio ryšių pokyčius (raidos lūžius). Tai leido palyginti skirtingų priemiesčio darinių autentiškumo apraiškas ir atskleisti esminius jų raidą įtakojusius autentiškumo veiksnius.

Atlikus Vilniaus senųjų priemiesčių urbanistinio audinio autentiškumo analizę funkcijų aspektu nustatyt, kad pagrindiniai jį įtakojantys veiksniai yra susiję su poveikiu erdviniam morfostruktūros vientisumui.

Teigiami (autentiškumą didinantys) veiksniai:

- gyvenamojo audinio ir sakralinių vietų integralumas,
- kaimo gyvenviečių sąsajos su žemės ūkio naudmenomis,
- etnokonfesinių bendruomenių sakralinių vietų išsaugojimas ir NKV statuso joms suteikimas,

Neigiami (autentiškumą menkinantys) veiksniai:

- didelių monofunkcinių zonų formavimas,
- gyvenamojo audinio sodybinės smulkiasklės struktūros teritorijų skaidymas,
- ūkinių ir pagalbinių statinių sodybiniuose sklypuose naikinimas.

Neigiamos šių išorės veiksnių įtakos būtų galima išvengti esant suderintoms (vidiniai ir tarpusavyje) teritorijų planavimo ir nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos teisinėms bazėms ir aiškiam jų reikalavimų įgyvendinimo mechanizmui.

2.3.3. Medžiaginė sandara

Medžiagiškumas yra laikomas esminiu autentiškumo aspektu. Šiame darbe nagrinėjamas tik viešųjų erdvių išorės pavidalo medžiagiškumo sandara, raida siekiant nustatyti jų autentiškumo požymių raišką.

Urbanistinio darinio autentiškumo požymiai medžiaginėje sandaroje yra mažiau išreikšti, nei erdvių ir fizinėje struktūroje. Vilniaus priemiesčių medžiagiškumas kito žymiai sparčiau, nei erdvių ir funkcijų sandaros ypatumai.

Jau ankstyvaisiais viduramžiais Vilniuje statyti rąstų namai, ūkiniai pastatai, mediniai šaligatviai. Pagal XVIII a. Vilniaus miesto namų sąrašus priemiesčiuose magistrato jurisdikai priklausančių namų nebuvo. Priemiesčių namai įvardinti kaip “maži namukai”, “chalupos”. Didžiausiame Rūdninkų priemiestyje 1715 m. suregistruoti 4 didesni namai, 3 maži mūriniai namukai, 95 maži mediniai namukai [Jurkštas J., 1997, p. 80]. Didesni namai priemiesčiuose

pasitaikydavo retai. Pagal 1876 m. miesto plane nustatytus statybos reikalavimus leidimai statyti medinius namus nebuvo išduodami mūro kvartaluose, juos buvo galima statyti tik Šnipiškėse, Užupyje, Naujininkuose (Naujajame Pasaulyje), Žvėryne [Lukšionytė-Tolvaišienė N., 2000, P. 140].

Daugumos dabartinių Vilniaus medinių namų amžius nesiekia šimto metų. Pušų medienos gausa, klimato sąlygos lėmė, kad net XX a. rentinė konstrukcija dažniau naudota nei karkasinė. Nebeišlikusių medinių pastatų ikonografija yra negausi, tačiau išlikusios nuotraukos ir archeologijos tyrimų duomenys rodo, kad tokie jų ypatumai, kaip funkcionalumas, ryšys su Pietryčių Lietuvos liaudiškąja ir Vilniaus mūrine profesionaliąja architektūra, susiklostė kaip ilgalaikiai tradiciniai medinės priemiesčių statybos bruožai. Beveik nekitusi siaurų ilgų viduramžiškų sklypų (posesijų) struktūra, ilgą laiką išlikusi cechinė statybų ir amato mokymo sistema, ribotos galimybės naudoti atvežtines medžiagas padėjo išsaugoti tradicinius statybų būdus.

Statybos būdai kito lėčiau nei pastatų architektūros formos. Medžiagos autentiškumas yra sąlygojamas statybos būdo tradicijų gyvybingumo. Vietos etnostatybos tradicijos sunyko septintajame ir aštuntajame dešimtmečiuose išplėtojus industrinę statybą [V. Rupas, S. Vaitiekūnas, 1980, P. 154]. Iki tol dauguma statybos medžiagų: molis, kalkės, buvo gaunamos ir ruošiamos statybai pačiuose priemiesčiuose – Šnipiškėse, Užupyje [Firkovičius R., 1990], pušys statybos medienai buvo kertamos aplinkiniuose miškuose.

Pirminių architektūrinių tyrimų duomenimis iš 42 Krivių g. (Užupyje) mažaaukščių gyvenamųjų namų 32 yra statyti iki 1940 m., kiti – vėliau, tačiau esminiai pokyčiai jų medžiaginėje struktūroje atsirado tik pastaraisiais metais pradėjus naudoti plastiko dailylentes, langų stiklo paketus, metalo čerpes (pav. 8).

Daugumos dabartinių Vilniaus priemiesčiuose išlikusių medinių pastatų konstrukcijos, tūris, apdailos medžiagos buvo nuolatos keičiamos. XX a. trečiajame dešimtmetyje daugelis buvusių atvirų prieangių buvo įstiklinti ir pertvarkyti į verandas. Remonto ir rekonstrukcijos darbų pasėkoje buvo prarasta autentiška stogų danga: malksnos, gontai, cerpės. Daugelis buvusių individualių namų sovietiniame laikotarpyje buvo paversti daugiabučiais, todėl pristatyti papildomi prieangiai, ūkiniai priestatėliai. Iki XX a. septintojo dešimtmečio buvo visuotinai

naudojamos medžiagos: mediena, kalkės, molis, tradiciniai įrankiai. Ne tik iki 1940 m., bet ir pirmaisiais pokario dešimtmečiais Vilniaus kaimuose ir priemiesčiuose surestų medinių namų tūrių sandara, konstrukcinės schemas, fasadų elementų kompozicija nežymiai skiriasi nuo namų, statytų XIX a.. Tačiau iki Pirmojo pasaulinio karo statyti storų sienojų namai be išorės apkalos, o po jo – sienojai plonesni, apkalti gulsčia lentų apkala, kartais tinkuoti. Nuo XX a. trečiojo dešimtmečio atsiranda verandos. Sovietiniame laikotarpyje didesnius privačius namus pavertus keliabučiais, buvo pristatyti įvairūs dengti prieangiai ir laiptai. Visi stogai buvo perdengti asbocemento lakštais, keli – cinkuota geležies skarda. Akmens mūro pamatai daugelyje pastatų buvo sutvirtinti betono arba aptinkuoti cementiniu skiediniu.

Medinių namų sklaida Vilniaus priemiesčiuose yra netolygi. Pagal dabartinį Vilniaus miesto teritorijos skirstymą seniūnijomis didžiausias medinių namų kiekis Naujosios Vilnios seniūnijoje, kuri, be Naujosios Vilnios apima ir Aukštutinio ir Žemutinio Pavilnio rajonus, Pučkorius ir Rokantiškes. Tai daugiau nei trečdalis, neįskaičiuojant sodų namų, gamybinių ir pagalbinių, seniūnijos pastatų. Rasų seniūnijoje, kuri apima buvusius senuosius Rasų, Ribiškių, Markučių, Belmonto, Lyglaukių priemiesčius, yra apie pusšesto šimto medinių pastatų ir jie sudaro taip daugiau nei trečdalį visų seniūnijos pastatų [Vilnius InterSAVE programos duomenų bazė, 2002]. Nežymiai mažesnę visų pastatų dalį mediniai pastatai sudaro Naujininkuose. Šnipiškių seniūnijos ribose 2002 m. buvo beveik 400 medinių namų, tačiau šiuo metu jų kiekis yra beveik du kartus sumažėjęs. Panašus medinių namų kiekis prieš trejus buvo Žvėryno seniūnijos teritorijoje (buvusiuose Žvėryno ir Saltoniškių priemiesčiuose), šiuo metu jų yra sumažėję ketvirtadaliu. Senamiesčio seniūnijos ribose yra išlikę beveik 100 medinių namų, iš jų 80 – Užupyje. Senamiesčio seniūnijos teritorija apima istorinius Užupio, dalį buvusių Lukiškių, Antakalnio, Subačiaus, Šv. Stepono priemiesčių (tikslėniam medinių namų skaičiui nustatyti reikalingi konstrukciniai tyrimai). Atlikus pirminius žvalgomuosius architektūrinius ir istorinius kartografinius tyrimus (remiantis 1938 m. Vilniaus m. teritorijos planu) trys ketvirtadaliai dabar esančių Vilniaus miesto teritorijoje namų yra statyti iki Antrojo pasaulinio karo. Medžiaginio autento nykimo tendencijos mastai matomi palyginus šiuos duomenis su Vilniaus miesto gyvenamojo fondo 1990 m. būklės duomenimis: mieste tuomet 39,2 % namų buvo mediniai, o Žvėryne tokių namų buvo 465 [Vanagas J., 1993].

Kaip ir kitur, Vilniaus apylinkių kaimuose statybos tradicijos buvo perduodamos šeimose. Statybos kokybės garantas buvo paprotinė teisė, siekis išsaugoti "gerą vardą". Pavyzdžiui, vakarinių Vilniaus miesto prieigų kaimuose senieji vietos gyventojai didžiuojasi, kad jų namus pjaustytais antlangiais ir karnizais puošė tarpukaryje garsus vietos meistras Suchockis [Vilniaus Verbų etnokultūros draustinio projektas, 1994].

Dabartiniame laikotarpyje buvusiuose istoriniuose priemiesčiuose auga komercinės ir administracinės zonos. Prieš du dešimtmečius dominavę tradiciniai mažaaukščiai gyvenamieji mediniai kvartalai išliko atskirais fragmentais Žvėryno centrinėje dalyje, Giedraičių g. zonoje Šnipiškėse, Krivių, Polocko, Žvirgždyno gatvių aplinkoje Užupyje. Pavienės sodybos ir jų grupės, išlikusios daugiabučių kvartalų kiemuose, yra praradusios vietos autentiškumą. Sodybiniai sklypai su tradicinės medžio architektūros pastatais, išlikę prie senųjų istorinių traktų - Savanorių, Antakalnio, Kalvarijų, Kauno gatvių, išliko kaip vieninteliai jų buvusios erdvės formantai. Tačiau, patekę į naują erdvių struktūrą, šie istorinio priemiesčių elementai nėra integruoti į jų plano ir erdvės struktūrą ir sparčiai praranda buvusią gyvenamąją paskirtį ir formos autentiškumo požymius.

Sovietiniu laikotarpiu senieji pastatai prarado buvusią stogų dangą. Malksnos ir gontai, o buvusių kaimo gyvenviečių ūkiniuose pastatuose - šiaudai, vietomis išliko po visuotinę standartinę dangą - asbocemento lakštais. Pirmaisiais nepriklausomybės atgavimo metais žymi dalis seniausių pastatų (rąstų rentinio be lentų apkalos) buvo apmūryti silikatinėmis plytomis.

Priemiesčių pastatų tūrių ir konstrukcijų paprastumas, galimybę vienus apdailos elementus lengvai pakeisti kitais sąlygotas medžio trumpalaikiškumo. Lėtą urbanistinio audinio medžiaginių bruožų kaitą įtakojo ir priemiesčių gyventojų ribotos ekonominės galimybės, gyvensenos pastovumas, aplinkos grožio sampratos konservatyvumas.

Jei išlikusiose buvusių kaimo gyvenviečių masyvuose iki šiol vyrauja medis, tai istorinių Vilniaus priemiesčių: Užupio, Antakalnio, Žvėryno, atvirų viešųjų erdvių: gatvių, skverų, vietose prie gatvių sankryžų, medžiaginė struktūra iki šiol pasižymi įvairove (pav. 8). Fragmentiškai išliko svarbūs senieji įrangos elementai: riedulių ar tašyto akmens grindiniai, tvorelės, kampiniai įvažiavimo arkų akmenys, geležinės vandens kolonėlės, medinės statinių tvoros. Šiuo metu nebėra išlikusių senųjų dujinių šviestuvų, antroje XX a. pusėje įvedus į namus vandentiekį

beveik nebeliko vandens šulinių kiemuose. Tačiau istorinių priemiesčių kiemų ir gatvių erdvėse tebėra išlikusios senosios lieto betono figūros, vazos, senosios išorės laiptų betono pakopos ir baliustrados, parduotuvėlių vitrinų geležies žaliuzės, langinės ir turėklai, vandentiekio šulinių dangčiai, kiti senieji įrangos elementai.

Atlikus Vilniaus senųjų priemiesčių urbanistinio audinio autentiškumo analizę medžiagiškumo aspektu nustatyta, kad pagrindiniai jį įtakojantys veiksniai yra socialinės ūkinės prigimties.

Teigiami (autentiškumą didinantys) veiksniai:

- privačios sodybinių sklypų ir pastatų nuosavybės tęstinumas,
- senųjų bendruomenių išlikimas kaimų gyvenvietėse.

Neigiami (autentiškumą menkinantys) veiksniai:

- industrinės statybos ir atvežtinių statybos medžiagų verslo plėtotė,
- etnostatybos amato panaikinimas,
- nevykdoma senųjų statinių ir aplinkos įrangos elementų atvirosiose priemiesčių erdvėse priežiūra,
- finansinės paramos mechanizmo senųjų pastatų priežiūrai ir tvarkymui nebuvimas.

Su medžiagine struktūra sietinos tokios Vilniaus istorinių priemiesčių estetinės savybės, kaip morfostruktūros plastiškumas ir dinamiškumas, vaizdų įvairovė ir tapybiškumas.

Prioritetinės sekos sudarymas gali būti pakeistas bendrojo autentiškumo masto (laipsnio) kompleksinio vertinimo balais būdu. Vertinimo sutartiniais balais būdas niveliuoja atskirų savitumo apraiškų išryškinimą, todėl analizuojant sudėtingos genezės, daugiasluoksnės sandaros objekto vertybines charakteristikas negali pakeisti jo kokybinės analizės. Tačiau kiekybinis vertinimas gali būti efektyviai naudojamas atskiriems paveldosaugos tikslams (nustatant objektų prioritetiškumą įrašymo į NKV registrą ir tvarkymo darbų planavimo tikslais).

Sudaryta hierarchinė atskirų senųjų priemiesčių darinių seka pagal jų bendrąjį (suminį) autentiškumo laipsnį. Kadangi vertinimo procesas vykdytas vertinant atskiras apraiškas (indukcijos būdu) ir integruojant tokiu būdu nustatytus atskirus požymius į bendrą kompleksinį įvertinimą (dedukcijos būdu), suminis vertinimas nėra mechaniškas atskirų apraiškų vertinimo vidurkis (kategorijomis: žemas, vidutinis, aukštas) sumos, kadangi:

- atskiros apraiškos urbanistinio audinio autentiškumui turi skirtingą reikšmę,
- bendrąjį įvertinimą įtakoja skirtingų subjektų (ekspertų ar bendruomenių) vertybinės nuostatos.

Nustatytos pagrindinės Vilniaus priemiesčių autentiškumo kaitos dabartiniame laikotarpyje tendencijos:

1. Ryškėja Vilniaus priemiesčių ir miesto centro zonų bei priemiesčių ir kaimiškųjų teritorijų erdvinė integracija. Pastarajame laikotarpyje ryškiausia teritorinė atskirtis būdinga individualios gyvenamosios statybos kvartalams miesto pakraščiuose ir jo prieigose.

2. Istorinių Vilniaus priemiesčių autentiškas urbanistinis audinys nyksta. Išliekant susiklosčiusiems jų teritorijos plano morfostruktūros bruožams, deformuojama susiklosčiusi erdvių struktūra. Stabiliausiais autentiškumo elementais pasižymi sakraliniai kompleksai.

3. Pagrindinius teritorijos erdvių struktūros autentiškumo požymius išlaikė buvusių kaimo gyvenviečių ir dvarų sodybų istoriniai teritoriniai kompleksai. Sparčiai nyksta jų medžiaginės sandaros autentiškumas. Sparčiausiai nykstantiems urbanistinio audinio sluoksniams yra skirtini tradiciniai mediniai statiniai ir iki XX a. vidurio buvusios atvirų erdvių įrangos reliktai.

3. Istorinių priemiesčių autentiškumo išsaugojimas

3.1. Apsaugos principai

Priemiesčių autentiškumo išsaugojimu laikomi veiksmai, kuriais siekiama palaikyti priemiesčių urbanistinio audinio, susiklosčiusio iki XX a. vidurio, autentiškumo požymius, stiprinti jų apraiškas ir eliminuoti ar sumažinti neigiamų veiksnių poveikį. Išsaugojimo veikla pasireiškia formuojant teisinę ir norminę teritorijų planavimo ir nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos bazę ir tvarkant priemiesčių teritorijas.

Raidos, proceso pasireiškimas apibrėžiamas savaiminiai susiklosčiusios aplinkos esminiu išskirtiniu bruožu, lemiančiu jo saugojimo būdą [Stovel, 1994]. Objekto genezės išryškinimas tampa instrumentu įvertinti, kurie išorės ir vidaus veiksniai bei pokyčiai yra svarbūs ir saugotini [Sauer O., 1941]. Tradicinės gyvenviečių struktūros apsauga yra nurodoma vienu esminių tradicinio būsto ir kraštovaizdžio saugojimo strategijos tikslų [UN Human Settlement Programme, 2002, art. B 43]. Šalia pesimistinio globalizacijos poveikio tradicinei aplinkai vertinimo XX a. devintojo ir dešimtojo dešimtmečių tyrimuose pasireiškė ir kompleksinis globalumo ir lokalumo sąveikos vertinimas. Ši samprata buvo pagrįsta interpretacija, kad augant globalizacija stiprėja ir lokalizacija - visuomenės siekis apginti tradicines vertybes, kurioms gresia griaujantis išorės veiksnių poveikis. Remiantis ja griaujantis kosmopolitinės Vakarų kultūros vietos bendruomenėms poveikis skatina domėtis istoriškai susiklosčiusios aplinkos savitumu, ir ateityje jį menkėti. Pastaraisiais metais šia aplinkos pokyčių traktuote vadovaujamasi ir paveldosauginiuose tyrimuose [Featherstone, M., 1995].

Šiame darbe istorinių priemiesčių autentiškumo išsaugojimo principai formuluojami išnagrinėjus Vakarų Europoje, visų pirma – Baltijos šalių regiono miestuose, susiklosčiusią ir įteisintą urbanistinio audinio išsaugojimo tvarką bei įvertinus Vilniaus istorinių priemiesčių tvarkymo, naudojimo ir priežiūros raidą, galimybes ir poreikius. Kadangi tyrimo objektu pasirinktas urbanistinis audinys, vizualinės apsaugos principai detaliau neanalizuojami.

Vilniaus priemiesčių urbanistinis audinys atskiromis teisinio reglamentavimo ir teritorijų planavimo priemonėmis buvo iš dalies saugomas jau XX a. tarpukario laikotarpyje [Likas G., 2001]. Pagal 1938 m. Vilniaus miesto perspektyvinio plano reikalavimus buvo reglamentuojamas apstatymo tankis ir pobūdis teritorijose, susiklosčiusiose už tuometinio centro ribų. Pavyzdžiui, ruože nuo Kalvarijų g. iki Rinktinės g. buvo numatytas tankus ar laisvesnis mūrinis užstatymas su II-osios (iš šešių) zonos reglamentu, t. y. gyvenamosios statybos sklypai galėjo būti ne mažesni kaip 800 kv. m ploto ir užstatyta ne daugiau 30%, pastatų aukštis buvo apribotas 3 a., 12–12,5 m aukščiu. Reikšmingiausi priemiesčiuose susiklostę vienuolynų ansambliai turėjo senovės reliktų statusą.

Nepriklausomybę atgavusios Lietuvos valstybės siekis remti autentiškumą išlaikiusio kaimo materialaus paveldo atnaujinimą bei pritaikymą buities, kultūros, švietimo ar kitiems visuomenės poreikiams yra teisiniai reglamentuoti [Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 m. ilgalaikė strategija, 2002]. Pagal Lietuvos Respublikos Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą didelė kultūrine verte ir išskirtine visuomenine reikšme pasižymintys objektai yra saugomi įrašant juos į Lietuvos Respublikos Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos registrą. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga šiuo metu Lietuvoje yra taikoma trims kultūros paveldo objektų grupėms. Pirmąją sudaro objektai, įtraukti į Valstybės nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą (toliau – registrą), antrąją - esantys vadinamuosiuose senuosiuose istorijos ir kultūros paminklų sąrašuose, trečiąją - esantys praėjusio amžiaus paskutiniojo dešimtmečio pradžioje sudarytuose laikinosios apsaugos sąrašuose. Pastarųjų abiejų rūšių sąrašai yra peržiūrimi ir vertingiausi iš objektų (naujai nustatčius jų kultūrinę vertę, sudėti ir apimti) įrašomi į registrą. Juose įrašyti objektai šiuo metu saugomi kaip nekilnojamosios kultūros vertybės.

Valstybės saugomų objektų, kurie remiantis LR įstatymu dėl LR Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo įgyvendinimo 9 straipsniu yra saugomi kaip nekilnojamosios

kultūros vertybės, sąrašuose (istorijos ir kultūros paminklų sąrašuose) yra 168 etnoarchitektūros objektai: 67 pavieniai statiniai, 55 sodybos, 46 etnografiniai kaimai. Pastaraisiais metais šie duomenys yra tikrinami, vertingiausius ir geriausiai išlikusius objektus įrašant į Registrą. Šiuo metu jame yra įrašyti 110 etnoarchitektūros objektų: 92 statiniai, 18 sodybų (pažymint jų istorinę, technologinę, atskirais atvejais – architektūrinę vertę). Į Registrą įtraukti objektai turėtų reprezentuoti Lietuvos etnoarchitektūrą dviem požiūriais: tipologiniu ir regioniniu. Etnokultūrinių draustinių statusas siūlomas saugoti vietovėms, kuriose yra etnoarchitektūros ar kitais etnokultūriniais ypatumais išsiskiriančių gyvenviečių ar jų dalių. Vertingiems etnoarchitektūros objektų kompleksams saugoti gali būti steigiami ir urbanistiniai arba architektūriniai draustiniai, jei šie objektai sudaro urbanistiniu požiūriu išsiskiriančias istorines miestų dalis, miestelius, vietoves.

Saugomus Vilniaus rajono nekilnojamojo kultūros paveldo objektus sudaro archeologinės vietos, statinių kompleksai, statiniai, memorialinės, įvykių ir laidojimo vietos. Palyginę Vilniaus rajoną su kitais Vilniaus apskrities rajonais, matome, kad jis išsiskiria archeologinių vietų ir dvarų sodybų gausa. Lietuvos teritorijos bendrojo plano paveldosauginėje dalyje, parengtoje 1999 m., Vilniaus rajono teritorijoje išskirtos šių tipų kultūros paveldo rūšinio prioriteto zonos: dvarų sodybų ir statinių prioriteto zona (apimanti didžiąją savivaldybės teritorijos dalį) ir archeologijos vertybių ir dalinio statinių prioriteto zona (nustatyta savivaldybės teritorijos šiaurės rytų ruože). Kultūros paveldo centro saugomų objektų sąrašuose šiuo metu yra saugomi 162 Vilniaus rajono objektai, iš kurių 103 yra į registrą įrašytos nekilnojamosios kultūros vertybės ir 59 senuosiuose sąrašuose tebesantys kultūros paveldo objektai. Iš įrašytųjų į registrą 91 objektas yra archeologinės vietos (sudarančios penktadalį visų Vilniaus apskrities archeologinių vietų ir 2/3 visų savivaldybės teritorijoje esančių saugomų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų), 2 statinių kompleksai, 4 statiniai, 2 įvykių vietos, 2 mitologinės vietos ir 1 laidojimo vieta.

Sakralinių objektų apsaugos mastas neatitinka jų reikšmės tradicinių bendruomenių gyvenime. Saugomų objektų statusą turi tik nedidelė dalis sakralinių statinių. Tai Šumsko bažnyčios su dominikonų vienuolynu kompleksas, Karvio Šv. Jurgio bažnyčia ir Buivydžių Šv. Jurgio bažnyčia su Radziševskių koplyčia (buvusi klasicizmo stiliaus medžio bažnyčia po gaisro

1982 m. atstatyta pakartojant buvusias pastato formas plytų mūre), Skurbutėnų bažnyčia su varpine. Saugomas architektūros objektas taip pat istorizmo laikotarpio mūrinė Sužionių bažnyčia, esanti į laikinos apskaitos objektų sąrašą įtrauktos Sužionių dvaro sodybos dalis. Nors Vilniaus rajono medžio architektūros paveldas yra gerokai gausesnis nei senieji mūro statiniai, Šumsko, Buivydžių ir Karvio bažnyčios yra mūro architektūros objektai, o gausiai tradicinei medžio architektūrai saugomų architektūros objektų sąrašė reprezentuoja tik Skurbutėnų ansamblis.

Nuorodos į autentiškumo išsaugojimą kaip tvarkymo darbų tikslą yra pateikiamos svarbiausio urbanistikos paveldo objekto apsaugos dokumento turinio reikalavimuose: “Rezervatiniai architektūriniai (archeologiniai) kompleksai – tai ypač didelės kultūrinės vertės teritorijos, turinčios daugiausia istorinės informacijos, aukščiausią meninės brandos lygį ir autento laipsnį”. [Saugomų teritorijų tipinis apsaugos reglamentas, 2004, 11 str.]. Nurodoma, kad jų teritorijoje darbai turi būti vykdomi maksimaliai saugant kultūros paveldo autentiškumą (str. 11.1.1).

Lietuvoje iki šiol nėra sukurta darnaus teisinio mechanizmo, leidžiančio sistemiškai planuoti ir realizuoti urbanistinio audinio kultūrinės vertės apsaugą. Jei XX a. antrojoje pusėje pastatų restauravimo veikla Lietuvoje išsirutuliojo į gana nuoseklią principų visumą, įgijusią sistemos požymių, tai urbanistinės aplinkos apsaugos principai nėra įteisinti. Atrinktiems didžiausios vertės objektams suteikiamas apsaugos statusas negarantuoja jo išsaugojimo ar kultūrinės vertės požymių nykimo sustabdymo. NKV apsaugos statusas realizuojamas tik išskirtinėmis aplinkybėmis – savininkui siekiant gauti leidimą objektą griauti arba tvarkyti. Urbanistikos paveldo objekto statuso suteikimas neapsaugo teritorijos nuo jos autentiškumo naikinimo. Vizualinės apsaugos zonų statusas taip pat netampa kliūtimi vertingai priemiesčių erdvių struktūrai deformuoti. Stiprėjant gyvenamajai funkcijai priemiesčiuose kol kas nėra pavojaus administraciniais ir kitiems monofunkciniams dariniams augti. Tačiau medžiaginio autentiškumo nykimas yra nestabdomas, o jo pasekmės negrįžtamos.

Šiuo metu istorinių Vilniaus priemiesčių kompaktiškosios dalys yra urbanistikos paveldo objekto UV70 teritorijoje. Fragmentiškai išlikę dariniai patenka į bendros Vilniaus senamiesčio ir miesto istorinio centro apsaugos zonos “A” teritoriją [Vilniaus miesto saugomos urbanizuotos

vietovės zonos laikinasis režimas, 1994]. Zonos „A“ režimas nustato, kad joje yra saugomas vertingas istorinis gatvių ir aikščių tinklas, užstatymo raudonosios linijos, vertingas istorinio užstatymo siluetas bei tankumas, vertingos išsklotinės. Atskiri autentiško urbanistinio audinio fragmentai yra apsaugos zonoje „B“. Nurodoma, kad šioje zonoje galioja tik procedūriniai paveldosaugos reikalavimai (detaliųjų projektų derinimas su paveldotvarkos tarnybomis). Tačiau rengiant ir tvirtinant kvartalų ir sklypų detaliuosius planus į šiuos reikalavimus atsižvelgiama tik atskirais išimtiniais atvejais.

3.2. Išsaugojimo priemonės

Integruota kultūros paveldo apsaugos politika numato tradicinių įgūdžių ir medžiagų taikymą ir plėtrą, kaip esminį veiksnių užtikrinant architektūros paveldo ateitį [Europos architektūros paveldo apsaugos konvencija, 1985, 10 str. 5 p.]. LR Valstybinė paveldosaugos komisija pabrėžia, kad nekilnojamasis kultūros paveldas yra materialiojo ir nematerialiojo kultūros paveldo – kiekvienos valstybės, tautos, bendruomenės tapatumo, jos savasties išraiškos ir garanto – sudėtinė dalis [Dėl nacionalinės integralios paveldosaugos strategijos metmenų, 2004]. Nurodoma, kad iki šiol nepakankamai puoselėjami natūralioje aplinkoje gyvi etninės kultūros reiškiniai [Dėl Valstybės ilgalaikės raidos strategijos, 2002, str. I].

Urbanistinio darinio plėtra ir jo apsauga dažniausiai yra interpretuojamos kaip skirtingi elgesio su urbanistiniu objektu būdai. Tačiau plėtra apima atskiras objekto dalis, tuo pačiu išryškindama kitų stabilumą, o objekto saugojimo darbai talpina neišvengiamai apima ir jo plėtros veiksmus. Šis sąryšis vieni pirmųjų atkreipė dėmesį kompleksinio kraštovaizdžio, kuriame susipynusios gamtos ir kultūros vertės, tyrėjai [Jones, 1993, P. 25].

Būtina integruotos apsaugos sėkmės sąlyga – pagrindinių apsaugos uždavinių perkėlimas į vietos valdžios kompetencijai. Suomijoje dalis valstybės saugomo architektūros paveldo priežiūros funkcijų pastaraisiais metais perduota savivaldybėms [Koponen O. P., 2000]. XX a. septintajame dešimtmetyje - pirmajame etape apsaugos politika buvo vykdoma iš Helsinkio. Ji buvo paremta būdingiausių šalies kontekste pastatų išsaugojimo ir reprezentavimo principu. Dabar daugelis apsaugos uždavinių perduota vietos valdžiai.

Išnykus gyvenimui ir veiklai išnyksta ir jos fizinis apvalkalas, jei nėra saugomas. Sovietinė gyvenviečių plėtros kryptis planuojant priartinti kaimą prie miesto, o ateityje – panaikinti jų skirtumus, buvo pagrįsta kaimo kaip žemesnės gyvenimo kokybės vietos traktavimu, pridengiant sovietinės ideologijos tikslą panaikinti susiklosčiusią tradicinių bendruomenių gyvenimą ir socialinius ryšius.

Pastaraisiais metais ryškėjant socialiniam turtiniam Vilniaus gyventojų sluoksniavimuisi ir akivaizdžiam atskirų grupių siekiui įsikurti tam tikrose, vadinamosiose “prestižinėse” priemiesčių zonose: Užupyje, Žvėryne, ir tyrimo darbuose neišvengiama subjektyvaus priemiesčių aplinkos raidos traktavimo suteikiant dabarties laikotarpio pokyčiams aplinkoje ypatingą svarbą. Pavyzdžiui, aprašant Užupio gyventojus posovietiniame laikotarpyje (iki 1998 m.) nurodoma, kad “Užupyje tuo metu gyveno vien “socialiniai autsaideriai”, o tai darė šį rajoną (...) žemiausia socialine prasme” [Krupickaitė D., Standl H., 2004].

Kaimo gyvenviečių autentiškos erdvių struktūros išsaugojimas dažniausiai yra siejamas su žemės ūkio paskirties išsaugojimu, nes stambūs ūkinių pastatų tūriai buvo erdvinėmis gyvenvietės dominantėmis [Kairamo, 1977]. Anglijoje 1947 m. Miestų ir kaimo planavimo įstatymas nustatė žemės ūkiui pirmumo teisę prieš kitus kaimo žemės naudojimo būdus” [Lowe Ph., Murdoch J. and Cox G., 1995, P. 74]. Vakarų Europos šalyse ūkinių pastatų nykimas laikomas viena pagrindinių kaimo aplinkos autentiškumo menkėjimo priežasčių. Suomijoje ieškoma būdų šiam procesui stabdyti [Kovanen K., 1999, P. 138]. Tačiau paskirčių dinamika spartėja. Teritorijose, kurios pasižymi nekilnojamojo kultūros paveldo verte, tradicinį žemės ūkį rekomenduojama sieti su agroturizmo ir kultūriniu turizmu [Impact of Globalization and Information on the Rural Environment, 2000].

Palaipsnis sovietinio vienvaldiškumo nykimas ryškėja kaip esminė Lietuvos visuomenės reidos kryptis. Tačiau poreikis plėtoti tradicinių bendruomenių atstovavimą paveldosaugos procesuose nėra pakankamai įgyvendinamas. Dabartinis asocijuotų bendruomenių (neformalaus veikimo organizacijų) augimo procesas neapima tradicinių kaimo bendruomenių.

Integruotos paveldosaugos kryptis yra pripažįstama prioritetine šiuolaikinėje urbanistikos paveldo apsaugoje [Glemža J, 1997]. Remiantis integruotos plėtros samprata apsauga turėtų įtvirtinti tendencijas ir kryptis, išryškėjusias teritorijos raidoje.

Būtinybę integruoti paveldosaugą ir aplinkosaugą į krašto planavimo, ekonominę, žemės ūkio, socialinę, švietimo, mokslo, kultūros, aplinkos, teisės ir į kitas poveikį paveldui turinčias ar jo veikiamas sritis, pabrėžia LR Valstybinė paminklosaugos komisija [Dėl paminklosaugos integravimo į Valstybės ilgalaikės raidos strategijos koncepciją, 2004].

Skatinti policentrinio gyvenviečių tinklo plėtrą ypatingą dėmesį skiriant mažesnėms gyvenvietėms ir miestų teritorinio plėtimosi, mažinančio kaimo teritorijų gyvybingumą, prevencija yra vieni iš Baltijos regiono plėtros tikslų (Interreg III B guidelines). Policentrinės gyvenviečių struktūros plėtojimas laikomas prioritetiniu tikslu teritorijose, kurių gyvenviečių tinklinė struktūra egzistuoja šimtmečius. Tradicinių gyvenviečių apsauga įvardinama tarp Lietuvos ūkio plėtros prioritetų: „Įvairėjant ekonominei veiklai kaime, plėtosis etninių regionų tradicijas ir rekreacines sąlygas atitinkantis gyvenamųjų vietovių tinklas“ [Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikė strategija, 10 str., 2002].

Lietuvoje taikoma tiek atrankinė, tiek kompleksinė apsauga. Atrankinė apsauga saugo sūgo vertingiausiais pripažįstamus objektus. Jų saugotiesos savubės - objekto kultūrinės vertės sudėtis, apimtis ir kultūrinės vertės požymiai, yra nustatomi NKV apsaugos reglamente. Tačiau jų rengimo metodika nėra lanksti. „Ypač sudėtinga parengti reglamentus dėl kompleksinių objektų ar urbanistinių teritorijų“ [Glemža J., 2004, P. 24]. Skiriamas apsaugos statusas dažnai neapsaugo objekto nuo jo pavidalo, medžiaginės struktūros, paskirties ar aplinkos pakeitimo, sunaikinančio jo kultūrinę vertę. Saugomų objektų atranka parengimas turėtų būti antraeile apskaitos priemone, kurios rezultate parengtas sąrašas gal būti naudojamas kaip papildomas urbanistikos objekto apsaugos dokumentas.

Jau prieš dešimtmetį K. Šešelgis, apžvelgęs ilgalaikės valstybinės etnografinių kaimo gyvenviečių apsaugos išdavas, pažymėjo jos ydingumą. Remiantis dabartinės diferencijuotos apsaugos nuostatos kaimuose išskiriami pastatai, kuriuos yra draudžiama remontuoti ir perstatyti, o kiti paliekami likimo valiai [Šešelgis K., 1995].

1992 m. rengiant Keturiasdešimties Totorių etnokultūros draustinio projektą nustatyta, kad yra išlikę pagrindiniai kaimo teritorijos autentiškumo požymiai: gyvenvietės vizualinis dominavimas aplinkinėje teritorijoje, gatvių tinklo savaimingumas ir atitikimas reljefui, kupetinis tūrių struktūros pobūdis, kapinių kompozicinis dominavimas atitinka gyvenvietės

erdvių struktūros pirminio tipo (kupetinės apsauginę paskirtį atliekančios bajorų gyvenvietės) požymius. Buvo apibrėžti kultūrinės vertės požymiai, apibūdinti saugotini architektūriniai kompoziciniai gyvenvietės ir sodybų ypatumai, parengtos apsaugos rekomendacijos. Nustatyta, kad apie 30% kaimo namų yra nauji (statyti po 1950 m.), tačiau dauguma jų atitinka pagrindinius gyvenvietės formos ir funkcijų autentiškumo požymius (pav. 9).

Tuo tarpu 2004 m. rengiant Vilniaus rajono savivaldybės teritorijos bendrąjį planą nustatyta, kad jau virš 80% Keturiasdešimties Totorių kaimo namų yra nauji arba rekonstruoti. Medžiaginių autentiškumą praranda ne tik gyvenvietė, bet ir 40 Totorių kaimo etnokultūros draustinio projekte siūlyta apsaugos zona – joje atsirado dominuojantys naujų gamybinių ir komunalinių statinių tūriai, šiaurinėje riboje susiklosčiusią erdvę deformavo tankiai apstatytas naujų gyvenamųjų namų pietinėje Vilniaus miesto teritorijoje kvartalas (pav. 10). Pastarajame dvylikos metų laikotarpyje pakito visi teritorijos autentiškumo požymiai.

Dabartinė sakralinio paveldo Vilniaus apylinkėse raida rodo, kad lemiamas vaidmuo jį tvarkant tenka bendruomenėms. Pastaraisiais metais rajono savivaldybės ir katalikų bažnyčios iniciatyva (Krikščionybės dviejų tūkstančių metų jubiliejaus minėjimo proga) pastatyta naujų katalikiškojo tikėjimo statinių: koplyčių, kryžių, skulptūrinių paminklų, rekonstruoti bažnyčioms sugrąžinti pastatai.

Praėjusio amžiaus septintojo dešimtmečio restauravimo doktrina, pagal kurią naujos pastato dalys turi skirtis nuo originaliųjų taip pat ir savo forma, turėjo išsaugoti autentiškumą. Tačiau to meto techninės nesėkmės (pvz., latekso dažai fasadams) ir aštrus konfliktas tarp naujų ir senų dalių (senųjų fasadų eksponavimas stiklo dėžių pavidalo priestatuose) sukėlė visuomenės nepasitenkinimą ir reikalavimus sprendimų, pagal kuriuos nauji statiniai atrodytų panašūs į senuosius, t. y. kopijų. Norvegijos buvęs kalnakasių miestas Roros, įtrauktas į Pasaulio paveldo vietų sąrašą, turi daugiau nei šimtą saugomų medinių pastatų. Tačiau 1998 m. buvo konstatuota [Kaila P., 2000, P. 105], kad iš šių pastatų tik viename išliko iki 1950 m. padaryta išorės apkala ir langai

Jau trisdešimt metų Lietuvos paveldosaugoje autentiškumo išsaugojimas įvardintas nekilnojamojo kultūros paveldo objekto konservavimo darbų tikslu: “atlikus tyrimo darbus, panaudojus visas galimas technikos ir mokslo priemones, išsaugoti autentišką paminklą”

[Glemža J., 1975, P. 4]. Lietuvos nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos teisinė bazė numato autentiškumo išsaugojimą kaip vieną iš NKV tvarkymo tikslų: „Konservavimas – kultūros paveldo objekto vertingąsias savybes naikinančių ar žalojančių veiksnių poveikio sustabdymas ir autentiškumo požymių sutvirtinimas atliekant tyrimais pagrįstus tvarkomuosius paveldosaugos, statybos ir kraštotvarkos darbus” [LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas, 2004, 2 str. P. 10].

Pastarajame laikotarpyje nekilnojamojo kultūros paveldo būklė atskirose Vilniaus miesto teritorijose kito netolygiai. Pagrindiniai tvarkymo darbai vyko Senamiestyje ir Miesto istorinio centro zonoje. Dėl naujų statybų žymūs urbanistinės struktūros pokyčiai, negatyvūs kultūros paveldo aspektu, įvyko Žvėryne ir Šnipiškėse. Miesto centrinės dalies teritorija, kurią sudaro buvusių istorinių priemiesčių: Užupio, Žvėryno, Šnipiškių, Antakalnio, Pavilnio zonos, prarado svarbiausius kultūrinės vertės požymius. Susiklosčiusi erdvių sandara, architektūros mastelis ir formos, medžiagiškumas pakito tiek saugomos urbanizuotos vietovės statusą turinčioje teritorijoje Žvėryno teritorijoje tarp A. Mickevičiaus ir Latvių g., tiek jo apsaugos zonoje tarp Neries upės ir Karoliniškių parko. Buvusiame Šnipiškių istoriniame priemiestyje tik centrinė dalis abipus Giedraičių g. išlaikė kultūrinės vertės požymius. Buvo nugriauta arba rekonstruota neišsaugant kultūrinės vertės požymių daugelis medinių tradicinės architektūros namų Šnipiškėse, Žvėryne, Antakalnyje, Rasose bei į Vilniaus teritoriją įtrauktose buvusiose archaiškose gatvinėse kaimų gyvenvietėse: Vaidotuose, Kazbėjuose, Naujamiestyje (pav. 11).

Miesto teritorija	Apsaugos statusas	Istorinis priemiestis	Autentiškos struktūros ir dominuojantys elementai
Senamiestis	Pasaulio paveldo vietovė UIP	Paupys	Plano struktūra, erdvių ir medžiagų struktūrų fragmentai
		Užupis, Rasos, Antakalnis	Plano ir paskirčių struktūros, didžioji erdvių ir medžiagų struktūrų dalis; sakraliniai kompleksai ir vietos
Miesto istorinis centras	Urbanistikos paveldo objektas UV70	Žvėrynas, Antakalnis	Plano struktūra, paskirčių ir medžiagų struktūrų fragmentai
		Užupis, Paupys	Paskirčių ir medžiagų struktūrų fragmentai
		Šnipiškės	Erdvių, paskirčių ir medžiagų struktūrų fragmentai
Miesto centrinė dalis	Senamiesčio ir Miesto istorinio centro apsaugos zona	Liepkalnis, Markučiai	Erdvių, paskirčių ir medžiagų struktūrų fragmentai; sakraliniai kompleksai/vietos
		Žvėrynas, Rasos	Erdvių struktūra, paskirčių ir medžiagų struktūrų fragmentai; sakraliniai kompleksai
		Antakalnis	Plano struktūra, paskirčių ir medžiagų struktūrų fragmentai
Miesto pakraščiai	Saugomas urbanistikos paveldo objektas	Aukštasis Pavilnys	Plano struktūra, paskirčių ir medžiagų struktūros; sakralinis kompleksas
	Nesaugoma	Žemasis Pavilnys, Pučkoriai, Kuprioniškės, Jočionys	Erdvių, paskirčių ir medžiagų struktūrų fragmentai
		Užusienis, Miškinų g., Naujakėmis, Kazbiejai, Liudvinavas	Plano ir paskirčių struktūros, medžiagų struktūros fragmentai
Vilniaus rajonas	Siūloma saugoti etno-Kultūros	Keturiasdešimt Totorių, Platiniškės, Kriaučiūnai	Erdvių, paskirčių ir medžiagų struktūros; sakralinės vietos, etnokultūros tradicija
	Nesaugoma	Vaidotai, Gudeliai	Erdvių, paskirčių ir medžiagų struktūros; sakralinės vietos

12 pav. Vilniaus istorinių priemiesčių autentiškumo požymiai.

Dauguma Vilniaus priemiesčio maldos namų buvo pastatyti XIX a. pab.–XX a. vid.: stačiatikių cerkvės Geisiškėse, Bukiškyje, Rudaminoje (pastarosios išlikę akmens mūro griuvėsiai), mečetės Nemėžyje ir Keturiasdešimties Totorių kaime, XX a. pirmosios pusės

sentikių maldos namai Maseliškėse ir Žemaitėliuose. Šių ir gausių XX a. pirmosios pusės katalikiškųjų bažnyčių tvarkymo, naudojimo ir priežiūros reikalavimai nėra reglamentuojami kultūrinės vertės išsaugojimo aspektu, aplinkos ir pastatų pavidalas keičiamas bendruomenių iniciatyva ir jų nuožiūra.

Tradiciniai mediniai istorinių priemiesčių priemiesčių statiniai nėra tinkamai prižiūrimi. Geriausią fizinę būklę išlaikę pastatai, priklausantys vienam savininkui. Dauguma senųjų medinių priemiesčių pastatų, kurie Sovietiniu laikotarpiu buvo paversti daugiabučiais namais, šiuo metu yra blogos arba avarinės fizinės būklės.

Sakralinis nekilnojamasis kultūros paveldas, būdamas išskirtinai svarbus tradicinių Vilniaus kaimo bendruomenių gyvenime, LR Nekilnojamųjų kultūros vertybių registre pristatomas atskirais baroko ir klasicizmo stilius reprezentuojančiais pastatais. Nereglamentuojant daugelio bažnyčių, cerkvių, koplyčių ir kitų sakralinių statinių, išlikusių priemiesčiuose tvarkymą, šie objektai praranda pirmines formas ir buvusį medžiagiškumą. Jie yra perstatomi, atnaujinami ir puošiami bendruomenių iniciatyva ir remiantis jų estetinė samprata.

Vilniaus priemiesčių teritorinės plėtros reglamentas yra nustatytas pagrindiniuose Vilniaus miesto plėtros dokumentuose – Vilniaus miesto teritorijos bendrajame plane, 1998 m., ir Vilniaus miesto strateginiame plane, 2001 m. Pastarajame siekis “harmoningai plėtoti Vilnių ir jo priemiesčius” nurodomas vienu iš miesto plėtros tikslų. Atskirų teritorijos dalių plėtros planai pateikiami specialiuosiuose ir detaliuosiuose planuose.

Vilniaus m. bendrojo plano kultūros paveldo dalyje pasiūlyta Vilniaus ribose esančių gatvinių Vaidotų ir Kazbėjų gyvenviečių pagrindinės dalis įrašyti į Savivaldybės registrą, o likusias jų dalis – į jų apsaugos zonas (iki šiol apsaugos statusas nesuteiktas). Tačiau Vilniaus miesto bendrojo plano nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos programa pagrįsta teritorijos vertybiniu zonavimu. Prioritetas teiktas urbanistinio audinio autentiškumui. Tačiau sprendinių visuma apima sprendinių kompleksus, pagrįstus skirtingais kriterijais apsaugos statuso neturinčioms teritorijoms ir į Nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą įtrauktoms zonoms. Pastarųjų apsaugos reglamentavimo reikalavimai buvo parengti anksčiau: Senamiesčiui, Miesto istoriniam centrui (Naujamiesčiui, Žvėrynui, Užupiui,...). Šių zonų ribos ir režimai nekoreguoti, o įtraukti kaip sudėtinės sprendinių grupės [Vilniaus miesto bendrasis planas, 1998].

Problemiškas lieka dabartinių apsaugos dokumentų įteisintas atskirų teritorijų apsaugos reglamentavimo detalumas. Nuo 1994 m. iki šių metų galiojęs Vilniaus miesto saugomos urbanizuotos vietovės UV70 reguliuojamo užstatymo zonos laikinojo režimo p. 5.1.2 nurodė, kad zonoje "A" (greta Senamiesčio esančioje jo apsaugos zonos dalyje) saugomas vertingas istorinio užstatymo siluetas bei tankumas. Zonoje "B" (greta Senamiesčio esančioje jo apsaugos zonos dalyje) tebuvo nurodytas statybos projektų derinimo su kultūros paveldo apsaugos tarnybomis (p. 5.2) būtinumas. Ši zona yra ištęsta šiaurės vakarų ir pietryčių kryptimi. Ruošiant joje esančių objektų statybos projektus buvo numatyta juos papildyti vaizdų, atsiveriančių nuo pagrindinių apžvalgos vietų, esančių už Senamiesčio ribų, analize. Jos tikslas - nustatyti, ar projektuojamo objekto siluetas harmoningai dera su antrajame plane matomais Senamiesčio vaizdais. Nustatytoje zonoje naujų statinių su dideliais tūriais ar vertikalėmis projektai privalo būti tikrinami pagal Bendrajame plane pateiktas apžvalgos vietas (kontrolinius taškus). Jei projektuojamas pastatas išsiskiria iš artimos aplinkos savo aukščiu ir tūriu, kartu su projektu pateikiama šiuo aspektu atlikta teritorijos architektūrinė urbanistinė analizė ir perspektyviniai vaizdai.

Šiame darbe suformuluoti priemiesčių autentiškumo išsaugojimo principai galėtų būti taikomi ir kitų Lietuvos miestų senųjų priemiesčių išsaugojimui teritoriniuose projektuose, programose, teisės ir norminiuose aktuose.

3.3. Saugojimo strategija

Vakarų Europoje yra įprasta vertybes nustatyti atsižvelgiant į bendruomenės poreikius ir konkrečius pageidavimus. Todėl nustatomų aplinkos saugotinių savybių visuma dažnai nesudaro sistemos, tačiau laikoma, kad jos neužbaigtumas ir netgi prieštaravimas slepia dinamiškumą, gyvybingumą, galimybę keistis ir plėtotis [Bald J, 1993]. "Sėkmingo apsaugos, elgesio būdo Pasaulio Paveldo vietovėse pasirinkimas priklauso nuo efektyvaus verčių nustatymo proceso" [Roald H. J., 1995]. Šiuolaikinėje etnologijoje vyrauja nuostata, kad tikslinga atsisakyti rekonstruoti praeitį kaip vientisą kultūrinį istorinį darinį, o veiksminga kelias yra jos dekonstravimas ją iš tarpdisciplininių perspektyvų [Kaschuba, 2003, P. 19].

Vakarų Europos kultūroje kaimo kaip tobulesnės nei miestas aplinkos vertinimas išryškėjo romantizmo laikotarpyje. Romantikai kaimą siejo su praeitimi ir žvelgė į jį išgyvendami neatitaisomo praradimo jausmą [Vaughan W., 2000, P. 288]. Pastatų architektūroje romantizmas pasireiškė vienpusiškiau, kaip atskirų “kaimiškųjų” elementų naudojimas ir pasireiškė kaip “liaudiškasis romantizmas”, [Levandauskas V., 1996].

Kaimo aplinkos saugojimas Vakarų Europoje tapo galimas tik XIX a. pabaigoje, kai išeiviai iš valstietijos įgijo pakankamai įtakos, kad galėtų įtakoti valstybines kultūros apsaugos nuostatas [Hanel T., 2001, P. 175]. Ryškius pokyčius urbanistinių struktūrų vertinime lėmė jos revoliuciniai pertvarkymai XX a. septintajame dešimtmetyje. Suomijoje urbanistikos paveldo apsauga prasidėjo XX a. septintajame dešimtmetyje, kai, ėmus sparčiai augti miestams, buvo pradėtos griauti ir rekonstruoti ištisos medinių kvartalų teritorijos.

Šiuolaikinėje Vakarų Europos gyvenamosios aplinkos tyrimuose kaimas siejamas su autentiškumu, darnia plėtra, o dažnai – ir su elitarine gyvensena. Įsigali kaimo kaip tobulesnės nei miestas gyvenamosios aplinkos samprata. Šiuolaikinėje Anglijos visuomenėje vyrauja suvokimas, kad civilizuota gyvensena egzistuoja už miesto ribų, kaime, kuris, laikoma, įkūnija saugumą, kaimyniškumą, autentiškumą ir nesenstančias visuomenės gyvenimo vertybes. Dėl savitų istorinės raidos aplinkybių viršutinę skalės vietą kaimas užima anglų vertybinėje orientacijoje. Pastaraisiais metais siekis išsaugoti senąjį kaimą stiprėja dėl augančių socialinių miesto problemų, iš kurių ryškiausia - auganti imigracija iš trečiojo pasaulio šalių. “Pastaruoju metu, kadangi kaimo kaip socialinio gėrio, susieto su “anglocentrizmo” kultūriniu struktūra, statusas auga, poreikis išstumti nepageidaujamus, daugiaetninius “kitus” vis stiprėja tiek tarp kaimo gyventojų, tiek centrinėje valdžioje. Kaimas suvokiamas kaip gyvensenos, kurią reikia saugoti, vieta, o tai, kas priklauso miestui, turi būti stabdoma” [Lowe, Murdoch and Cox, 1995]. Pavojus išvelgiamas gyvensenos pokyčiuose, kai buvusios skurdžios kaimo vietovės virsta vidurinėsios klasės gyvenamaisiais kvartalais. Anglijos kaimas laikomas gyvensenos, kurią reikia saugoti, talpykla. ““Miestas yra daugelio gyvenimo apraiškų vieta, ir kiekviena jų gali slėpti naujo miesto vizijos užuomazgas. Gyventojų socialinių sluoksnių pokyčiai lemia vadinamą kaimo vietovių “suburžuazėjimą” (“gentrification”). Turtingiems žmonėms keliantis į kaimus, iš jų dėl išaugusių nekilnojamojo turto kainų išstumiami mažų pajamų gyventojai. Šiame procese

ižvelgiama grėsmė tiek tradicinei kaimo bendruomenės sanklodai, tiek kukliam tradiciniam kaimo būstui [Shucksmith M., 2000].

Septintąjį dešimtmetį esminę pertvarką patyrė Suomijos kraštovaizdžio struktūra. Dabar šis procesas įvardintas kaip “griovimo manijos” apraiškos [Kaila P., 2000, p. 61]. Siekis surasti efektyvius būdus senosioms kaimo gyvenvietėms išsaugoti yra persmelkęs Suomijos istorinio kraštovaizdžio tyrimo darbus [Kairamo M., 1977]. Suomijoje siekiama išsaugoti pačią tradicinę bendruomenę. Remiamasi gyvenamos nedidelėje kompaktiškoje teigiamo poveikio socialinei raidai vertinimu [Kairamo M., 1977]. Gyventojų persikėlimas į miestus įvardinamas pagrindine priežastimi, dėl kurios nyksta medinis priemiesčių ir kaimų paveldas [Ehrstrom M., 2004]. Sezoninė gyvenama (pritaikymas vasarnamiams) laikoma esmine senųjų Suomijos žvejų kaimų, daugumoje kuriuose dabar gyvenama tik vasarą, fizinio nykimo priežastimi [Kairamo M., 1977].

Nuo 1980 m. Švedijos miestų savivaldybės, investuotojai, gyventojai dirba siekdami išsaugoti ne pavienius vertingus pastatus, o bendrus miestelio bruožus ir daugumą pastatų [From model Town Plans to Municipal Planning Guidelines, p. 101–123; Swedish Planning in Times of Transition. The Swedish Society for Town and Country Planning, 1991. P 97]. Švedijos miestelis Hjo 1990 m. gavo Europa Nostra medalį už “puikų viso medinio miestelio restauravimą išsaugant jo pirminį savitumą ir žavesį” [From model Town Plans to Municipal Planning Guidelines. P. 101 – 123, Swedish Planning in Times of Transition. The Swedish Society for Town and Country Planning, 1991].

Šiandieniniuose šiaurės šalių miestuose medinių pastatų grupės, išlikusios iš industrializacijos laikotarpio XIX – XX a. pradžios miestų pakraščiuose statytų darbininkų būstų, paliekamos kaip “istorinės salelės”. Dabar jos apsuptos naujo, dažniausiai daugiaaukščio, miesto audinio. Dabar šios teritorijos tampa prestižinėmis gyvenamosiomis miesto gyventojų zonomis. Daugelis šio tipo struktūrų sėkmingai integruoti mūsų dienų miesto audinį Suomijoje: Pipsala priemiestis Tampere mieste (pastatytas prieš 70 metų, prieš 15 metų atnaujintas išlaikant pirminį priemiesčio vaizdą), Vallila priemiestis Helsinkyje (pastatytas 1910-1927 m., senasis urbanistinis audinys su mediniais pastatais renovuotas apie 1980m., projektas 1990m. apdovanotas Europa Nostra prizu) [Urban guide Helsinki, 2000].

Sparčiai augančiuose Vidurio ir Rytų Europos didmiesčiuose didžiausią grėsmę priemiesčių

autentiškumui dabartiniame laikotarpyje kelia siekis stambias investicijas koncentruoti į greta miestų istorinių centrų išlikusias ekstensyviai apstatytas zonas. Būdingas yra statybų Vienos istorinio miesto centro, esančio Pasaulio paveldo vietų sąrašė, buferinėje zonoje projektavimo pavyzdys („Wien-Mitte“ projektas) [Wien und das Weltkulturerbe, 2002]. Šis mišrios paskirties intensyvios plėtros projektas visuomenei buvo pristatytas 2002 m. UNESCO ekspertų nuomone jis sukėlė grėsmę išbraukti Vienos istorinį centrą iš Pasaulio paveldo vietų sąrašo. Po ilgalaikių diskusijų su ekspertais (Pasaulio paveldo komiteto siuntimu Jukka Jokilehto atliko detalią šio projekto poveikio saugomai miesto daliai analizę), parengus vizualinio poveikio saugomai teritorijai tyrimus iš pagrindinių (tradicinių) jos apžvalgos vietų: Belvederio rūmų, Gamtos istorijos muziejaus ir Josefstadter gatvės, taip pat iš kitų svarbių istorinio centro vidaus ir išorės apžvalgos vietų, projektas buvo koreguotas. Buvo palikti 4 iš numatytų 6 aukštybinių pastatų, sumažintas jų aukštis. Virtualaus erdvinio modeliavimo ir mokslinės analizės būdu buvo nustatyta, kad galutiniai plėtros siūlymai nekelia grėsmės aplinkos vizualiniam erdviniam integralumui ir nekeičia svarbiausių Istorinio centro siluetų. Tačiau nurodyta ateityje vykdyti intensyvų Vienos priemiesčių statybos darbų monitoringą.

Baltstogės miesto (Lenkijoje) senojoje tradicinėje architektūroje pasireiškia tie patys regioniniai bruožai, kaip ir Vilniaus priemiesčių architektūroje. Centrinėje Bialystoko miesto dalyje tarp XX a. antrosios pusės daugiaaukščių pavyko išsaugoti medinius XIX a. pabaigos – XX a. pradžios darbininkų kvartalus. Jų architektūra, išreiškianti kaimo statybos amatus ir kaimiškąją gyvenseną, yra sukurta išeivių iš aplinkinių kaimų. 1989 m. šiai miesto teritorijai buvo suteiktas apsaugos statusas. Apsaugos, neleidžiančios keisti aplinkos paskirčių, vaidmuo teritorijoje yra vertinamas prieštaringai, tačiau daugelis tiek miesto architektūros tyrėjų, tiek ir sociologų laiko, kad pavyko išsaugoti relikta, išreiškiantį buvusios didžiausios miesto gyventojų grupės – darbininkų XIX a. – XX a. materialiosios kultūros raidą [Dabrowska–Milewska G., 1996, P. 24], o kartu atspindintį ir tradicinės kaimo architektūros paveldą [Turecki A., 1966, p. 35].

Naujausiuose tarptautiniuose paveldosaugos dokumentuose yra pabrėžiamas kultūrinės vertės sąlyginumas, bendruomenės teisių priimant vertybinį sprendimą stiprinimas. Pažymima, kad gyvybinga apsauga įmanoma tik įtraukiant vietos bendruomenę į apsaugos procesą ir remiant

susiklosčiusias gyvąsias vietos tradicijas.

Dabartiniame laikotarpyje Baltijos jūros regiono šalyse urbanizacijos procesas laikomas beveik pasibaigusiu, nes miesto ir kaimo gyventojų skaičiaus pokyčiai svyruoja apie 1% per metus [Joint Programming Document, 2000, P. 6]. Tačiau Lietuvos kaimo bendruomenės praranda savo buvusį socialinį ir kultūrinį integralumą. Kaimo integralumą ir visuomenės vertybinę orientaciją ypač paveikė nepriklausomybės laikotarpyje didėjantys skirtumai tarp gyvenimo lygio kaimo vietovėse ir miestuose: 1999 m. skurstančiųjų kaimo vietovėse buvo 28,2 %, o miestuose - 7,2 % [Pranešimas apie socialinę raidą, 2000]. Socialinė sankloda nėra palanki tradicinėms kultūros formoms išsaugoti.

Būtinybė užtikrinti visuomenei teisę dalyvauti nurodoma vienu iš LR nacionalinės paveldosaugos strategijos tikslų, rengiant ir priimant sprendimus visais paveldo bei kraštovaizdžio apsaugos klausimais, ginti viešuosius paveldosaugos ir aplinkosaugos interesus [Dėl nacionalinės integralios paveldosaugos strategijos metmenų, 2004].

Integralumo ir autonomiškumo sąveika nėra reguliuojama Lietuvos paveldosaugos ir teritorijų planavimo teisės aktais. Dabartiniame laikotarpyje netgi Lietuvos vertingiausių teritorijų saugojimas ir nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga plėtojamas kaip atskiros veiklos sritys [Lietuvos kultūros politikos nuostatos, 2001]. Valstybinė paminklosaugos komisija pažymi, kad iki šiol lieka nenustatyti kultūros paveldo ir tradicinio gyvenimo būdo integravimo į visuomenės gyvenimą principai [Dėl paminklosaugos integravimo į Valstybės ilgalaikės raidos strategijos koncepciją, 2001], taip pat nurodo, kad kultūros paveldo teritoriniai kompleksai ir objektai privalo būti integruoti į bendrą Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų sistemą, yra būtina parengti trūkstamus teisės norminius aktus, reglamentuojančius kultūros paveldo teritorinę apsaugą [Dėl kultūros paveldo teritorinės apsaugos, 2003, str. 1.2].

LR Nekilnojamojo kultūros paveldo objektų registre esančių objektų rūšinė sudėtis neatspindi tradicinės kaimo bendruomenės vertybinių nuostatų. Tik nežymi dalis Vilniaus rajono sakralinių statinių yra valstybės saugomų objektų sąrašuose. Teisiškai įtvirtinta galimybė vietos bendruomenei ar jai atstovaujančiai institucijai įtakoti apsaugos statuso suteikimą objektams, kurie bendruomenei yra reikšmingi, yra apsaugos efektyvumo sąlyga.

Rengiant Keturiasdešimties Totorių etnokultūros draustinio projektą anketavimo būdu buvo

nustatytas bendruomenės požiūris į gyvenvietės apstatymo kultūrinę vertę – siekis išsaugoti sakralinius objektus, senuosius pastatus ir suformuoti vietą bendravimui, tiesiogiai įtakoją teritorijos vertybinį zonavimą ir apsaugos režimo siūlymus. Anketavimo būdu apklausus daugumą kaimo Totorių bendruomenės narių grupę buvo išskirti seniausieji kaime gyvenančių bendruomenės narių vertinimai: svarbiausiu, o taip pat ir vertingiausiu pastatu nurodyta mečetė, o pastatas, kurį būtina pirmaeiliai atstatyti – buvę kaimo bendruomenės namai. Senieji kaimo bendruomenės nariai išreiškė norą išsaugoti ir senąją gyvenseną, visų pirma remiant daržininkystę ir atgaivinant tradicinį odų išdirbimo verslą. Taip pat buvo išreikštas požiūris, kad dauguma senųjų gyventojų norėtų gyventi mediniuose namuose, ir, lengvatų būdu suvienodinus statybos medžiagų kainas, statytųsi rąstų namus. Tačiau projektiniai siūlymai nesustabdė sekančių dešimties metų laikotarpyje įvykusių gyvenvietės erdvių ir paskirčių struktūros deformacijų.

Vilniaus verbų etnokultūros draustinio projekte, 1993 m., teritorijos vertybinis zonavimas buvo pagrįstas gyvos kultūrinės tradicijos – verbų pynimo verslo, prioritetiškumu lyginant su estetinė nekilnojamojo kultūros paveldo verte. Tačiau teritorijoje išliko tradiciškesnės nei kituose Vilniaus regiono kaimuose bendruomenės, senieji verslai: vytelių pynimas, kalvystė, ir unikalus ne tik regione, bet ir Europoje, čia atsiradęs ir išlikęs verbų pynimo verslas, susijęs ir su gyvąja sakraline tradicija.

4. DARBO IŠVADOS

1. Išanalizavus istorinių priemiesčių autentiškumo aspekto ištirtumą Lietuvos ir užsienio literatūros šaltiniuose bei praktinėje paveldosauginėje ir urbanistinėje veikloje, nustatyta, kad autentiškumo problema urbanistikos paveldo apsaugoje iki šiol nėra sistemiškai nagrinėta. Autentiškumo apsaugos teisinės bazės Lietuvoje būklė yra nepakankama efektyviai istorinių priemiesčių autentiškumo apsaugai.

2. Autentiškumas laikytinas vertingąja urbanistikos paveldo savybe. Pagrindiniais urbanistinio darinio autentiškumo šaltiniais nustatytos erdvių, paskirčių ir medžiaginė struktūros. Jose pasireiškia pagrindiniai urbanistikos paveldo autentiškumo aspektai: forma (pavidalas), aplinka (apsuptis), paskirtys (funkcijos), medžiagos (materiali substancija), atlikimo būdas (technologija).

3. Istoriniais priemiesčiais siūloma laikyti ne tik iki XVIII a. pabaigos šalia istorinio miesto centro suformuotas vyraujančias gyvenamosios paskirties zonas, bet ir visoje dabartinėje miesto administruojamoje iki XX a. vidurio susiklostę ir pagrindinius senosios erdvių ir paskirčių struktūros bei medžiaginės sandaros bruožus išlaikiusius urbanistinius darinius.

4. Vilniaus istorinių priemiesčių erdvių, paskirčių ir medžiaginės struktūrų istorinė tipologinė analizė atskleidė istorinių komponentų vaidmenį šių teritorijų struktūrose. Pastoviausiais elementais išskirtas gatvių tinklas, sakraliniai kompleksai, kompaktiški medinio sodybinio apstatymo dariniai.

5. Pagrindiniais Vilniaus istorinių priemiesčių autentiškumo kriterijais nustatytas istorinių elementų dominavimas bei urbanistinių komponentų integralumas erdvės, paskirčių ir medžiagų struktūrose.

6. Bendraisiais autentiškumo požymiais apibūdintas struktūrų daugialypiškumas, smulki sąskaida, istorinio gatvių tinklo ir sakralinių objektų dominavimas. Atskleista, kad erdvės, paskirčių ir medžiagiškumo integralumas yra būdingas teritorijoms greta Senamiesčio branduolio ir buvusioms kaimo gyvenvietėms miesto teritorijos pakraščiuose.

7. Vilniaus istorinių priemiesčių autentiškumo saugojimas suteikiant saugomo nekilnojamojo kultūros paveldo objekto statusą ir nustatant išsaugojimo režimą yra efektyvus tik kultūrinių vertybių sankaupos vietoms. Nustatant šių sankaupų ribas reikalinga atsižvelgti ir į buvusių urbanistinių darinių ribas, nustatytas archeologijos ir istorijos tyrimais.

8. Autentiškumas laikytinas neatsinaujinančiu aplinkos ištekliu, kurio tausojimas yra Vilniaus istorinių priemiesčių darnios plėtros prielaida. Jis gali būti įgyvendinamas siekiant jų struktūrų integralumo ir istorinių elementų stabilumo.

9. Autentiškumas yra kompleksinė vertybinė charakteristika, todėl jo išsaugojimo principai turėtų būti įgyvenami priemonėmis, lygiagrečiai taikomomis kultūros paveldo apsaugoje (nustatant apribojimus statybai ir naudojimui kartu su finansine parama saugojimui), miestų planavime (rengiant teritorijos bendruosius, specialiuosius ir detaliuosius planus) ir socialinio kultūrinio konteksto plėtroje (skatinant informacijos apie aplinkos autentiškumo apsaugą, mokant gyventojus autentiškų objektų priežiūros, remiant jų dalyvavimą autentiškumo

saugojime). Paveldosauginis režimas taikytinas didžiausiu autentiškumo laipsniu pasižyminčioms istorinių priemiesčių dalims.

10. Vietos bendruomenių, nekilnojamojo turto savininkų ir naudotojų dalyvavimui Vilniaus istorinių priemiesčių kultūrinės vertės apsaugoje skatinti tikslinga demokratizuoti urbanistikos paveldo apskaitos ir saugojimo procesus.

5. Šaltinių sąrašas

Knygos ir moksliniai straipsniai

1. Ahlberg N. Identifying Historic Values in Towns. In: Historical European Towns. Identity and Change. University of Oulu, 2000. p. 7–8.
2. Andrijauskas A. Kultūrologijos istorija ir teorija. Vilnius: VDA leidykla, 2003.
3. Andrijauskas A. Lyginamoji civilizacijos idėjų istorija. Vilnius: VDA leidykla, 2001.
4. Action plan for spatial development around Baltic Sea. CPMR Baltic Sea Commission. Proceedings of Spatial Development group, Lahti, 2003.
5. America's Architectural Roots. Ethnic Groups that Built America. National Trust for Historic Preservation in the United States, 1986.
6. Balčiūnas J. Archeologinių tyrimų Vilniaus rajone ataskaitos (rankraštis). Archeologijos paveldo instituto archyvas. Kultūros paveldo centras, 1997–2002.
7. Bald J. The documentation of the architectural heritage in Europe. A progress report. p. 11–15. Architectural heritage: inventory and documentation methods in Europe. Proceedings European colloquy organized by the French Ministry for Education and Culture – Direction du patrimoine. Nantes, 28–31 October 1992. Cultural heritage, No. 28. Strasbourg, Council of Europe Press, 1993.
8. Baliulis A. Apie Lietuvos miestelių nuostatus XVI–XVIII amžiuje. p. 197–218. Istorijos akiračiai, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004.
9. Baltic Sea Region INTERREG III B Community Initiative concerning Transnational Co-operation on Spatial Planning and Regional Development. European Commission, 1994.
10. Baltic Sea Regional Cooperation on Sustainable Urban Heritage Management. National

reports, 2003. <http://ventus.dk/norden/publikation>.

11. Baltranas D. Neoromantinės stilistikos paieškų atspindžiai XX a. pradžios Vilniaus modernio architektų kūryboje. p. 253–289. Istorinis naratyvas: problemos ir tyrinėjimai. Vilnius: VDA leidykla, 2003.
12. Banerjee T. and Southworth M., ed. Writtings and Projects of Kevin Lynch. The MIT Press, Cambridge, 2002.
13. Baueris H. Forma, struktūra, stilius: analitiniai ir istoriniai formos modeliai. p. 153 – 170. Meno istorijos įvadas. Vilnius: Alma Littera, 2002.
14. Benevolo L. Europos miesto istorija. Vilnius: Baltos lankos, 1998.
15. Berg-Schlosser D. Comparative Studies: Method and Design. Philipps-University Marburg Germany, 2002. www.sciencedirect.com.
16. Bielinskis F., Čerbulėnas K., Šešelgis K. Lietuvių liaudies menas. Architektūra. I knyga. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957.
17. Bogdanowski J. Konserwacja i ochrona krajobrazu kulturowego (ewolucja metody). T. VI, Teki Krakowskie, Krakow, 1998.
18. Boyer, M. Chr. The City of Collective Memory: its Historical Imagery and Architectural Entertainments. The MIT Press, Cambridge, 1998.
19. Bučas J. Lietuvos kraštovaizdžio saugotinių vertybių sistemos formavimo ir apsaugos metodologiniai pagrindai. Kaunas: ASI, 1993.
20. Bučas J. Lietuvos bažnytkaimių kraštotvarkinės renovacijos programa (kompleksinės studentų praktikos programa). Kaunas: KTU, 1999.
21. Bučas J. Saugotinių senųjų gyvenviečių tvarkymas. Kultūros paminklai, kn. 3. Vilnius: Savastis, 1996. p. 197–203.
22. Bučas J. Kultūros paveldas Neringoje: vertė ir apsauga. Kultūros paminklai. Kn. 2. Vilnius: Savastis. p. 157–176, 1995.
23. Buivydas R. Modern Church as a Reflection of Symbolizing Tradition. In: Budownictwo Sacralne i Monumentalne '2004. Wydawnictwo Politechniki Bialystockiej, Bialystok, 2004. p. 35–41.
24. Buivydas R. XX a. architektūra: regionalizmas. *Archiforma*, Nr. 3. 1999. p. 70–77.

25. Buivydas R. Vilniaus Senamiestis: semantinis gamtos elementų vaidmuo. *Urbanistika ir architektūra*. VGTU ir LMA mokslo žurnalas. Vilnius: Technika, Nr. 1, T. XXVIII, 2004. p. 3–8.
26. Buivydas R. Žvilgsnis į XX a. architektūros pasaulį kaip priešpriešų istoriją. *Urbanistika ir architektūra*. VGTU ir LMA mokslo žurnalas. Vilnius: Technika. 2001, Nr. 2, T. XXV. p. 89 – 97.
27. Burinskienė M. Subalansuota miestų plėtra. Monografija, Vilnius: Technika, 2003.
28. Butkevičius I. Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos. Vilnius: Mintis, 1971.
29. Carlos Alberto de Assunção Alho. Authenticity criteria in conservation of historic buildings and sites. Research Centre for the Built and Human Environment. The University of Salford, 2004.
30. Chodorowski F. Transformacja drewnianego budynku mieszkalnego na przykładzie wsi Środkowego Podlasia. p. 34–40. Kierunki planowania przestrzennego i architektury współczesnej wsi. Katedra Urbanistyki i planowania przestrzennego, Wydział Architektury Politechniki Białostockiej. Białystok-Wigry, 2000.
31. Cleere H. The Evaluation of Authenticity in the Context of the World Heritage Convention. Proceedings of Nara Conference on Authenticity. UNESCO, ICCROM, ICOMOS, 1995. p. 57–66.
32. Cormer D. C. The Importance of Predicting Soccer Fields, the Future of Archaeology and the US/ICOMOS Cultural Landscape Initiative. US/ICOMOS Newsletter No 3, 2001, p. 9–11.
33. Dabrowska – Milewska G. Białostockie zespoły historycznej zabudowy mieszkaniowej z przełomu XIX i XX wieku. p. 17–29. Ochrona reliktów urbanistycznych Białegostoku. Białystok, Wydawnictwa Politechniki Białostockiej, 1996.
34. Daunora Z. J. Istorinių miestų vizualinio įvaizdžio plėtojimo klausimu. *Urbanistika ir architektūra*. Vilnius: Technika. Nr. 4, T. XXVIII, 2004. p. 145–151.
35. Daunora Z. J. Priemiesčio teritorijų planavimo sąlygos ir galimybės. *Urbanistika ir architektūra*. Vilnius: Technika. 2003, Nr. 2, T. XXVII. p. 43–50.
36. Daunora Z. Miesto gyvenamoji teritorija. Planavimo reglamento metmenys. *Urbanistika ir architektūra*. Vilnius: Technika. T XXV, Nr. 2, 2001. p. 71–79.

37. Daunora Z. J. Architektūra, urbanistika, teritorijų planavimas: disciplinų sampratos ir tikslesnio sąvokų vartojimo link. *Urbanistika ir architektūra*. V., Technika. T. XXIV, Nr. 2, 2000. p. 66–71.
38. Daunora Z. J. Vilniaus regiono koordinuoto planavimo galimybės ir problemos. *Urbanistika ir architektūra*. VGTU ir LMA mokslo žurnalas. Vilnius: Technika. 1997, T. XXVIII, Nr. 3. p. 132–143.
39. Daunora, Z. J. Žvėryno rajono erdvinės struktūros ir plano savitumai bei jų respektavimo problema. p. 132-157. *Urbanistika ir rajonų planavimas*. Nr. 18. Mokslo darbai, Vilnius: Technika, 1993.
40. Detlefzenas, Richardas. Rytų Prūsijos kaimo namai ir medinės bažnyčios. Vilnius: Mintis, 1995.
41. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1993. www.autoinfo.lt/webdic.
42. Dijokienė D. Istoriniai priemiesčiai: genezė, raida, vertė, tvarkymas (Lietuvos miestų; pavyzdžiu). (vadovas prof. habil. dr. J. Vanagas). Daktaro disertacija. VGTU, 2002.
43. Doukhan I. Baroque City: the Conception of Time and History. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės barokas: formos, įtakos, kryptys. Vilniaus Dailės akademijos darbai. T. 21, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla. p. 263–275.
44. Drėma V. Dingęs Vilnius. Vilnius: Vaga, 1991.
45. Ehrstrom M. Urban Heritage and its Management in Finland. Helsinki, National Board of Antiquities, 2004. <http://ventus.dk/norden/publikation>.
46. Eliade M. Amžinojo sugrįžimo mitas. Archetipai ir kartotė. Vilnius: Mintis, 1996.
47. Erlien G. Cultural Heritage in Urban Areas. Proceedings, ARIADNE 3, 2001. www.arcchip.cz/w03/w03_erlien.pdf.
48. Featherstone M. Undoing Culture. London, Sage. 1995.
49. Feilden B., Jokilehto J. Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites. ICCROM, 1993.
50. Feliu C. A.. Authenticity. Garden and Landscape. Proceedings of Nara Conference on Authenticity. UNESCO, ICCROM, ICOMOS, 1995. p. 265 – 269.

51. Firkovičius R. Kulto pastatai ir jų vietos Vilniaus mieste. Katalikų bažnyčių ir vienuolynų istorijos apybraižos (XVI – XX a.): istoriniai tyrimai. T. 1. F5–5063. Vilnius: Paminklų restauravimo projektavimo institutas, 1990.
52. Firkovičius R. Vilniaus Senamiesčio 69-ojo ir 70-ojo kvartalų istorinė apžvalga. Vilniaus Senamiesčio regeneravimo projektas. Vilnius: Paminklų restauravimo projektavimo institutas, 1990.
53. Fornas J. Cultural Theory and Late Modernity. London etc., Sage, 1995.
54. Gaižutis A. Struktūralizmas ir estetika. p. 55-67. *Menotyra*. Vilnius, Academia. Nr. 3, 1998.
55. Garroni E. The ‘Language’ of Architecture. *Signs, Symbols and Architecture*. Chichester, John Wiley & Sons Ltd, 1980.
56. Genys J. Protomiestų tipo gyvenvietės Vakarų Lietuvoje. p. 80–88.
57. Gyvenviečių ir keramikos raida baltų žemėse. Vilnius: Savastis, 1994.
58. Gimbutas J. Lietuvos kaimo trobesių puošmenys. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.
59. Glemža J. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas: paveldosaugos ir paveldotvarkos pagrindai. Vilnius: VDA leidykla, 2002.
60. Glemža J. Paveldosauga: dabartis, problemos, perspektyvos. *Statyba ir architektūra*. Nr. 6, 2004. p. 24–26.
61. Glemža J. Kultūros paveldo autentiškumas: samprata ir išsaugojimo būdai. Mokslinės konferencijos medžiaga, ICOMOS Lietuvos nacionalinis komitetas ir Lietuvos restauratorių sąjunga, Vilnius, 1997. p. 17–21.
62. Glemža J. Paminklotvarkos darbų metodikos klausimu. *Architektūros paminklai*, T. III. Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1975.
63. Grabowska A. Elementy tożsamosci polskiego krajobrazu kulturowego – wies I miasteczko, dom drewniany. *Kierunki planowania przestrzennego i architektury współczesnej wsi*. Białystok, 2000. p. 50–55.
64. Grytli E., Kittang D. Developing a Tool for Assessing Value, Vulnerability and Limits of Change. The documents of expert symposium “Sustainable Urban Heritage Management – Local Community in Time of Change”. Vilnius, 2004.

65. Groat L., Wang D. Architectural Research Methods. John Wiley & Sons, Inc., 2002.
66. Gurevičius A. Viduramžių kultūros kategorijos. Vilnius: Mintis, 1989.
67. Halemba A. Katolicyzm Litwinow w oczach Polakow na Wilenszczyźnie. *Konteksty. Polska sztuka ludowa*. Instytut Sztuki Polskiej Akademii nauk, Nr. 3–4, 1993. p. 69–75.
68. Hanel T., Bengs Chr., Bjarnadottir H., Plaz H., Spiekermann K. The Baltic Sea Region Yesterday, Today and Tomorrow – Main Spatial Trends. VASAB 2010 PLUS Spatial Development Action Programme. Nordic Centre for Spatial Development, 2001.
69. Haro M. Inventories of the Cultural Environment. P. 34–36. Monuments and Sites. ICOMOS scientific publications. Finland, 1999.
70. Heritage Planning. Town and Country Planning in the UK. London, 1992.
71. Historic Centre of Riga Conception for the Preservation and Development. Vision 2002/2020. Riga: State Inspection for Heritage Protection, 2002.
72. Hodder I. Praeities skaitymas. Vilnius: ALK, Vaga, 2000.
73. Jakaitis J. Neformalaus veikimo veiksmų įtaka urbanistinei raidai. *Urbanistika ir architektūra*. VGTU ir LMA mokslo žurnalas. Vilnius, Technika. Nr. 3, T. XXVIII, 2004. p. 132–143.
74. Jakaitis J. Vilniaus miesto bendrojo ir operatyvinio planavimo patirtis integruotai plėtojant miesto struktūras ir gretimas teritorijas. *Urbanistika ir architektūra*. VGTU ir LMA mokslo žurnalas. Vilnius, Technika. 2001, Nr. 4, T. XXV, p. 190–195.
75. Jarocki S. Okolice Wilna. Przewodnik turystyczny. Wilno: Nakł. Józefa Zawadzkiego, 1925.
76. Jones M. The Elusive Reality of Landscape. p. 17–49. Heritage. Conservation, Interpretation and Enterprise. Ed. Fladmark. Aberdeen: J. M. Donhead, 1993.
77. Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. Vilniaus miesto istorija. Vilnius, Mintis, 1972.
78. Jokilehto J. Questions about Authenticity. In: Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention. Preparatory Workshop, K. E. Larsen and N. Marstein, editors, Norway: Riksantikvaren, 1994. p. 9–25.
79. Jokilehto J. Authenticity: a General Framework for the Concept. Proceedings of Nara Conference on Authenticity. UNESCO, ICCROM, ICOMOS, 1995. p. 17–33.
80. Jokilehto J. Training for Urban Preservation: Current Issues. p. 35–43. Dangerous Liaisons.

Preserving Post-War Modernism in City Centers. Ed. Nevanlinna A. K., ICOMOS Finnish National Committee, 2001.

81. Jokilehto J. Training Strategy in the Conservation of Cultural Heritage Sites. Conservation Training – Needs and Ethics. ICOMOS Finish National Committee, 1995.
82. Jokilehto J. Sustainability and integrated urban heritage management. Report in the expert symposium for urban heritage researchers and experts “Sustainable Historic Towns. Urban Heritage as an Asset of Development”. Vilnius, 2004.
83. Jones M. The Elusive Reality of Landscape. Concepts and Approaches in Research. Heritage. Conservation, Interpretation and Enterprise. Ed. by J. M. Fladmark. The Robert Gordon University, Aberdeen, 1993. p. 17–41.
84. Jurevičienė J. Urban Heritage and its Management in Lithuania. Helsinki, National Board of Antiquities, 2004. <http://ventus.dk/norden/publikation>.
85. Jurevičienė J., Vejby H. Chr. Lithuania: surveying the Historic Buildings of Vilnius. In: *US/ICOMOS newsletter*. No 6, Washington, 2001. p. 3–5.
86. Jurkštas V. Lietuvos miestų istorinių centrų regeneravimas. Vilnius, 1981.
87. Jurkštas J. Dar apie senuosius Vilniaus namus. *Kultūros paminklai*, 4 kn. Vilnius: Savastis, 1997. p. 78–82.
88. Juškevičius A., Maceika J. Vilnius ir jo apylinkės. Vilnius: Mintis, 1991.
89. Kaila P. A History of Peruskorjaus – a Personal View. Built Heritage and Locality. ed. Koykka S. TTKK, Vammalan Kirjapaino Oy, 2000. p. 52–110.
90. Kairamo M. Vernacular architecture and its adaptation to the needs of modern life: the situation in Finland. *Monumentum*. Vol. XV-XVI. ICOMOS, Plovdiv, 1975.
91. Kajackas A. Bažnyčia liturgijoje. Liturgijos raida istorijoje. Lietuvos katechetikos centras, 1998.
92. Kamičaitytė J. Urbanizacijos reguliavimo problemos Lietuvos regioniniuose parkuose. *Urbanistika ir architektūra*, T. XXIV, Nr. 2. p. 83–89.
93. Kammeier H. D. Global concerns – local responsibilities – global and local benefits: the growing business of World heritage. http://www.isocarp.org/Data/case_studies/364.pdf.
94. Kaschuba W. Dabarties istorizavimas? Praeities konstravimas ir dekonstravimas. *Lietuvos*

- etnologija*, 3 (12). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003. p. 11–32.
95. Kavoliutė F. Lietuvos kaimų kaita XX a., 2004. p. 20–28. www.geo.lt/metrastis/29/PDF/289-300.pdf.
96. Kiaupienė J. Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI – XVIII a. Vilnius: Mokslo, 1988.
97. Kirkoras A. Pasivaikšėjimai po Vilnių ir jo apylinkes. Vilnius: Mintis, 1991.
98. Koponen O. P. Locality as Recourse in the Development of Built Areas. Built Heritage and Locality. Ed. Koykka S. TIKK, 2000. p. 22–35.
99. Korolczuk D. Ochrona malomoesteczkowej przestrzeni historycznej w obecnej sytuacji społeczno-gospodarczej. Kierunki planowania przestrzennego i architektury współczesnej wsi. Katedra Urbanistyki i planowania przestrzennego, Wydział Architektury Politechniki Białostockiej. Białystok-Wigry, 2000. p. 62–68.
100. Kostarczyk Artur. From a survey of the historical monument to the investigation of built environment. Heritage inventory and documentation of urban and rural structures in the region of East Pomerania in Poland. In: Architectural heritage: inventory and documentation methods in Europe. Proceedings European colloquy organized by the French Ministry for Education and Culture – Direction du patrimoine. Nantes, 1992. Cultural heritage, No. 28. Strasbourg, Council of Europe Press, 1993. p. 65–69.
101. Kovanen K. The Countryside and Vernacular Architecture. Monuments and Sites. ICOMOS scientific publications. Finland, 1999. p. 137–140.
102. Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva II. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998. p. 300–347.
103. Kviklys B. Mūsų Lietuva. T. IV. Vilnius, 1991.
104. Krupickaitė D., Standl H. Socialinė kaita (gentrification) Vilniaus Užupyje. *Urbanistika ir architektūra*. Vilnius: Technika. Nr. 4, T. XXVIII, 2004. p. 165–174.
105. Linauskaitė A. Senieji kaimai. Medinė architektūra Lietuvoje. Vilnius: Vaga, 2002. p. 23–35.
106. Linauskaitė A. LTSR Nacionalinio parko etnografinių kaimų tyrimai ir pasiūlymai, kaip juos regeneruoti. *Architektūros paminklai*, T. IX, p. 37–42. Vilnius: Mokslo, 1984.
107. Leach N. Rethinking Architecture. London and New York, Routledge, 2000.

108. Levandauskas V. Klasicizmo ir romantizmo sąveika Lietuvos architektūroje. *Kultūros paminklai*. Kn. 3. Vilnius: Savastis. 1996. p. 164–178.
109. Lietuvių liaudies architektūra. Miesto gyvenvietės, visuomeniniai pastatai, ūkiniai ir gamybiniai trobesiai, buvusių dvarų sodybos ir mažoji architektūra. T.2. Vilnius: Mintis, 1968. p. 31–35.
110. Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. pradžios / Red. J. Minkevičius. T. 1, Vilnius: Mokslo, 1887.
111. Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio / Red. A. Jankevičienė. T. 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
112. Lietuvos architektūros istorija, T. 3. Nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 m. / Red. N. Lukšionytė-Tolvaišienė. Vilnius: Savastis, 2000.
113. Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų plėtros problemos. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004.
114. Lietuvos vienuolynai. Vadovas. Vilnius: VDA leidykla, 1998.
115. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, I T. Vilnius: LTSR Mokslų Akademijos Istorijos ir teisės institutas, 1955.
116. Likas G. 1918-1940 m. Lietuvos statybos įstatymai bei normos. *Urbanistika ir architektūra*. Vilnius: Technika. 2001, T. XXV, Nr. 1. p. 11–26.
117. Lowe Ph., Murdoch J., Cox G. A Civilized Retreat? Anti-Urbanism, Rurality and the Making of an Anglo-Centric Culture. *Managing Cities. The new Urban Context*. England, John Willey and Sons, 1995.
118. Lowenthal D. Changing Criteria of Authenticity. In: Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention. Preparatory Workshop, K. E. Larsen and N. Marstein, editors. Norway, Riksantikvaren, 1994. p. 35–64.
119. Lukšionytė-Tolvaišienė N. Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje. Vilniaus dailės akademijos darbai. T. 18, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, VDA darbai, 2000.
120. Lukšionytė-Tolvaišienė N. Architekto Vaclovo Michnevičiaus kūriniai Vilniuje. *Kultūros paminklai*, T. 8, Vilnius: Savastis, 2001. p. 170-183.

121. Lukšionytė–Tolvaišienė N. Gubernijos laikotarpis Kauno architektūroje, 2000.
122. Markevičienė J. Šiuolaikinė architektūra istorinėje Vilniaus aplinkoje: vaizdas ir įvaizdis. Vaizdas ir pasakojimas. Vilnius: VDA leidykla, 2002. p. 207–220.
123. Markevičienė J. Sustainability: necessity, ideal morality or a natural phenomenon? *Geografija*, 2002, T. 38 (1). p. 73–84.
124. Markevičienė J. Kultūros paveldo samprata Lietuvoje: žvilgsnis į prabėgusį dešimtmetį. *Archiforma*. 1998/2. p. 38–42.
125. Guidelines for Evaluating and Documenting Rural Historic Landscapes. National Park Service. In: *National Register Bulletin 30*. 1994. p. 22-23.
126. Menard, S. Longitudinal Research, Newbury Park: Sage Publications, 1991.
127. Mikko H. Inventories of the Cultural Environment. p. 34–36. Monuments and Sites. *ICOMOS scientific publications*. Finland, 1999.
128. Minkevičius J. Lietuvos medinė architektūra. Medinė architektūra Lietuvoje. Vilnius: Vaga, 2002. p. 123–137.
129. Miškinis A. Dieveniškių urbanistikos kompleksas. Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva I. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996.
130. Miškinis A. Lietuvos urbanistika: problemos ir realijos. (išspausdinta.: *Literatūra ir menas*, 1977 gegužės 7 d.). Straipsnių rinkinys. Kaunas: Lietuvos statybos ir architektūros mokslinio tyrimo institutas, 1989.
131. Miškinis A. Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis. Vilnius: Mintis, 1991.
132. Miškinis A. Dėl Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės miesto ir kaimo gyvenviečių sąveikos (valakų matavimo ir povalakiniu laikotarpiu). *Urbanistika ir architektūra*. Vilnius: Technika, T. XXVI, Nr. 2, 2002. p. 59–68.
133. Miškinis A. Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai. Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. T. II, I knyga. Vilnius: Savastis, 2002.
134. Miškinis A. Užnemunės miestai ir miesteliai. Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės. T. I, I knyga. Vilnius: Savastis, 1999.
135. Petrušonis V. Urbanistikos paveldo autentiškumo dinaminis aspektas. Mokslinės konferencijos medžiaga, ICOMOS Lietuvos nacionalinis komitetas ir Lietuvos restauratorių

sajunga, Vilnius, 1997. p. 59-62.

136. Petrušonis V. Vietovės kultūrinio tapatumo aprašymo teorinės prielaidos. *Urbanistika ir architektūra*. Vilnius: Technika. T. XXV, 2001. p. 128–134.
137. Ptašek M. Lietuvos medinė architektūra. Medinė architektūra Lietuvoje. Vilnius: Vaga, 2002. p. 89–93.
138. Purvinas M. Mažosios Lietuvos liaudies architektūros tyrimo metodologinės problemos. *Etnografija*. Metraštis. Lietuvos nacionalinis muziejus, 1992–1993. p. 52–55.
139. Purvinas M., Purvinienė M.. Klaipėdos krašto architektūros paveldo tyrimai. *Kultūros paminklai*, Kn. 2, Vilnius: Savastis, p. 108–111.
140. Purvinas M., Purvinienė M. Kokie buvo Lietuvos tradiciniai kaimai? *Mokslo Lietuva*, Nr. 16, 17, 18, 1997.
141. Ramanauskaitė E. Šiuolaikinės kultūros fenomenų tyrinėjimai. Kaunas: VDU leidykla, 2002.
142. Riitta N. Architecture and Landscape. The building of Finland. Otava Publishing Company Ltd., Helsinki, 1993.
143. Roald H. J. Sustainable Historic Cities? A Baltic-Nordic Approach. Oslo, Nordic World Heritage Office, Akribe, 2000.
144. Rossi A. The Architecture of the City. MIT press, 1992.
145. Rubavičius V. Kultūros kaita globalizacijos sąlygomis: konceptualizavimo sunkumai ir plotmės. *Kultūrologija*, T. 7. Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 2001. p. 322–354.
146. Rubavičius V. Architektūra postmetafiziniame diskurse. *Urbanistika ir architektūra*. T. XXV, Nr. 3. Vilnius: Technika, 2001, p. 111–117.
147. Rudberg E. From model Town Plans to Municipal Planning Guidelines. Swedish Planning in Times of Transition. The Swedish Society for Town and Country Planning, 1991. p. 101–123.
148. Rupas V., Vaitiekūnas S. Lietuvos kaimo gyventojai ir gyvenvietės. Vilnius: Mintis, 1980.
149. Sauer C. O. Foreword to historical geography. *Annals, Association of American Geographers*. 1941, No 1. p.1–24.

150. Samalavičius S. Statybinių medžiagų gamyba ir įmonių susitelkimo vietos Vilniuje XVII – XVIII amžiais. *Architektūros paminklai*, T. IV. Vilnius: Paminklų konservavimo institutas, 1978. p. 27–34.
151. Smith Ph., *Cultural Theory*. Blackwell Publishing, 2001.
152. Stovel H. Cultural diversity and the ethics of conservation. Conservation training – needs and ethics. ICOMOS Finnish National Committee, 1995. p. 153–158.
153. Šešelgis K. Architektūros paminklai. Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva I. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. p. 9–11.
154. Šešelgis K. Lietuvos urbanistikos istorijos bruožai (nuo seniausiųjų laikų iki 1918 m.). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
155. Šešelgis K. Keletas pastabų dėl liaudies architektūros vertybių apskaitos ir paminklų sąrašo. *Kultūros paminklai*. Kn. 2. Vilnius: Savastis, 1995. p. 101–107.
156. Šešelgis K. Teritorijų planavimo raida Lietuvoje. Urbanistika ir architektūra. Nr. 12, Vilnius: Technika, 1996. p. 4–18.
157. Šešelgis K. Gatviniai ir vienkieminiai Aukštaitijos kaimai. Lietuvos liaudies architektūros paminklai. T. V, Vilnius: Savastis, 1988.
158. Upton D. *America's Architectural Roots*. The Preservation Press. Washington, 1986.
159. Shucksmith Mark. Exclusive countryside? Social inclusion and regeneration in rural areas. Joseph Rowntree Foundation, 2000.
www.jrf.org.uk/knowledge/findings/foundations/760.asp.
160. Vaišvilaitė I. Baroko pradžia Lietuvoje. Vilnius: VDA darbai, 6 knyga, 1995.
161. Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas, Vilnius: Žodynas, 2001.
162. Ptašek M. Žvėryno užstatymas ir pastatų stilistinė charakteristika (iki 1940 m.) *Urbanistika ir rajonų planavimas*. Mokslo darbai, Nr. 18. Vilnius: Technika, 1993.
163. Puodžiukienė D. Dvaro sodybos ir miestelio urbanistiniai ryšiai. p. 95 – 98. *Urbanistika ir architektūra*. T. XXII, Nr. 2. Vilnius: Technika, 1999.
164. Racevičienė A. Gariūnų pramonės teritorijos įvertinimas, istoriniai tyrimai. R 1253, Vilnius: Paminklų restauravimo institutas, 1991.
165. Roald H. J. Conservation training – needs and ethics, ICOMOS Training Committee

Meeting 12 – 17 06 1995. Finland, 1995.

166. Robertson J. Architectural Research: incorporating Myth and Acience. In: *Journal of architectural Education*, No. 2, 1992. p. 112–128.
167. Rodgers R., Power A. Mažos valstybės miestai. Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004.
168. Rubavičius V. Architektūra postmetafiziniame diskurse. *Urbanistika ir architektūra*. T. XXV, Nr.3, 2001.
169. Rupas V., Vaitiekūnas S. Lietuvos kaimo gyventojai ir gyvenvietės. Vilnius: Mintis, 1980.
170. Rupeikienė M. Žižmai. Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva I. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996.
171. Sauer Carl O. Foreword to historical geography. *Annals, Association of American Geographers*, 31, 1941. p. 1–24.
172. Sustainable Historic Towns. Cultural Identity as an Asset of Development. Conclusions of the seminar, Tallinn, 2001.
173. Šešelgis K. Paminklinių kaimavičių apsauga: dabartinė padėtis ir perspektyvos (rankraštis, Vilnius: Kultūros paveldo centro archyvas), 1993.
174. Toss H. Urban Heritage and its Management in Estonia. Urban Heritage in the Baltic Sea States. National reports Baltic Sea Regional Cooperation on Sustainable Urban Heritage Management, 2000. <http://ventus.dk/norden/publikation>.
175. Turecki A. Totalitaryzm, despotyzm, anarchia i inne uwarunkowania przestrzennego rozwoju Białostockiej dzielnicy Bojary. Ochrona reliktów urbanistycznych Białegostoku. Białystok, Wydawnictwa Politechniki Białostockiej, 1996. p. 33–39.
176. Urban guide Helsinki, Helsinki city planning department Helsinki, 2000.
177. Vanagas J. Miesto teorija (vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams). Vilnius : Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.
178. Vanagas J. Miesto sociologijos pagrindai. Vilnius: Aldorija, 1996.
179. Vanagas J. Žvėryno rajono gyvenamasis fondas. VTU mokslo darbai. Urbanistika ir rajonų planavimas, Nr. 18. Vilnius: Technika, 1993. p. 3–22.

180. Vaughan W. Romantizmas ir menas. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2000.
181. Veteikis D. Kraštovaizdžio antropogenizacijos mokyklos. *Geografija*, T. 38 (2), 2002. p. 18–29.
182. Vilniaus rajono savivaldybės bendrasis planas. Paveldosauginė dalis. Esama būklė. Vilnius: Urbanistika, 2004.
183. Vorobjovas M. Vilniaus menas. Kaunas, 1940.
184. Zabiela G. Pirmojo Lietuvos kultūros paminklų įstatymo projektas. *Kultūros paminklai*, kn. 2. Vilnius: Savastis, 1995. p. 149–157.
185. Žukauskaitė A. Postmodernizmas, kapitalizmas ir regresyvi istorija posovietinėje realybėje. *Menotyra*. Nr. 2 (72). Vilnius: Lietuvos mokslų Akademijos leidykla, 2002. p. 4–8.
186. Watt D. Conservation: A Culture of Change. *Journal of Architectural conservation*, vol. 5, no 2, 1999, p. 3–7.
187. The World Heritage List; Filling the Gap, 2004 – an Action Plan for the Future. An Analysis by ICOMOS, 2004. http://www.international.icomos.org/world_heritage/whlgaps-eng.pdf.
188. Wulf W. Monuments file (record) and monuments topography. A method to investigate rural architecture in Northern Germany. Architectural heritage: inventory and documentation methods in Europe. Proceedings European colloquy. Nantes, 1992. Cultural heritage, No. 28. Strasbourg, Council of Europe Press, 1993. p. 27–30.
189. Woolstone G. Popularisation of Building Inventory Procedures. Conservation Training – Needs and Ethics. ICOMOS Finish National Committee, 1995. p. 171–177.
190. Гильберт К. Э., Кун Г. История эстетики. Санкт Петербург: Алейтея, Университет, 2000.
191. Демек Я. Теория систем и изучение ландшафта. Москва: Прогресс, 1977.
192. Иконников В. А. Функция, форма, образ в архитектуре.
193. Москва: Стройиздат, 1986.
194. Культурология. XX век. Энциклопедия. Т.1, 2, 1988. Санкт-Петербург: Университетская книга, 1998.
195. Локотко А. В. Белорусское народное зодчество. Минск: Наука и техника, 1991.

196. Пушкинский район Санкт-Петербурга. Муниципальный атлас. Исследование и оценка градостроительных структур и застройки в целях сохранения архитектурного наследия. Пушкин, 2002.
197. Саваренская Т. Ф. Западноевропейское градостроительство XII-XIX веков. Москва: Стройиздат, 1987.
198. Раппапорт А., Сомов Г. Форма в архитектуре проблемы теории и методологии. Москва: Стройиздат, 1990.

Teisės aktai ir teritorijų planavimą ir nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugą reglamentuojantys dokumentai

199. Buvusių dvarų ir palivarkų paminklinių sodybų apsaugos bendrieji nuostatai. Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 1993 m. gegužės 27 d. nutarimas Nr. 369.
200. Charter of European Cities and Towns Towards Sustainability (The Aalborg Charter) Aalborg, May 27, 1994. <http://www.iclei.org/europe/AALCON.HTM>.
201. Charter on the Built Vernacular Heritage. Ratified by the ICOMOS 12th General Assembly, Mexico, 17-24 October 2004. <http://www.iinternational.icomos.org/VERNAC-ENG.htm>.
202. Declaration of San Antonio, 27-30 March, 1996.
203. Dėl kultūros paveldo teritorinės apsaugos. Lietuvos Respublikos Valstybinės Paminklosaugos komisijos sprendimas, 2003 m. rugsėjo 19 d. Nr. 93. Valstybės žinios, Nr. 93-4244, 2003.
204. Dėl medinio paveldo išsaugojimo. LR Valstybinė paminklosaugos komisija, 2002 09 13, Nr. 88.
205. Dėl paminklosaugos integravimo į Valstybės ilgalaikės raidos strategijos koncepciją. LR Valstybinė paminklosaugos komisija, 2001 12 22, Nr. 11 05 874.
206. Dėl paveldosaugos integravimo į valstybės ilgalaikės raidos strategijos koncepciją. LR Valstybinė paminklosaugos komisija. 2002 m. sausio 29 d., Nr.01-04-20.
207. Dėl nacionalinės integralios paveldosaugos strategijos metmenų. LR Valstybinė paminklosaugos komisija 2004 m. lapkričio 19 d. Nr. 105.

208. Dėl valstybės ilgalaikės raidos strategijos. Lietuvos Respublikos seimo nutarimas. 2002 m. lapkričio 12 d. Nr. IX-1187. Valstybės žinios, 2002, Nr. 113-5029.
209. European Spatial Development Perspective (ESDP). European Commission. Potsdam Council, 10 – 11 May 1999.
210. Europos architektūros paveldo apsaugos konvencija, Europos Taryba, Granada, 1985. Valstybės žinios, 1999 11 29, Nr. 100-2896.
211. Habitat Strategy for Sustainable Urbanization, UN Human Settlement Programme, 2002.
212. Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage. ICOMOS Charter. Final draft for submission to the 14th General Assembly of ICOMOS in Victoria Falls, October 2003.
213. ICOMOS New Zealand Charter for the Conservation of Places of Cultural Heritage Value, adopted by the New Zealand National Committee of the International Council on Monuments and Sites at its Annual General Meeting on 4 October 1992.
214. Impact of Globalisation and Information on the Rural Environment, Document of the Conference, Cambridge, January 13-15, 2000.
215. InterSAVE. International Survey of Architectural Values. Ministry of Environment and Energy. The National Forest and Nature Energy. Copenhagen, 1995.
216. Joint Programming Document. Phare Cross Border Co-operation programme 2001–2006, 2004.
217. Kraštovaizdžio tvarkymo specialiųjų planų rengimo taisyklės. Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija, 2004 m. gegužės 5 d., Nr. D1–246.
218. LR Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas, 2004 m. rugsėjo 28 d., Nr. IX–2452.
219. LR Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas, 1994 12 22, Nr. 1–733.
220. LR saugomų teritorijų įstatymas / Lietuvos Respublikos Seimas. Vilnius, 1993 11 09, Nr. I–301.
221. LR teritorijų planavimo įstatymas / Lietuvos Respublikos Seimas. Vilnius: 2004 m. sausio 15 d., Nr. IX-1962.
222. Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikė strategija. Žemės ūkio ir

- kaimo ilgalaikė strategija, 2000. LR Vyriausybės nutarimas Nr. 50–1435.
223. LR teritorijos bendrasis planas. 2002 10 29 LR Seimas, Nr. IX-1154.
224. LR teritorijos bendrojo plano tikrosios būklės analizė. Kultūros paveldas. Istoriskai susiklostę sukultūrinto kraštovaizdžio teritoriniai skirtumai. Vyraujantys užstatymo struktūros istoriniai tipai. J. Bučas. Vilnius: Urbanistika, 1996.
225. LR teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas, 1994 m. liepos 19 d., Nr. I-558, Vilnius.
226. Lietuvos Kultūros paveldosaugos sistemos pertvarkymo koncepcija. Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 2001 03 13, Nr. 288. Valstybės Žinios, 2001, Nr. 86-3015.
227. Lietuvos Respublikos Valstybinės paminklosaugos komisijos sprendimas “Dėl teritorinės kultūros paveldo apsaugos”, 2003 m. rugsėjo 19 d., Nr. 93. Valstybės Žinios, 2003 10 03, Nr. 93.
228. Lietuvos kultūros politikos nuostatos, LR Vyriausybė, 2001 05 14, Nr. 542.
229. Nacionalinė Lietuvos kultūros plėtros programa, projektas. LR Kultūros ministerija, 2004.
230. The Nara Document on Authenticity. UNESCO World Heritage Committee meeting. Nara, November 1–6, 1994. <http://www.encore-edu.org/encore/documents/Nara.html>.
231. National Register Bulletin Guidelines for Evaluating and Documenting Traditional National Properties, 30. U.S. Department of the Interior, National Park Service, National Register, History and Education. National Park Service, http://www.cr.nps.gov/nr/publications/bulletins/nrb30/nrb30_8.htm.
232. The Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, WHC/2/Revised, UNESCO, Santa Fe, February 1994. <http://whc.unesco.org/opgutoc.htm>.
233. Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos konvencija, UNESCO, 1972.
234. Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairės. Jungtinių tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacija, Pasaulio kultūros ir gamtos paveldo apsaugos tarpvyriausybiniis komitetas, Pasaulio paveldo centras.
235. Resolutions of the International Symposium on the Conservation of Smaller Historic Towns, at the 4th ICOMOS General Assembly. Rothenburg ob der Tauber, 1975.

236. Saugomų teritorijų tipinis apsaugos reglamentas. LR Vyriausybė, 2004 08 19, Nr. 996.
237. Siūlomų įrašyti į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą kultūrinių vietovių vertinimo laikinieji kriterijai ir tvarka, Kultūros vertybių apsaugos departamentas, 96 12 23. Nr. 160/1, 2.
238. Specialiosios žemės ir miško naudojimo sąlygos, Lietuvos Respublikos Vyriausybė, 1992 05 12, Nr. 343.
239. Statinių, jų kompleksų, ansamblių bei urbanizuotų vietovių, siūlytinų įrašyti į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą, skelbti kultūros paminklais, įrašyti valstybinės reikšmės istorijos, archeologijos ir kultūros objektų sąrašą, savivaldybių vietinius nekilnojamųjų kultūros vertybių registrus, vertinimo kriterijai ir atrankos reikalavimai (projektas). Kultūros vertybių apsaugos departamentas, 2002 07 10, Nr. 01-25-747.
240. Subalansuoti istoriniai miestai, seminaro “Identitetas kaip kultūrinis resursas: mažų istorinių miestų plėtra ir kaita” dokumentai. Talinas, 2001 05 05–08.
241. Svarbių vietų sambūvio etikos kodeksas, Australijos paveldo komisija, 1994.
242. Tarptautinė istorinių miestų apsaugos chartija, ICOMOS, Vašingtonas, 1987.
243. Taisyklės kultūros paminklų apsaugai vykdyti, Valst. Žinios, Nr. 720, 1940 spalio 30 d.
244. Teritoriniai socialinės raidos skirtumai Lietuvoje. Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą Lietuvoje. Jungtinių Tautų vystymo programa ir Socialinės politikos grupė. JT biuletenis, Nr. 27, 2001 sausis – kovas.
245. UN Human Settlement Programme. Habitat Strategy for Sustainable Urbanization, B 43 s., 2002. www.unece.org/env/documents/2004.
246. Venecijos chartija. Tarptautinė Paminklų ir kompleksų konservavimo ir restauravimo chartija (Venecijos chartija). Venecija, 1964 m. gegužės 25–31 d.
247. Vilniaus senamiesčio apsaugos reglamentas, patvirtintas LR Kultūros ministerija, 2003 12 23, Nr. IV-490. Valstybės Žinios, 2004, 25-774.
248. Vilnius InterSAVE programos duomenų bazė. Vejby H. Chr., Jurevičienė J., Vrubliauskas D., Zilinskas E. Vilniaus m. savivaldybė, DANCEE, 2002. www.vilnius.lt/pastatai.
249. Vilniaus miesto bendrasis planas. Pagrindiniai teiginiai. Kultūros paveldo dalis. SI

Vilniaus planas, 1998.

- 250. Vilniaus miesto savivaldybės vietinio kultūros vertybių registro nuostatai, 2002.
- 251. Vilniaus miesto strateginis planas. Šį Vilniaus planas, 2001.
- 252. Vilniaus miesto saugomos urbanizuotos vietovės (buvusio Vilniaus miesto vietinės reikšmės urbanistikos paminklo) reguliuojamo užstatymo zonos laikinasis režimas. Paminklotvarkos departamentas, Nr. 128, priedas Nr. 4, 1994 05 22.
- 253. Wien und das Weltkulturerbe. Perspektiven. Der Aufbau. B. H., N. J. Schmidt Verlagsgesm, 2002.

Istorinė kartografinė medžiaga

- 254. Vilniaus m. gynybinių statinių ir priemiesčių planas, 1648 (F. Getkanto planas). Kopija Paminklų restauravimo institute, F5.
- 255. Vilniaus m. planas, 1737 (Fiurstenhofo planas) Kopija Paminklų restauravimo institute, F5.
- 256. Vilniaus m. planas, 1798 (Chomentovskio planas). Kopija Paminklų restauravimo institute, F5.
- 257. Vilniaus m. planas, 1808 (C. Grunerto planas.) Kopija Paminklų restauravimo institute, F5.
- 258. Vilniaus m. planas, 1938. Vilniaus m. savivaldybė, Miesto plėtros departamento archyvas.

Teritorijų planavimo ir nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos projektai

- 259. Vilniaus miesto genplanas. Esamos būklės analizė. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga. Vilnius: Urbanistika, 1992.
- 260. Keturiasdešimties Totorių kaimo etnokultūros draustinio projektas. Vilnius: Paminklų restauravimo institutas, 1992.
- 261. Lietuvos Respublikos teritorijos bendrasis planas 2020 m. Vilnius: Urbanistika, 2001. Paveldosauginė dalis. Patvirtintas LR Seimo 2002 m. spalio 29 d.
- 262. Vilniaus verbų etnokultūros draustinio projektas. Vilnius: Paminklų restauravimo institutas, 1993.
- 263. Vilniaus vizija 2015 esamos būklės tyrimai. Kanados miestų planavimo institutas, Vilniaus savivaldybė, 1992.

264. Vilniaus miesto bendrasis planas. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos dalis. Vad. J. Glemža, aut. J. Jurevičienė. Vilniaus planas, 1998. Patvirtinta Vilniaus miesto tarybos 1998 m. gruodžio mėn. 18 d. sprendimu Nr. 292.
265. Vilniaus rajono savivaldybės bendrasis planas. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos dalis. Esama būklė. Urbanistika, 2003.

6. Ilustracijų sąrašas

- 1 pav. Vilniaus istorinių priemiesčių autentiškumo vertinimo modelis.
- 2 pav. Priemiesčio Vilniaus miesto istorinėje raidoje samprata.
- 3 pav. Vilniaus istorinių priemiesčių morfotipai, jų erdvės struktūros charakteristika ir lokalizacija mieste.
- 4 pav. Vertikaliųjų sakralinių dominančių vaidmuo Vilniaus istoriniuose priemiesčiuose.
- 5 pav. Žvėryno plano struktūra, dominuojantys sakraliniai objektai ir erdvinė sąveika su aplinkinėmis zonomis.
- 6 pav. Šv. Petro ir Povilo bažnyčios aplinkos ir Jeruzalės Kryžiaus kelio ansamblio erdvės struktūros pokyčiai.
- 7 pav. Istorinių kapinių ir bažnyčių bei cerkvių lokalizacija Vilniaus istoriniuose priemiesčiuose rytinėje miesto dalyje.
- 8 pav. Užupio priemiesčio tradicinių vienaaukščių medinių namų tipologija.
- 9 pav. Keturiasdešimties Totorių kaimo etnokultūros draustinio planas. Siūlomos saugomos teritorijos ir jų apsaugos zonų ribos.
- 10 pav. Buvusių gatvinių linijinių kaimo gyvenviečių erdvės ir užstatymo struktūra.
- 11 pav. Istorinių priemiesčių Senamiesčio ir miesto istorinio centro zonose bei buvusių kaimo gyvenviečių miesto pakraščiuose autentiškumo vertinimas.
- 12 pav. Istorinio valakinio kraštovaizdžio reliktai Vilniaus priemiesčiuose, jų autentiškumas ir dabartinis apsaugos statusas.

7. Rezultatų aprobacija

Mokslo publikacijos

Straipsniai mokslo recenzuojamuose leidiniuose

1. Jurevičienė J. Kaimo aplinkos reliktai šiuolaikiniame mieste. *Urbanistika ir architektūra*, T. XXVIII, Nr. 3 priedas *Miestų savitunai: tradicijos ir globalizacija* Vilnius: Technika, 2004, p. 62–67.
2. Jurevičienė J. Paveldosauginis kaimo gyvenvietės vertinimas. Tradicija ir tendencijos. *Urbanistika ir architektūra*. Vilnius: Technika, T. XXVIII, Nr. 1, 2004. p. 18–24.
3. Jurevičienė J. Vilniaus apylinkių sakralinis paveldas. Vertė ir apsauga. *Urbanistika ir architektūra*, T. XXVIII, priedas *Architektūros istorijos tyrimai: meninių idėjų apykaitos*, Vilnius: Technika, 2004. p. 37–42.
4. Jurevičienė J. Vilniaus sakralinių baroko erdvių struktūra // rink. Architektūros kompozicijos tyrimai. Vilnius: Technika, 2003. p. 39–40.
5. Jurevičienė J. Medinė architektūra istoriniame priemiestyje. Vilniaus Užupio autentiškumas. *Urbanistika ir architektūra*, Nr. 1 (26), 2002. p. 11–17.
6. Jurevičienė J. Tradicinės dirbtuvės ir jų vietos Vilniaus priemiestyje. *Urbanistika ir architektūra*. T. XXIII, Nr. 1, 1999. p. 31–37.
7. Jurevičienė J. Svarbiausių Vilniaus koplyčių kompozicijos ypatumai. *Urbanistika ir architektūra*. 1997, Nr. 2 (24), p. 54–59.
8. Jurevičienė J. Koplyčios ir kryžiai Vilniaus apylinkėse // *Urbanistika ir architektūra*. Nr. 1 (21), 1997, Vilnius: Technika. p. 46–49.

Straipsniai užsienio mokslo leidiniuose

9. Jurevičienė J. Lithuania: surveying the Historic Buildings of Vilnius (kartu su Hans Christian Vejby). US/ICOMOS newsletter. Washington, 2001, No 6, November, p. 3–5.
10. Jurevičienė J. Maintenance of Traditional Activities in the Historical Villages. Urban Planning. Evangelische Akademie Loccum, 1995, p. 207–210.

Straipsniais užsienio interneto mokslo leidinyje

11. Jurevičienė J. Expression of Cultural Identity in the Historic Settlements of Vilnius Region. Sustainable Historic Towns, Baltic Sea Region, Interreg III B. Finland, National Board of Antiques, 2004.
http://www.nba.fi/en/vilnius_jureviciene

Tarptautinėse mokslo konferencijose ir seminaruose skaityti pranešimai

1. Jurevičienė J. Sacred Sites in Historic Suburbs. Tarptautinis Vilniaus Gedimino technikos universiteto ir Vardo fondo (Meno ir kultūros instituto, Stokholmas) seminaras “Decalogue and Barbarity: Sacrum in Cultural Space”, 10 11 2005.
2. Jurevičienė J. Authenticity of Lithuanian Vernacular Architecture. Tarptautinės Bialystoko Technikos Universiteto mokslinė konferencija “Šiuolaikinio kaimo erdvinės struktūros pertvarka ir jų plėtros galimybės”, Baltstogė, 2003 05 28–31.
3. Jurevičienė J. Vilniaus regiono medžio architektūros tradicija. Tarptautinė Bialystoko technikos universiteto konferencija “Vietos paribio kultūrų architektūra“, Seinai, 2003 11 28–30.
4. Jurevičienė J. Lietuvos istorinių miestų architektūros paveldas kaip jų plėtros resursas. Subalansuotų istorinių miestų grupės prie Šiaurės Europos Ministrų tarybos seminaras Forssoje (Suomija), 2003 09 28–29.

Mokslinėse konferencijose Lietuvoje skaityti pranešimai

1. Vilniaus apylinkių architektūros paveldo autentiškumas. Pranešimas tarptautinėje konferencijoje “Vietos bendruomenė pokyčių laikmetyje” (Local Community in Time of Change). Sustainable Historic Towns, Vilniaus m. savivaldybė. Vilnius, 2004 m. balandžio 21–24 d.
2. Kaimo aplinkos reliktai XXI amžiaus mieste. Mokslinė konferencija “Miesto savitumai: tradicijos ir globalizacija”, Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Kultūros vertybių apsaugos departamentas. Vilnius, 2004 m. spalio 22 d.
3. Baroko idėjų tęstinumas XIX – XX a. liaudies architektūroje // Mokslinė konferencija “Architektūros istorijos tyrimai: meninių idėjų apytakos”. Vilnius, 2003 m. spalio 24 d.

Konferencijų pranešimų tezės

1. Istorinis atkūrimas urbanistiniu aspektu // Statyba istorinėje aplinkoje. Bendraautorė. Tarptautinio seminario pranešimų medžiaga. Vilnius: Technika, 1998.

Teritorijų planavimo ir NKV apsaugos projektai

1. Vilniaus miesto bendrasis planas. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos dalis. Bendraautorė. Vilniaus planas, 1998. Patvirtinta Vilniaus miesto tarybos 1998 m. gruodžio mėn. 18 d. sprendimu Nr. 292.
2. Vilniaus miesto genplanas. Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga. Dalies vad. ir autorė. Vilnius: Urbanistika, 1992.
3. Vilniaus rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas. Nekilnojamojo kultūros paveldo dalis. Tikroji būklė. Autorė. “Urbanistika”, 2003 – 2004.
4. Panevėžio apskrities teritorijos bendrasis planas. Nekilnojamojo kultūros paveldo dalis. Tikroji būklė. Autorė. “Urbanistika”, 2004.
5. Vilniaus žaliasis žiedas. Kultūros paveldo objektai išorinėje struktūroje. Autorė.

Vilniaus miesto bendrasis planas, 1998. Patvirtinta Vilniaus miesto tarybos 1998 m. gruodžio mėn. 18 d. sprendimu Nr. 292.

6. Amatų kelias Vilniaus apylinkėse. Nekilnojamojo kultūros paveldo atgaivinimo programa. Bendraautorė. LR Kultūros ministerija, 1998.

7. Aukštuminių pastatų lokalizacija Vilniaus mieste. Nekilnojamojo kultūros paveldo analizė. Autorė. Vilniaus planas, 1998. Patvirtinta Vilniaus miesto tarybos 1998 m. gruodžio mėn. 18 d. sprendimu Nr. 292.

8. Vilniaus verbų etnokultūros draustinio projektas. Proj. vad. ir autorė. Vilnius: PRI, 1993.

9. Keturiasdešimties Totorių kaimo etnokultūros draustinio projektas. Proj. vad. ir autorė. Vilnius: PRI, 1992.

Norminiai dokumentai

1. Jurevičienė J. Etnoarchitektūros vertinimo kriterijai ir tvarka. Norminio dokumento projektas. Kultūros paveldo centras. Bendraautorė. Patvirtinta Kultūros vertybių apsaugos departamento prie LR Kultūros ministerijos direktoriaus 2004 m. vasario mėn. 20 d. įsakymu Nr. Į - 35.
2. Jurevičienė J. Urbanistikos vertybių sudėties ir apimties bei vertingų elementų nustatymo metodika. Autorė. Norminio dokumento projektas. Kultūros paveldo centras, 2000.